

## RAZGOVOR Z JUŠEM KOZAKOM

ANTON OCVIRK

Juš Kozak stanuje v Rdeči hiši na Poljanskem nasipu, v tisti ogromni, modernemu labirintu podobni stavbi, ki se s svojimi enoličnimi pročelji, pretirano velikimi vhodi in nesorazmernimi oblikami ostro odbija od svoje okolice. Hiše tod okrog so brez prave arhitektonske ubranosti, brez izrazitosti, njih zunanost je prazna, dolgočasna, njih videz priča o stilni neskladnosti, o hitrem, skoraj slučajnem nastajanju, o življenjskih, socialnih in časovnih razmerah, v katerih so bile sezidane ali prenovljene. Ta svojevrstni del stare Ljubljane, ki se v mnogočem loči od ubranosti stavb na Mestnem trgu, na Starem trgu, na Bregu ali okoli stolne cerkve, se razteza od Zmajevega mostu preko obeh razdrtih bregov Ljubljane, mimo Pollakove tovarne za čevlje, mimo Šentpeterskega mostu, stare, pritlične vojašnice na levi in visoke, brezoblične Cukrarne na desni tja v Šentpetersko predmestje in na Poljane. Mesto prehaja tu vedno bolj v nekako starinsko predmestno okolje, ki ga je kraj ohranil kljub nekaterim novim stavbam in preureditvam.

Stanovanje Juša Kozaka obsega polovico visokega pritličja v osrednjem delu Rdeče hiše. Iz velike, prijetno opremljene delovne sobe seže pogled skozi okno najprej na cesto, obrobljeno z golimi drevesi, in se nato ustavi na samotnem, strmem klancu med Pollakovo tovarno in „Golaževo“ hišo. Ob dolgem tovarniškem zidu, raztegnjenem skoraj do Šentpeterskega mostu, se v zimskem popoldnevu le redko prikažejo ljudje. Na obeh bregovih Ljubljane je dolgočasna, mrtva tišina...

Po sobi je razlit mrakoten zimski popoldan, tista rahlo medla svetloba, ki se tako mehko vlega na predmete in jih odeva v nekakšno prosojno meglenost, v kateri žive kakor v drugi resničnosti; vzdušje v sobi je nasičeno s tistim lahko svežim razpoloženjem, ki budi nagnjenje do razmišljanja in sprošča pogovor. Velika, živobarvna Jakopičeva slika, ki visi nad divanom na steni nasproti vhodu in predstavlja delo

graditeljev, tone v polmrak in ubrano razgibava okolico. Težke barve Pilonove Pokrajine na drugi steni medlo izstopajo iz ozadja, nad vrati, ki drže v sosedno sobo, visi maska njegovega očeta, v levem kotu ob oknu črnobeli Jakčev lesorez, v nasprotnem kotu Veselov portret Kozakove žene in Jakčev portret Kozaka samega. Vse to pestro, raznobarvno ozadje, v katerem snuje in ustvarja Juš Kozak, izpolnjuje še obsežna, ob vsej levi steni tik ob vhodu skoraj do stropa segajoča knjižnica, prenapolnjena s knjigami raznih oblik, vezav in zunanosti, široka pisalna miza, na kateri leže revije, zborniki, knjige in nekaj z drobno pisavo popisanih listov; zraven nje mizica s pisalnim strojem, v kotu pod ženinim portretom mizica s kipcem, nekakšno kopijo egipčanske kraljice iz mavca, dva naslanjača in nekaj stolov . . .

Najin pogovor se vedno bolj razpleta, vedno bolj postaja zanosit in živahen. Kozakov globoki, moški glas se ogreva in velike, nekoliko zastrte temne oči se vedno pogostejše zaleskečejo v rahlem ognju. Ves njegov moško dozoreli obraz se razgibava, močne obrvi pod visokim, gladkim čelom se sedaj pa sedaj stisnejo, kakor bi skušale slediti toku misli in zvokom besed. Njegove nemirne, izredno zgovorne roke posegajo v pripovedovanje, vrte med prsti cigareto, rišejo z njo v zraku razne vijuge, nato nenadno obstanejo, obmolknejo, kakor bi obnemele, in hipoma podkrepijo z zamahom zaključke posameznih stavkov. Včasih se nasloni nanje, posebno kadar govorim jaz, in takrat se mi zdi, da je obmolknilo vse njegovo telo, da napeto ždi v nekakšni navidezni negibnosti. Nato se zdrzne, vstane, izpregovori in se prične izprehajati po sobi sem in tja.

„Dà, danes živimo vsekakor v tesnejšem stiku s svetom“, povzame komaj pričeto misel in jo razpleta dalje. „Vélika, svetovna gibanja“, nadaljuje z enakomernim glasom (z roko je segel predse, kakor bi hotel pokazati na neviden predmet), „se ostro odražajo v našem idejnem in literarnem snovanju. Ako v resnici ne moremo do močnega in pomembnega razmaha, nas brez dvoma pri tem ovira naša provincialnost. Občuten zastoj in tesnoba v našem literarnem ustvarjanju, ki ju gotovo opazate, pa je brez dvoma posledica tudi naših ekonomskih prilik. Sicer pa . . . koliko naštejete v svetu danes res pomembnih pisateljev in jasnovidnih ljudi?“ Obmolkne za hip in si prižge novo cigareto. „V današnjem življenju“, pravi nato, „stopajo vedno bolj v ospredje veliki socialni in življenjski problemi, ne literatura . . .“

— Spominjam se, ga prekinem, da sodi André Gide v enem izmed svojih Dnevnikov, ki jih je objavil pred nedavnim, dokaj „pesimistično“ o razvoju današnje literature in o njenih zgolj umetniških nalogah. Pre-

pričan je, da živimo v časih velikih socialnih prevratov in prelomov, da je umetnost izgubila svojo pravo moč in da se mora sedanje ustvarjanje ukloniti velikim socialnim vprašanjem.

„Mislim, da ima Gide prav“, odvrne zamišljeno. „Prevečkrat me napade misel, čemu vendar pišem. Človek si polagoma postaja nepotreben in njegovo pisanje je videti v tem preklanem svetu nesmiselno. Čemu vendar pišemo in postavljamo besede po vseh sintaktičnih pravilih drugo ob drugo, ali ni to nepotrebno jecljanje, nepotreben popravek? Vedno sem bil prepričan, da umetnost ni bila in ne sme biti le podoba, ampak tudi razodetje življenja; še več — živ plamen, ki razvneva življenje in posega vanje. Včasih se mi zazdi, da se vsi, ki pišemo, razsojamo in razmišljamo, zaman trudimo, da bi odprli zalepljene oči, in da smo prezrli resnično podobo naše dobe in človeka, da je življenje, ki ga opazujemo, povsem nekaj drugega, kakor si mislimo, in da je tisti resnični človek smuknil že mimo nas...“

— Prebuditi se moramo tedaj iz omotice, v katero so nas zazibali razni estetski in abstraktni problemi, in se tesneje okleniti resničnega življenja samega. Vsaj tako Vas razumem, kajne?

„Dà, danes se moramo usmeriti v borbo, v upor zoper zlagano doktrinarost, zoper navidezno sodobnost, ki je v resnici le plitka aktualnost, zoper dnevne senzacije, atrakcije in krilatice, zagristi se moramo v tisto resničnost, ki valuje na dnu vsega današnjega življenja in ki je edino pomembna, pa čeprav je po mnenju raznih estotov ne-literarna.“

— Tedaj borba za novi obraz življenja...?

„Resnična umetnost je vselej, četudi podzavestna, borba za novega človeka, za nove življenjske vrednote, za veliki pogum in resničnost. Biti mora ta borba pomembna, globoka, biti mora ustvarjalna. — Zavedam se, da ne ustvarjajo umetnin le čustva in intelekt, ampak še neka tretja, neznana sila, ki se prikriva psihološkemu opazovanju in bi jo lahko imenovali iracionalno silo. Ona oblikuje, kadar spim, v sanjah, nikoli pa ne med intelektualnim razmišljanjem. Nenadno poseže v stavke, preobrne smisel in kar narekuje, in tedaj začutite, da to, kar pišete, zaživi z neko svojevrstno življenjsko silo. — Prav dobro ločim časovno pisateljevo izživljanje od njegovega literarnega ustvarjanja, toda med obema težnjama mora biti skladnost. Tollerjevo delo na primer smatram bolj za odraz njegovega notranjega gibanja in zunanjega upora, ki je upravičen in razložljiv iz razmer, v katerih živi, kakor pa za umetniško

tvornost. Literatura ni nobena nadživljenjska vizija in prav odtod izvira danes tolikanj poudarjena misel, da bodi pisatelj aktiven in borben tvorec.“

— Pri nas...?

„Tudi pri nas se to vedno bolj javlja in vsi poskušamo biti sodobni; javlja pa se na poseben način. Vsako omizje predstavlja literaturo zase: tu sede neokatoliki, tam starokatoliki, pri sosednji mizi l'art pour l'artiste, na oni strani marxisti druge internacionale in v drugem kotu marxisti progresisti. Omizja se opravljajo, podžigajo z lastno hvalo in se vesele nad samimi seboj. — Položaj je v tem oziru skoraj zagaten. V naši literaturi žive ljudje, ki niso niti politiki niti pisatelji, pa bi bili radi oboje hkrati. Redki se še zanimajo za to, kaj pišeš in kako pišeš, ampak vsakdo te vprašuje, kam pišeš. Naša literatura se je spolitizirala, ... dober je ta izraz — in sicer ne po svetovno-nazorskih vidikih, ampak po tistih plehkkih načelih, kakršne nudi dnevno, nepomembno življenje...“

Na Kozakovem obrazu se je pojavila neka zagrenjena mrkost, kakor da govori o stvari, ki mu je skrajno zoprna.

— Nisem mislil na naše do dna raztrgano in razbito literarno življenje, na razmere, ki prehajajo v brezupno karikaturu, ga prekinem. Za kaj vse se danes bijemo po literarnih revijah! — S svojim vprašanjem sem se hotel dotakniti problema naše usmerjenosti, našega dela ali, če hočete, borbe, skratka našega ustvarjanja in naše miselnosti.

„Pri nas ni prav za prav nikake borbenosti,“ je odločno povzel Kozak, „nikake izrazite usmerjenosti, nikake res pomembne miselnosti. Nimamo močnih oblikovalcev in talentov: tega hromi oklep ideologij, drugega preveliko nagnjenje do teoretiziranja in razmišljanja, tretjega razmere, četrtega celó vprašanje: ali sem sodoben, ali pišem moderno? Sicer pa se spomnite, kako je Župančič v znanem eseu karakteriziral našo sodobno literaturo. Bolje ni mogel povedati. — Ta strah pred fantomi sodobnosti je že kar smešen. V prozi na primer, v kateri se poskušam, vidite, so mi bili za vzor ljudje, kakršni so Stendhal, Balzac i. dr. Ti so znali opazovati, znali so res prikazovati. Bili so resnični oblikovalci svojega časa in človeka. Mogoče takrat res niso bili sodobni, ampak bili so veliki pisatelji in umetniki. V zadnjem času me je prepričal Sinclairjev roman 'Dr. Arrowsmith', da še živi sodobni umetnik, ki zna oblikovati življenje. Ko sem ga prečital, se mi je zdelo vse naše pisanje — oprostite — provincialno in mizerno. Sodobnemu pisatelju je potrebno, da mnogo študira, in sicer da se potaplja v žive probleme, ki se mu nudijo v njegovi bližini, da hodi po zemlji. Danes se mi zdi bolj važno od obvladovanja teoretske estetike globoko poznanje socialnih, psiholoških,



znanstvenih in predvsem domačih problemov. Seveda pisatelj bi ne smel gledati nanje iz zadušne domače perspektive, ampak z razgibi velikih svetovno-nazorskih dogajanj. — Kaj hočete, nič se ne dá vzgojiti. Komur je dano, ustvarja iz sebe in časa, nosi svet v sebi.“

— ...?

„Pravite kvaliteta. Pišemo o kvaliteti, ampak v resnici odločujejo enodnevni vzroki. Le pomislite, koliko strani popišemo o kvaliteti in koliko umetnikov imamo! Mož, ki je napisal, recimo, dobro novelo ali dve, tri pesmi, je že umetnik. E, dragi moj, resnična umetnost terja od človeka — življenje. To ni patos.

„Resnični umetnik je bil Cankar. In kaj vse počnemo z njim! Ni ga človeka med pišočimi, ki se ne bi skliceval nanj. V največjih ekstazah, v patetičnem obupu, zmeraj se pojavlja odrešilna beseda — Cankar. Merimo ga z vsemi vatli, zanj se bore l'art pour l'artisti, socialisti, katoliki, neokatoliki, vsi si ga laste. Bil je tedaj vendar živ, močan človek. Edino dobro je, da še nima spomenika, kajti to se pravi, da se njegov duh še ni v času konkretiziral. Prešeren je že vsaj toliko časa mrtev, da ga lahko seciramo. Njegova anatomija bo kmalu uvedena v šolske knjige. Saj gre, hvala bogu!

„Iz mladosti se spominjam svojega največjega ‚kulturnega‘ doživetja. Ko je bila Prešernova veselica v Zvezdi, nam je oče, navaden mesar, v narodnem navdušenju dovolil, da smo krokali z njim do polnoči in pili prvič tudi šampanjca. Takrat se mi je Prešeren živo vtisnil v spomin.“

— Umetnost je tedaj ...?

„Vsaka resnična umetnost je tendenčna, ne po svojih geslih, ne po svoji idejni usmerjenosti, ampak po tisti notranji pisateljevi osebni orientaciji. Pisatelj brez svetovnega nazora, brez svojškega gledanja v svet, ali se Vam zdi res mogoč? Pisatelj v bistvu popisuje, on ne propagira. Mi bolehamo na tem, da imamo malo oblikovalcev. Klopčičeva pesem je socialna in umetniška. Krleža je socialni borec; kdo trdi, da ni umetnik? Proza Miška Kranjca je umetniška in socialna, a vendar ne programatična! Kreftovi ‚Celjski grofje‘ so svojevrstno delo ...“

— Vaše pojmovanje tendenčne umetnosti se prav za prav sklada s pojmom o idejni umetnosti, vsaj tako Vas razumem. Prav zato mislim, da tudi Vi odklanjate spise, ki so si nadeli neko umetniško obliko zgolj zato, da bi — dovolite običajni izraz — propagirali razne ideje, časovna gesla ali osebne „tendence“, spise tedaj, ki niso zajeti iz resničnih življenjskih virov in spoznanj, ampak so nastali iz nekega osebnega ali pa svetovno-nazorskega apriorizma. Razlika med res umetniškimi, idejno, svetovno-nazorsko ali, če hočete, duhovno še tako svojevrst-

nimi stvaritvami in med spisi, ki naj zgolj razširjajo neko te ali one vrste miselnost, je vsekakor občutna in nepremostljiva. S tem nikakor še nočem trditi, da bodi umetnik brezidejen, brez svetovnega nazora, brez socialne usmerjenosti, da živi v nekem brezzračnem prostoru izven časa, prostora in življenja, kakor so mislili in še mislijo nekateri naši esteti, ampak prav obratno. Prepričan sem, da ni nihče umetnik že zgolj zato, ker je svetovno-nazorsko na primer progresiven, ker razširja ideje, ki so morda aktualne, sodobne ali celó vsestransko pomembne, dasi ne zanimam možnosti, da je to lahko velikega pomena in celó koristno.

„Tako je. Komur ni socialni progres duhovna, kako bi rekel, ni njegova resnična socialna in življenjska nujnost, ta ostane propagandist, nikoli pa ne bo umetnik. Dejal sem že, da pisatelj ne more živeti niti ustvarjati brez svetovnega nazora. Katolicizem je tak svetovni nazor in pisatelji katoliki, ki so se izražali v formah tega svetovnega nazora, dokler je bil še živ, so ustvarjali prav tako velike umetnine kakor oni izven tega nazora. Svetovni nazor še ni dogma, ni oklep, ampak je le vrednotenje življenjskih pojavov in ugank. Po renesansi se prično prebujati kali novih nazorov, toda stvaritelji stoje še vsi v okviru velikega krščanskega svetovnega nazora. Historičnemu materializmu, ki je doktrina novega človečanskega nazora, edinemu nasprotniku katolicizma, očitajo, da je dogmatičen, da ni duhoven. Pri nas se ta nazor še kaj plehko pojmuje. — Zase sem tudi preverjen, da bo novi svetovni nazor prav tako prevzel dediščino starega, kakor se je krščanstvo prepojilo z antiko. — Prav za prav je historični materializem manj dogmatičen, kakor je bila katoliška doktrina, celó manj idejno nasilen, dopušča vse možnosti. Osnova za „Glembajeve“ Miroslava Krleže je historični materializem. Ali izpričujejo „Glembajevi“ neduhovnost, ali Vas osvajajo s svojo dogmatiko ali s svojo življenjsko silo in resničnostjo? Ali je morda katoliški nazor s svojimi dogmami o izvirnem grehu in o sveti Trojici bolj svoboden in bolj človeški? V naši ozkosrčni srenji prevladuje seveda mnenje, da je historični materializem smrt vsega duhovnega. Uverjen sem, da je ta smrt namenjena le vsem zlaganim duhovnim ekstazam. — S prezirom kažejo na sodobne ruske pisatelje, češ, kako more vendar pisatelj še prenašati tako dogmatično nasilje. Ne vidijo pa, da se tam življenje šele ustvarja in da je umetnik tam morda bolj svoboden kakor kjerkoli drugje.“

— Zdi se mi, da sva pravkar krenila vsak v svojo smer. Razumem Vaše misli in me prav nič ne motijo. Toda: ali se Vam ne zdi, da je pri mnogih pisateljih, ki hočejo pisati socialno, proletarsko ali aktualno, to

le pretirana in tudi zelo narejena težnja, da je prav za prav izraz praznega, neumetniškega in v bistvu celó brezidejnega hotenja, biti sodoben, zanimiv in viden?

„O socialni literaturi se je pri nas res mnogo pisalo, tudi mnogo nesmiselnosti. Govorili smo o proletarski umetnosti, o njenih nalogah in vrednotah. Prišli pa smo tako daleč, da je socialnost postala fraza. Kdor hoče biti danes moderen, si izbere nekaj socialnih motivov. Kmalu bomo imeli lepo število takih pisateljev, toda le malo umetnikov. Prava proletarska literatura nastane le iz občutja življenja in nove strukture proletarske družbe. Ni pa vsako pisanje že proletarska umetnost. Recimo, ako kdo izmed nas popisuje tovarne in delavce, ne pove nič drugega, kar zna povedati meščanski pripovednik. Ali naj bo to pisanje že proletarska umetnost? V Rusiji so bili zelo kritični do novih pisateljev. Čitajte Mehnartovo knjigo „Mladina v sovjetski Rusiji“ in videli boste, s kakimi problemi se ukvarja tamkajšnja sodobna mladina. Ti problemi ne diše prav nič po socialnosti in so vendar odraz živega človeka, odraslega v socialistični družbi.

„Novi nazor poudarja predvsem človeka. Za to gre, to je vsebina novega nazora. In človek bo vedno središče nove socialne literature. Ona si bo izoblikovala svoj stil in svojo podobo. Snovi pa ji ne more predpisati nobena dogma. Tudi človek, ki se ukvarja s svojo notranjostjo, je lahko socialen pisatelj in njegovo delo je prav tako pomembno za človekovo socialno borbo.

„Jaz sem meščanski otrok. Otrok tistega malomeščanstva, ki je še pred nedavnim prišlo z dežele v mesto, se povzpelo do skromnega blagostanja in je imelo manj smisla za kmeta, kakor ga je imel fevdalec. V tem svetu sem spoznal, da malomeščan ne pozna nobene ljubezni do človeka, nobene resnične svobode, da ni ne veren ne pobožen, ampak da živi v strahu pred gosposko in cerkvijo. Delavca je vedno smatral za nižje stoječega človeka, čeprav ga kot mali človek ni izkoriščal, kakor ga je kapital. Kesneje, ko sem zaradi prirojene ljubezni do narave prehodil skoraj vse slovensko ozemlje južno od Karavank, sem na teh svojih potih spoznal, kako smo se odtujili kmetu, kako malo razumemo njegovo psiho, njegovo življenje in probleme njegovih potreb. — Delavca sem še manj poznal. — Na tem svojem romanu po domači zemlji, ko sem se izmotal iz zaverovanosti v umetnost, sem pričel realno gledati naše probleme, spoznavati psihologijo resničnega kmeta, ne pa njegove karikature.

„Zanimiv problem za našo sodobno literaturo pa je poleg kmeta in delavca tudi meščanska družba sama, ki se je doslej z redkimi izjemami

še nihče ni lotil. Vse to še čaka resničnega socialnega pisatelja. Še neki problem me zanima, izzivalen postaja. Pričakujem, kdaj se ga lotimo? Kdor bo popisal našo literarno srenjo tako resnično, kakor ona živi, temu bo v slovenski literaturi uspelo ustvariti socialno pomembno veledelo.“

— Mislim, da bi se prav za prav moralo v bistvu preoblikovati celotno naše estetsko in kritično pojmovanje umetnosti, da bi se morali že vendar otresti vseh predsodkov, zlasti brezplodnega estetskega apriorizma in teoretiziranja, ki se je pri nas preveč ukoreninilo. Vse to nas namreč ovira, uklepa nas v same estetske fantome in razkraja naš zagon, našo voljo za sproščeno ustvarjanje. Morda tiči tu najvažnejša naloga našega preoblikovanja in s tem tudi našega razvoja.

„Danes so vsi bolj modri in bolj mogočni kakor pisatelj sam. Kadar pisatelj nekaj napiše, mu kritik ali estēt odkrijeta toliko globin, da se najbrže sam čudi. Niti oddaleč se ni zavedel, ko je pisal, da je na primer tako globoko izrazil narodno bistvo, adut časa in tako dalje. S kritiko je križ. Pravi pisatelj se ni nikoli zmenil zanjo. Naša kritika hodi po dveh poteh. Vidmar je uvedel strogo umetniško, načelno kritiko. Priznam, bila je poštena, toda teoretska; pogreša razgledov in življenjskega soka, zato postaja v zadnjih časih celó nezanimiva. Biti dober, recimo, konstruktiven kritik je skoraj težje, kakor biti dober pisatelj. V bistvu se od Levstika nismo nikamor premaknili. In celó Levstik...! Druga stvar je esteticizem. Odkrito moram povedati, da mnogo teh globokoumnosti, kar se jih je napisalo, sploh ne razumem. Modrost nas ubija. Estēt je tako globok in moder, da se pisatelj skoraj s strahom ozira na to veličino. Zanimivo je, da je Koblar v lanskem vabilu na naročbo ‚Doma in sveta‘ izjavil, da je že skrajni čas, da opustimo teoretiziranje in začnemo z resničnim delom. Ta izjava je zanimiva, a je ostala v časih borbe ‚Duha‘ zoper ‚Neduha‘ neopažena. Toda Koblar je to pot občutil vseobčo potrebo.“

— ...?

„O vsebini in snovi sedanje proze Vam morem zelo malo povedati. Pisatelj si jih izbira sam, vsak dan, vsaka minuta, vse je snov. Že prej sem dejal, da bi se morala naša proza osloniti na resnični študij življenja in človeka, to pa je vprašanje pisateljevega nazora in njegove tvornosti. Dober članek je o tem napisal Milan Bogdanović v reviji ‚Danas‘, ki jo urejmeta Krleža in on sam. Meni je ta članek izredno všeč. Govorim zase, drugi mi lahko oporekajo. Izrekel je nekaj stvari, ki sem jih ves čas slutil in že nakazal. V članku ‚Literatura danas‘ pravi, da prihaja

doba socialne literature, ki mora imeti, ako hoče biti socialno aktivna, v najvišji meri razvito ustvarjalno moč. Književnik ne sme biti tendenčen po svojem hotenju, ampak s svojim učinkom. Bolj ko kedaj se mora pisatelj oborožiti z znanjem in s poznanjem človeka in družbe.“

— Ker že govoriva o snovi, vsebini in izrazu, bi rad omenil tole: V Vaši zadnji knjigi „Celici“ sem našel mnogo novih oporišč in kali za svež in pomemben razmah slovenske proze, ki je postala prav v vsebini in obliki skrajno prazna, do dna ...

„O svojih stvareh govorim zelo nerad. Sredi tistih dni in vsega tega našega življenja sem naenkrat začutil, da je danes važnejša človekova resničnost in odkritosrčnost, kakor pa blesteči artizem in stilizem. Izbral sem si avtobiografsko obliko, ker mi je nudila največ možnosti, izpovedati o sebi vse lepe in nelepe stvari in vsaj po možnosti nakazati notranjo resničnost. Bilo mi je do odkritosrčnosti več ko do oblikovanja. Izpraševal sem se do vseh podrobnosti, do zadnjih skrajnosti in poskušal vse podati v preprosti obliki. Pisateljeva naloga je, da pokaže zunanje in notranje človekovo življenje v najpreprostejši obliki stvarno in dognano. Zato ga mora vsestransko doživeti. Umetnost mora govoriti o živem človeku. Vsaka metafora se mi je zdela tvegana za odkritosrčno izpoved, vsaka ...“

Zvonec na hodniku je nenadno pretrgal njegove besede. Zdrznil se je, kakor bi se prebudil iz globokega razmišljanja, nejevoljno zamahnil z roko in stopil na hodnik.

„Popoldanska pošta“, je rekel hladno, ko se je vrnil, in položil predse na mizo pismo in izišlo revijo. Prelistal jo je bežno kakor človek, ki ga vsebina nikakor ne more presenetiti.

— Mnogo novega? sem vprašal kar tako mimogrede.

„Nič!“ je rekel mrzlo in se znova vsedel na naslanjač pri peči. „Idejna stremljenja, kriza, duhovno poslanstvo mladine, dolga razmišljanja o slovenstvu, literarne preklarije, zbadanja — kratka dolg čas.“

— Nevzdržna kriza, ki jo čutimo — sem povzel, da bi pretrgal nenadni molk, ki se je vlegel med naju — tiči prav za prav v nas samih. Oster razkroj individualističnega nazora, ki se kaže v vseh smereh, je mnoge naše duhove popolnoma zmedel. Nič več ne morejo najti nove poti v življenje, kakor jo je med Francozi na primer našel André Gide, ne morejo se odločiti ne za to ne za ono smer. Ne zavedamo se popolnoma, da se danes idejna, etična, estetična in zlasti socialna vrednotenja osebnosti umikajo novim, bolj kolektivističnim težnjam dobe, ki si skuša zgraditi nov nazor o svetu in življenju.

„Da odklanjam individualistični svetovni nazor, Vam je jasno. Toda preverjen sem, da bo osebnost uživala tudi v kolektivistični družbi svojim vrednotam primerno svobodo. Za to svobodo se osebnosti ni bati.“

— ... mladina?

„Najbolj se pač zaveda vulkaničnosti današnje dobe prav za prav res le mladina. Pri njej tudi opažam vedno večje zanimanje za življenjske probleme, za idejno preusmeritev celotnega svetovno-nazorskega pojmovanja sveta. Toda v njej je doslej še vse preveč tipanja, preveč notranje nejasnosti, premalo aktivnosti, premalo zavednega dela, morda celó moči. Bodočnost bo vsekakor precej preobrazila vsa ta hotenja in bo morda celó pokazala, da se je mladina danes prevečkrat borila le za neko dozdevno sodobnost. Luč v bodočnost je in ostane mladina, ki podreja svoje življenje ideji. — Mnogi naši pomembni možje so zapadli v nekakšno skepso, ki pa jo razumem. To je skepsa ljudi, ki vidijo in čutijo razrvanost teh dni, a nimajo več vere v človeka, ki ne morejo do prave borbenosti. Sedanjost jih je vrgla iz tira in zato se otepajo ...“

— Ali pa ne izvira naša idejna raztrganost, ali ne izvirajo vse te krize: socialna, gospodarska, moralna, življenjska — prav za prav iz krize duha, iz razkroja naših nazorov, iz ničevosti vseh doslej na videz tako neizpremenljivih življenjskih načel in prepričanj?

„Res je. Duhovno, gospodarsko, socialno krizo čutimo vsi. Toda jaz bi se ne drznil trditi, da izvira gospodarska kriza iz duhovne. Meni se zdi, da je gospodarsko-socialno življenje človeka preveč povezano z duhovnim, da bi mogel smatrati to ali ono plat življenjskega udejstvovanja za vzrok. Kriza se je v duhovnem svetu res da že prej napovedovala, preden je izbruhnila v socialnem sožitju. Krize se periodično ponavljajo, zlasti v časih, ko bi se človek rad premaknil naprej, pa se mu upirajo železni zakoni konservativnosti. Ali mislite, da je bila kriza po odkritju Amerike ali ob zlomu ancien régime-a manjša od današnje? Mogoče so nekateri ljudje — morda prav tisti, ki se izživljajo v duhovnem življenju — občutljivejši za dogajanja v socialnem sožitju kakor tisti, ki so zaradi skrbi za svojo telesno blaginjo preveč usmerjeni v dnevna dogajanja. Pustiva to. Kriza je. Je živa, do kosti nam gre. Danes ne zaupa nihče nikomur, niti samemu sebi. Vsi čutimo, da stari umirajo in da mladi svet veruje v nekaj, čemur niti obrisov ne vidi. V resnici iščemo danes vsi obraz novega človeka, iščemo ga z vsem naporom svojih umskih in čustvenih sil, z vso grozo velikih razočaranj in izbegavanj. V neštetih člankih, razpravah, knjigah in razmotrivanjih — skoraj nepregledna grmada jih je — si skušamo razjasniti stremljenja današnjega človeka, hočemo doumeti smisel in smer valovanja današnje

dobe. Razmišljamo o „gospodarski in religiozni preosnovi sveta“, o „letih odločitve“, o „novem kolektivističnem mišljenju“, o „socialni preuredbi življenja“, o „ideologiji nacionalnih sistemov“, o vsem, kar nas tako neusmiljeno razjeda in vznemirja. Ti naši napor pa pričajo, da hočemo prodreti do podtalnih osnov današnjega človeka, dokazujejo nam, da je na dnu nas samih še vse neurejeno in razbito...“

— Ob socialnih, idejnih in življenjskih problemih pa postaja v Evropi in po vsem svetu vedno bolj pereč nacionalni problem, težnja, ki hoče pobožanstviti narod in ustvariti nacionalni egoizem...

„Eden v svetu najbolj perečih problemov je vsekakor nacionalistični problem, ki zavzema že skrajne oblike in se nagiba v ekstremno šovinistične, nestrpne in ozkosrčne težnje. Pojmovanje narodnih organizmov kot nekih posameznih psiholoških, kulturno-zgodovinskih in političnih edinic ni nikakor novo; oblikovalo se je od prve romantike dalje do danes, toda skrajna zaostritev narodno-državnih gesel, malikovanje rase in iskanje rasnih simbolov se je v nacionalnem socializmu in fašizmu izmaličilo do nevzdržnih in nemogočih — vsekakor prekorazumskih — mej. Danes se čudno mešata nacionalni in socialni problem.“

— Naš slovenski problem...?

„Na slovenski problem gledam s skrbjo, z resnično skrbjo, a z neomajno vero. Nič se ne bojte, nihče mi je ne vzame. Za slovenski jezik se ne bojim, razvijal se bo, kakor se mora razvijati po vseh nujnih zakonih življenja. Jezik je naša dogma, v vsako dogmo pa je treba verovati in jo živeti. Pojavljajo se sicer abstraktne ideje o nepotrebnosti slovenskega jezika, toda to me ne moti. S paragrafi? Bežite! Pri nas se vnema najprej borba za jezik. Pač usoda nezrelega naroda. Odkar se javljajo ideje o politični združitvi Jugoslovanov, se je vedno najprej govorilo o jeziku. Spomnite se Jurčiča, Levstika. Ta pojav je postal skoraj neizbežen člen našega življenja.“

— Naša politična neizšolanost, enostranost in nezrelost so bistveni vzroki, da je kulturno življenje pri nas brezglavo in raztrgano. Vedni dvoboj dveh, danes že popolnoma preživelih nazorov: klerikalnega in liberalnega, nas ni le do dna izmožgal, ampak ustvaril med nami neumljivo kulturno in idejno nestrpnost.

„Če opazujete smernice političnih strank, ki še brez dvoma obstajajo v isti strukturi kakor prej, potem opazite velik vpad, opazite namreč degeneracijo v idejnem smislu. Katera slovenska stranka ima jasno ideologijo? Ali se spoznate v vsej tej mešanici slovenskih dnevnih ideologij? Razgledi po dvajsetih letih bodo marsikoga osvetlili drugače, kakor ga gledamo danes. Preverjen sem pa, da ne bo nastopila izprememba v



našem političnem življenju vse dotlej, dokler se družba resnično ne pomladi, ne preosnovi, dokler ne privro na dan sveže sile, katerim bo politični in narodnostni program resnična življenjska potreba. Sveže ljudske sile si ustvarjajo nove oblike brez sentimenta.“

— Marsikdo med nami vidi rešitev našega življenja in ustvarjanja zgolj v neprestanem poudarjanju slovenskega problema. Toda ali si z ozkim omejevanjem vseh nadnarodnih, občečloveških vprašanj, s tesnim uklepanjem duha v verige zgolj nacionalističnih dogem ne pripravljamo prostovoljno duševne smrti, propada našega duha in naše kulture?

„Čuden pojav je utisnil pečat našemu času. Ali ni zanimivo, da poskušamo v vseh področjih klasificirati, kar smo doslej storili — v kulturnem, umetniškem in političnem področju. Medtem ko se kodificiramo v zbornikih in leksikonih, se pa ogledujemo nekritično, se povečujemo do nebeškega prestola — dobessedno — in se naslanjamo nad lastno domišljavostjo, ki nam izredno prija.

„Naše narodnostno pojmovanje se najbolj ožostno reflektira v sodobni literaturi, v raznih globokoumnih esejih. Pomislite le na sijajne naslove, kakor: Narod neznanih junakov, Vejica odrešenja, Zverženi simptomi in tako dalje. Ali ni nova romantika podobna stari, na primer ‚Pod turškim jarmom‘? V tej esejih čitate najdrznejše domneve o naši slovenski veličini. Mlad, ‚simpatičen‘ člankar piše esej in zida na premisi, da ni Slovencev nič več nič manj kakor Norvežanov. Tisti, ki mislijo najbolj slovenski, primerjajo našo usodo s katalonsko, irsko in baskiško usodo. Tipična nezrelost! Slovenski problem nam bo kmalu pričel zaradi takih neresnosti presedati.

„Današnjega puhlega teoretiziranja, vseh teh fraz, ki zaslužijo le satiro, se bo otresla nova generacija, ki bo pričela znova gledati s kritičnim očesom. Je že tako, zgodovina pozna dobe razvoja in progresivnih idej, nato pa daljše dobe megle in konservativnosti. — Ali ne bi bilo zanimivo, še enkrat pregledati vso to našo zgodovino? Koliko osebnosti bi osvetlila druga luč! Pred dnevi sem na primer premišljal o Levstiku. On je bil v svojem zarodku genij. Kam vse je tipal! V današnji literarni zgodovini stoji kot oče slovenskih liberalnih idej. Vendar pa najdete v njem že socialistične ideje. Ali ni čudno, da se je uvrstil ta mož, ki velja za duhovnega voditelja liberalizma, med idejne predhodnike kesnejših kmet-skih socialnih programov, iz katerih je izšel njihov najjačji organizator — Janez Evangelist Krek? Ideje tega politika so ustvarile fizonomijo slovenske prosvetne, gospodarske in politične organizacije. In ko to pre-mišljam, vidim samo še eno pot v prihodnost.“

Obmolknil je za hip in si prižgal novo cigareto.

„Vidite,“ pravi hlastno, „slovenski problem me skrbi. In zakaj? Živimo v času, ko se bje odločilni boj za nas. Že prej sem omenil, da se nacionalni in socialni problemi čudno mešajo. Ni dvoma, da se novodobne nacionalistične organizacije zapadnih držav izživljajo v smeri, ki vodi novi veliki vojni nasproti. Saj se razgovarjamo danes o plinih kakor o krompirju. Gledati moramo stvarno. Ne varajmo se! Ali mislite, da imata italijanski in nemški kapital interes na tem, da se ohranimo? Preglejte, kako se naše meje utesnjujejo, odkar so se narodi prebudili. Ali se je svetovna politika morda izpremenila zaradi literarnih ideologij? Tu ne pomaga nobena romantika. Na svetu se brišejo tisoči z gobo, čisto hladnokrvno. — Mi se ne zavedamo, da v tem času, ko se primerjamo z Norvežani, Irci in Katalonci, degeneriramo in vzbujamo tujemu imperializmu slasti.“

— Toda izhod iz tega propada, rešitev iz te vsesplošne neurejenosti ...?

„Če me vprašate, kam je moj pogled obrnjen, Vam moram priznati, da na Balkan. Ideja o združitvi treh, štirih balkanskih slovanskih narodov se je javljala že v romantiki in je v današnjih dneh oživela. Brez dvoma ne odpirajo vsa ta leta našega sožitja nikakih idealnih perspektiv. Toda vprašam Vas, ali naj se dá idejni človek motiti od raznovrstnih vzrokov v dobi, ko so oživele in se razmahnile vse konservativne sile? Ali naj se idejni človek vdaja pesimizmu, prikaznim, enodnevnim političnim geslom? Idejni človek mora stati v ospredju in nositi v sebi neomajno vero.“

— Ta vera ...?

„Jaz jo imam. Ne romantično, docela realno. Na naši severni meji živi kmet prav tako kakor nekdanji makedonski čivčija, bosanska raja in dalmatinski kolon. Naš trboveljski rudar ima iste interese kakor ču-prijski, vareški ali dalmatinski ribič in slovenski viničar. Nas vse družijo vitalni, gospodarski in socialni interesi. Kakor mislim jaz v Ljubljani, misli Krleža v Beogradu, drugi v Skoplju, Sarajevu in Hrvatski, vsi smo enako prepričani, da si bomo ustvarili obliko za sožitje, v katerem se bo najnižji izmed nas zavedel človeka. Vse nas družijo isti svetovni nazor, z njim stojimo v toku ostalega sveta. — Konservativnost in reakcija sta si ustvarili tisočero podob, vendar ostane moje prepričanje v tem bolestem vzdušju odločno in neomajno.“

Obmolnil je, polmrak se je zgostil okoli naju v temo. Luči na oni strani Ljubljane mečejo svojo svetlobo na sneg in na pročelja hiš. Oddaljeno, rezko drdranje cestne železnice na Poljanski cesti sekajoče reže v tišino.

# MED OSTRNICAMI

OTON ŽUPANČIČ

Kritiku

*V posodi teloh, brin s sončnega hriba ...  
Narišem vas, vi nežni, čili brsti;  
in ko oko mi njih skrivnost ugiba,  
takole se mi oglašé po vrsti:*

*„Če me prevračáš, me lahko razbiješ,  
vsebino vso razsujesh in razliješ.“ —  
„Ne tikaj se me, da mi dih ohraniš.“ —  
„Nisem srdit, a glej, da se ne raniš.“*

*Tako so rekli vaza, teloh, brin,  
in jaz sem si besede njih zapisal,  
lepo — kar meni móči — jih narisal  
in tu jih vam pošiljam za spomin.*

\*

*Jaz moram sam izbojevati boj:  
na desno in na levo vse je mrak.  
Ena stopinja le, in vse bo soj:  
toda iz hrupa v hrup — to ni korak.*

\*

*Nikar ne ženi zdaj krog mene hrupa,  
ko se razgrebam prav do globočin;  
ne drezaj mi sedaj v pogovor z njimi,  
ki smo po dolgem času zopet skupaj.*

*Jaz pogovarjam z nemimi se brati,  
in to je tih pogovor, tako tih,  
da slišim žilo, ki mi tkè na vrati,  
in bi ga zmotil najbolj rahel dih.*

*Z njimi se pogovarjam, ki so v jami,  
posvétujem se z njimi, ki jih ni še:  
naša beseda teče tiše in tiše  
ko v svetlem snu — nikar me zdaj ne drami.*

*Meni je treba vélike tišine,  
toliko let me je ovijal hrum,  
od njega me boli srcé in um  
in v njem mi preglušena duša gine.*

*Meni je treba vélike samôte;  
skloniti moram se čez skrajni rob,  
kjer ni več zvokov, kjer ni več podob,  
zapreti oči in razprostreti rôke:*

*vso školjko, ki jo oklepa rimska cesta,  
si moram zdaj pritisniti na úho,  
tišino preiskati s tenkim sluhom,  
da zasledim te, jasna, čista, zvesta.*

*In če nebeška znamenja so mreže,  
ki vanje je najmanjši šum ujet,  
in je šele za njimi tihi svet,  
kjer bivaš ti, me tokraj nič ne veže.*

*Ti, ki sem te v mladosti srčno ljubil  
in si mi v bojih stala vseh ob strani,  
v slovenstva trdi tlaki sem te izgubil —  
ktera najtišja te samota hrani?*

*Ti, ki ne dihaš, ako ne v svobôdi,  
ti, ki brez tebe zame ni življenja,  
spomni se bolečin in hrepenenja,  
podaj mi roko, pesem, ti me vôdi.*

# USTANOVITEV SLOVENSKE STOLICE V LJUBLJANI

FR. KIDRIČ

O problemu, kako je šola upoštevala slovenščino v dobi od začetka slovenskega preporoda do 1814, govori ob navajanju podrobnejše literature tudi že več mojih spisov: Zgodovina slovenskega slovstva; Dobrovský in slovenski preporod; Korespondenca Jan. Nep. Primca 1808—1813; v Slovenskem biografskem leksikonu članki: Edling, Makovec, Debevec, Marmont.

Literatura, ki obravnava zgodovino stolice slovenskega jezika v Ljubljani na osnovi novih podatkov, ni obsežna: Življenje Matije Ravnikarja, Ljubljana 1845; Šafařík, Geschichte der südslavischen Literatur I, 37, 38; Marn IX—XI, 5; Pleteršnik, Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije, Jahresbericht, Ljubljana 1875, 31; Marn XV, 68—69; Pleteršnik, Slovenščina na ljubljanskem liceju, Jahresbericht, Ljubljana 1887, 3—5; Mal, Doneski k Vodnikovemu življenjepis, DS 1918, 178; Prijatelj, Profili, LZ 1921, 394; Mal, Zgodovina 434.

Novo in izčrpnejšo osvetljavo so mi omogočili trije nesebični znanstveniki, ki so mi prepustili svoje prepise številnih dunajskih arhivalij, in sicer gg. dr. Ivan Prijatelj, dr. Fran Vidic in dr. Milko Kos. Rimske številke med oklepaji v razpravi se nanašajo na zbirko prepisov, ki sem jih izročil Državni knjižnici v Ljubljani (Ms. 574).

Razmišljanja slovenskih preporoditeljev o jezikovnem problemu šole na Slovenskem so bila zaradi ozirov do tendenc nemškega vladarja in nemških vodilnih osebnosti od začetka tako utesnjena, da se niso mogla dvigniti do dostojne, pedagoške, jasne in odločne zahteve.

Nevarnosti, ki so jih za Slovence vsebovale nenormalne, žaljive, vsaki smotrni slovenski jezikovni kulturi nasprotujoče predstvene pravice nemškega jezika v šolah po Slovenskem, so se zavedale že prve generacije slovenskih preporoditeljev. Pohlin je zaključil že 1768 v slovnici svoje opozorilo, kako „priganjajo mladino k učenju izbrane nemščine“, z željo, naj bi se mladina na enak način „poprijela tudi kranjščine, ker bo po završitvi študij morala v tem jeziku skrbeti tako za lastno korist kakor tudi za korist drugih“. Kumerdej je 1791 v uvodu v slovnico naglasil, da je kulturne zaostalosti avstrijsko-slovanskih dežel kriva le okoliščina, da je v šole uveden nemški jezik, češ, „slovanski mladenič se mora najprej seznaniti z neznanim mu (nemškim) jezikom, medtem ko se loteva nemški že stvari samih“. A Kopitar je 1809 javno obžaloval usodo slovenskega dečka, ki „mora z 8 ali 10 leti ostaviti očetovo slovensko ognjišče, da ga vzgojijo v nemškem mestu v nemškem jeziku za nemškega državnega uradnika“.

Upoštevanje v šoli, ki ga je postal deležen slovenski jezik v dobi 40 let, odkar so v Avstriji proglasili osnovno šolo za državno reč, a tudi srednjo šolo vzeli jezuitom, je bilo silno skromno, vendar je predstavljalo spričo preteklosti novo pridobitev, ki je imela v okviru momentov za pospeševanje

preporodnega gibanja važen položaj. Le na Kranjskem in Primorskem so bile v osnovnih šolah na kmetih oficijelno uvedene nemško-slovenske knjige, medtem ko so na Koroškem in Štajerskem imeli edino veljavo samonemški učbeniki. Tudi na Kranjskem je bilo torej odvisno le od dobre volje posameznih učiteljev in nadzornikov, ako je zaslužila osnovna šola na kmetih namesto oficijelnega imena „nemške šole“ tudi ime: slovenska šola. Izmed mestnih osnovnih šol so se ozirale na slovenščino le kranjske glavne šole in ljubljanska normalka, a menda le v prvem razredu. V področju strokovnega šolstva je upošteval slovenščino samo pouk babic v Ljubljani, kjer so obstajali poleg nemških tudi slovenski babiški kurzi. Za šestrazredno gimnazijo slovenščine kakor da ni bilo. Na licejih je imela slovenščina nekoliko opore v bogoslovni fakulteti v Ljubljani, kjer je profesor pastoralnega bogoslovja predaval slovenski, in sicer menda na osnovi samolastne prilagoditve določil, ki jih je dal Jožef II. glede nemških predavanj tega predmeta v generalnih semeniščih.

Na resno rušitev te tradicije je mislil menda edini Pohlin, ki je prevajal grške avtorje „za vajo grške šole v Ljubljani“, a Enhiridion sv. Avgušтина „za eno skušno, koku se puste nauki visokeh šol po kranjsku dapovedati“. Vendar se ni povzpel niti Pohlin niti kdo izmed njegovih slovenskih sodobnikov do točne zahteve, ki bi bila v skladu z ostalimi preporodnimi težnjami; nihče ni zahteval, da osnovna šola tudi na Slovenskem ne more imeti namena, širiti kak tuj jezik, ampak le namen, s pomočjo materinščine otroku bistriti pojme ter ga opremljati z najelementarnejšim znanjem; da naj tudi na Slovenskem v višji šoli izpodrivata latinščino le slovenski učni jezik in le slovenska učna knjiga. Delno opravičilo za dejstvo, da preporoditelji te logične zahteve še niso izoblikovali, je v sodobnem stanju slovenske književnosti, ki še ni imela niti umetniških tekstov za likanje okusa in sloga v pouku retorike niti slovarja in znanstvenih del za olajševanje slovenskega pouka v drugih predmetih. Tudi je treba naglasiti, da med zagovori tujejezične knjige v šoli po Slovenskem ni bilo namigavanj o razliki v ceni knjig: da morajo nemške učne knjige biti cenejše od slovenskih, ki bi imele mnogo manj odjemalcev, je bilo seveda vsem jasno; toda tudi germanizatorji so slutili, da žalijo narod, če mu prisojajo, da bi si določal učni jezik po takih grobih vidikih.

Nadomestek za rešitev, ki bi bila s preporodnega stališča edino logična, pa so videli tudi nekateri slovenski preporoditelji v stolicah, kakršne je ustanovila dunajska vlada za praktično uvajanje v pouk češkega jezika 1752 na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu, 1754 na vojaški inženjski šoli na Dunaju, 1774 na dunajski univerzi, 1791 na praškem vseučilišču, a 1803 na liceju v Bratislavi, in sicer poslednji dve prav v skladu z izrečnimi zahtevami čeških preporodnih krogov. Tudi na ustanovitev slovenske stolice je mislila najprej vlada, ki je 1780 vprašala za mnenje graško univerzo, a dobila negativen odgovor. Izmed slovenskih preporoditeljev so mislili na tako rešitev vsaj trije: mariborski župnik in gimnazijski ravnatelj Andrej Kaučič, ki je menda povzročil, da je moglo 1794 do 1805 dobivati po 20 mariborskih gimnazijcev štipendije iz verskega zaklada za izpričano zasebno marljivo učenje slovenskega jezika; Debevec, ki je 1795 do 1797 ljubljanskim bogoslovcem zasebno predaval o slovenski slovnici; Kopitar, ki se je 1808 ponudil, da bi predaval na ljubljanskem liceju poleg drugih jezikov tudi slovenščino, a v

svoji slovnici 1809 pomaknil „stolico kranjskega jezika na bogoslovnem učilišču“, torej predvsem ljubljanskem liceju, med glavna sredstva za regeneracijo slovenskega literarnega jezika.

Doba Napoleonove Ilirije je pomenila za reševanje našega problema v raznih smereh izrazit napredek: Slovencem v Iliriji ni prinesla samo pravilnejšega pojmovanja nalog osnovne šole, ampak tudi možnost slovenizacije štirih gimnazijskih razredov in osnovo za uvajanje samoslovenskih učnih knjig tako v osnovno šolo kakor tudi v novo gimnazijo: Slovencem v Avstriji je naklonila uradno nadomestitev nemških osnovnošolskih učbenikov z nemško-slovenskimi in pa stolico slovenskega jezika v Gradcu, kjer je 1812 in 1813 predaval Kranjec Janez Nep. Primic.

V prvem desetletju restavracijske dobe je trpelo reševanje slovenskega šolskega problema na Štajerskem pod občutnim zastojem, ker Primic zaradi neozdravljive bolezni ni mogel predavati. Med kandidati za Primčevega naslednika so imenovali sicer že 1814 tudi dva Kranjca: pesnika Vodnika in celjskega profesorja Zupančiča, toda vladnim krogom se pač ni zdelo potrebno, da bi pospeševali stvar, za katero se tudi preporeditelji sami niso zavzemali. Drugače se je razvijal klobčič v slovenski Iliriji, kjer so Avstrijci sicer takoj po vrnitvi vzpostavili prejšnjo jezikovno prakso v šoli, a prav s tem ojunčili preporeditelje za dvojne novih akcij: da izsilijo odločitev o samoslovenskih šolskih knjigah v osnovni šoli in da pribore ljubljanskemu liceju stolico slovenskega jezika. To je bilo tem važnejše, ker se je mislilo obenem na uvedbo predavanj iz poljedelstva na liceju in o novi ureditvi pouka tistih obrtniških učencev in pomočnikov, ki umejo le slovenski.

## I

Pobudo novi akciji za ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani je dal Vodnik, ki je v prošnji za stolico občne zgodovine na ljubljanskem liceju dne 29. julija 1814 izjavil, da bi se mogel, če bi zaželeno mesto dobil, brez škode za zgodovinski pouk na liceju lotiti tudi poučevanja slovenskega jezika, ki bi bilo trgovcem, obrtnikom in posebno še mladim duhovnikom tako zelo koristno (V). To prošnjo in namero so krepko podprli ne le združeni direktorati licejskega študija (VII), temveč tudi upravitelj ljubljanskega gubernija von Fradeneck (VIII).

Razlogi za ustanovitev slovenske stolice, o katerih so se zedinili študijski direktorji: rektor Balant za teologijo, Ravnikar za filozofijo in dr. Anton Wernig za medicino, so silno značilni za nazore, ki so jih imeli ti možje o preporodnih nalogah. Pravijo: „Vodnikova ponudba, ki se tiče pouka v slavonskem ali ilirskem jeziku, zasluži pač upoštevanje: v največjem delu Notranje Avstrije in v več sosednjih pokrajinah se more narodova kultura le tako dvigniti, ako bodo izobraženi sloji slavonski deželni jezik kot edino možno gibalo ljudske kulture v teh deželah v to porabljali, in ako torej te sloje javni pouk pritegne v njegove (= slovenskega deželnega jezika) interese.“



Toda odlok cesarja Franca z dne 26. decembra 1814, ki je odrekel Vodniku kakršnokoli službo v Iliriji, je uničil preporoditeljem vsako nado, da bi na ta način utegnili pripomoči ljubljanskemu liceju do slovenske stolice, pa najsi bi bili njihovi razlogi še tako prepričevalni. Novo pobudo je dal Kopitar z Dunaja. V pismu Zoisu z dne 27. julija 1815, v katerem je naglašal, da „bi bila za Ljubljano slovenska jezikovna stolica glavna stvar“, je tudi namigaval, naj bi začel poučevati Ravnika sam, čeprav brezplačno in ob izgubi časa (XIV). Ravnika je ubogal toliko, da je kot licejski rektor v poročilu o neki nemško-slovenski začetnici, ki sta jo v zmislu dopisa ljubljanskega gubernija z dne 11. aprila 1815 morala z Vodnikom oceniti (XIII), obenem dne 10. avgusta 1815 napravil ter utemeljil predlog za ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani na liceju (XV). Glede na priporočilo Vodnikove prošnje je bil to že drugi predlog za slovensko stolico, ki ga je poslal licejski rektorat ljubljanskemu guberniju. Ljubljanski gubernij, ki je dobil podobno utemeljitev tudi od ljubljanskega ordinariata, je poslal dne 29. septembra 1815 obe vlogi s svojim toplim priporočilom vred centralni organizacijski dvorni komisiji na Dunaj (XVII). Medtem so izdelali študijski direktorati še tretjo utemeljitev predloga (XVIII). Ker je bil takrat Ravnika licejski rektor, ravnatelj filozofskih študij in začasni direktor teološke fakultete, je vloga nedvomno njegovo delo, saj je imel poleg sebe le še medicinca Werniga.

Na Dunaju so reševali akt precej hitro in z veliko naklonjenostjo: centralna organizacijska dvorna komisija, t. j. posebni urad za Ilirijo, je dne 8. oktobra 1815 vprašala za mnenje dvorno študijsko komisijo, t. j. prosvetno ministrstvo (XIX); študijska komisija je dne 27. oktobra 1815 sklenila, da bi bila slovenska stolica na ljubljanskem liceju po njenem mnenju „zelo koristna stvar“ (XX); organizacijska komisija je napravila dne 27. novembra 1815 na osnovi štirih ji poslanih vlog obširen predlog za cesarja, naj prošnji ugotovi in slovensko stolico v Ljubljani ustanovi (XXI in XXII). Odločali so na seji organizacijske komisije o stolici slovenskega jezika sami Nemci: predsedoval je vitez von Stahl, referent je bil Debois, seje so se udeležili še grof Guicciardi, von Eiberg, Avgustin Gruber, von Rinna, baron Stuppan in baron Türkheim. Po vsej priliki pa je tudi Kopitar našel pota, da je vplival na ugodno rešitev problema, ki ga je imel za tako važnega.

Razlogi, s katerimi so v dobi od 10. avgusta do 27. novembra 1815 podpirali prošnjo za ustanovitev slovenske stolice, predstavljajo pomemben prinos za spoznavanje slovenske preporodne miselnosti, a pričajo obenem o uvidevnosti nekaterih neslovenskih uradniških krogov.

Ravnikarjeva utemeljitev z dne 10. avgusta 1815 je kratka, a jasna. Velikemu janzenističnemu borcu za reformo slovenske proze je bila pač izredno dobrodošla vloga, ki mu je dajala priliko, da poudari potrebo stolice glede na uravnavanje jezika v knjigah za slovenskega kmeta: „Sicer bo pa v Notranji Avstriji za jezik in narodovo prosveto slabo poskrbljeno, dokler ne bodo ustanovljene slovenske stolice v glavnih mestih za likanje okusa bodočih duhovnikov in uradnikov. Za narodovo prosveto tako v verskem kakor tudi v gospodarskem oziru bi imela taka stolica, ki se dá ustanoviti z majhnimi stroški, vsaj na Kranjskem nedogledne posledice. Dokler se to ne zgodi, bo imel Kranjec, kakor kaže okoliščina, da vsako, še tako neznatno delce v deželnem jeziku hitro razprodado, pač mnogo veselja do čitanja, toda knjig nima in jih ne bo imel vse dotlej, dokler ne bo izpodbude za likanje okusa dala javna stolica.“ A stvar mu še ni bila dovolj prepričevalna.

Med najzanimivejše slovenske preporodne manifestacije spadajo razlogi, s katerimi je zagovarjal Ravnikar v imenu združenih treh študijskih direktorotov svoj predlog. Koliko mu je bilo do dobre izbire prepričevalnih razlogov, priča že okoliščina, da je mogel dne 10. avgusta 1815 vlogo še samo napovedati, ker je rabil za izdelavo več časa. V tem poročilu je zbrano res skoraj vse, kar se je dalo navesti v prilogi prošnje, a marsikateri stavek priča tudi o pogumu sestavljalca.

Zelo spretno razglaša Ravnikar koristi likanja literarno-jezikovnega okusa s pomočjo nove stolice za one šolske institucije, ki so že do takrat morale nekoliko upoštevati tudi slovenščino, namreč za slovenska predavanja iz dušnega pastirstva, za „novi tehnični ali mehanični pouk tistih učencev in pomočnikov, ki umejo le malo nemščine ali so je sploh nevedni“, za bodoče naloge slušateljev poljedelskih predavanj in za pouk v osnovnih šolah. Pri omenitvi poljedelske stolice pravi zelo točno: „Ako naj bo ta pouk v skladu s svojim namenom, se mora dajati preprostemu narodu v tej panogi tako pismeni kakor tudi ustni pouk samo v deželnem jeziku, drugače ostaneta narod in pouk vsak zase, a dušni pastir in uradnik bi brez znanja tega prepotrebnega jezika predstavljala narodu le smešno figuro, če bi hotela poučevati o rastlinah, o drevesih in o sadežih, a bi jima imena za te stvari bila tuja.“ Točko, v kateri govorijo združeni direktorati o koristi stolice za osnovno šolstvo na Kranjskem, so izrabili celo za precej glasno obsodbo ponemčevalnih tendenc teh šol med Slovenci: „Narod na deželi ne zna nemški, vsa prizadevanja v tej smeri bi le pokvarila deželni jezik ali ustvarila tretji jezik, ki bi bil do nemščine v takem razmerju kakor italijanščina ali francoščina do latinščine. Ako naj torej kmetiške šole vršijo svojo nalogo, je treba vršiti pouk v deželnem jeziku.“

Tudi na „precejšnjo korist“, ki bi jo utegnila imeti slovanska filologija na liceju za pouk grščine in hebrejščine, ni Ravnikar pozabil.

Koristi predlagane stolice za pridigarje je ponazoril Ravnikar srečno s sliko slabega jezika dotakratnih pridigarjev: „Vse izobraževanje revnega Kranjca je omejeno na ustne pridige, ki so pa često tako natrpane z nemškimi izrazi, da mora kmet njihov zmisel le ugeniti, radi česar izgubi predavanje svojo učinkovitost, ker žali uho in okus poslušalca, ki misli izvirno v svojem jeziku.“

Misli o vplivu nove stolice na porast dobrih slovenskih knjig za kmeta je razvijalo novo poročilo v smeri, ki jo je označil Ravnikar že v prvi svoji vlogi: „V deželnem jeziku ni skoraj nobenih tiskanih knjig. Le redko se pojavi pisatelj s takim novim delom v deželnem jeziku, ki bi zaslužilo pohvalo. Vzrok pa je v okoliščini, da dušni pastir in civilist, ki se od mladosti vzgajata v nemščini in latinščini in sta se naučila v teh jezikih misliti in govoriti, deželni jezik povsem odrineta ter ga ne umeta niti čitati niti ortografsko pisati.“

Ena točka se obrača na avstrijskega politika glede na slovanski jug: „Smotrno urejena stolica slovenskega jezika v Ljubljani, ki bi jo podpirala že ustanovljena stolica italijanskega jezika, bi utegnila biti obenem izvrstno sredstvo za širjenje avstrijske kulture, avstrijske nravi in avstrijskega duha skupnosti v novo pridobljenih pokrajinah Primorja, ker se narečja tamošnjih narodov med sabo gotovo ne razlikujejo bolj kakor pa nemški narodni dialekti.“

Dve točki sta zanimivi za filozofski razglabljujočega politika. Zvezo med nepokvarjenim jezikom in nepokvarjenim narodovim značajem je Ravnikar izgradil naravnost iznajdljivo: „Celo ozir na ohranitev narodovega značaja, ki je še precej nepokvarjen, govori za ustanovitev ... stolice. Ni brez osnove opomba, da so narodi z originalnimi jeziki najznačajnejši, medtem ko se podedovani značaj in nacionalni duh tem bolj izgubljata, čim bolj se trpa materinščina z elementi iz drugih jezikov. Tudi zveza med jezikom in narodovo kulturo je prepričevalno naglašena: „Sploh je priznana resnica, da je kultura kakega naroda s kulturo njegovega deželnega jezika v najnatančnejši zvezi in da se pri vsakem narodu višja kultura z izpopolnjenim jezikom začenja, kajti čim pravilneje govori in misli narod v svojem deželnem jeziku, tem razločnejši in jasnejši so pojmi, s katerimi se izraža prava prosvetljenost.“

Izmed domnevanih ugovorov proti potrebi stolice so vzeli vlagatelji na muho najglobljega in rekli: „Neosnovana je trditev, da je slovenski jezik, kakor ga govorijo tam in v sosednjih pokrajinah, utesnjen in da ga govorijo tako slabo, da že radi tega in sam ob sebi ni vreden javne

obravnavo, ampak je stvar taka, da je različnost med narečji posledica okoliščine, da pokrajine niso dosegle enotne kulture in da nimajo enotnega pravopisa.“

V zvezi takih razlogov so vlagatelji mogli tvegati še trditev, ki ni bila povsem točna: da so potrebo take slovenske stolice teologi četrtega letnika in sploh večina duhovščine že od nekdaj čutili.

Dokazovanje ljubljanskega ordinariata je precej medlo: skuša le dopovedati, da čutijo potrebo slovenske stolice duhovniki že davno, zlasti mladi, ki so po dovršitvi študij v zadregi, ker ne umejo govoriti narodu v njegovi in svoji materinščini. Ostali uradi pa so govorili precej drugače, kakor bi bili govorili pred — Napoleonovo Ilirijo.

Gubernij po vsej priliki ni čutil potrebe, da bi oslabil kateregakoli izmed razlogov, ki so jih podčrtavale v prilog stolice predložene vloge: naglasil je „pomembnost predmeta in posledic“, a kot novo oporo prošnji je navedel odlok centralne organizacijske komisije z dne 3. septembra 1814, ki je „priznal važnost in korist slovenskega jezika ter priporočil guberniju točno oskrbo šolskih knjig v slovenskem jeziku.“

Obširni izdelek centralne organizacijske komisije z ničemer ne priča, da bi bil gojil med člani kdo kako izrazito nasprotstvo do slovenskega jezika. Pomembno je že dejstvo, da je ta komisija za dvorno pisarno ponovila brez omalovažujočih opomb vseh 12 razlogov, ki jih je zbral Ravnikar v imenu združenih ljubljanskih študijskih direktorotov. V dokaz, da je slovenska stolica v Ljubljani res „koristna in skoro potrebna“, je opozorila organizacijska komisija še na dejstvo, da „obstaja na Češkem za gojitev deželnega jezika že dolgo časa posebna stolica“ in da je cesar pravkar dovolil novo češko stolico tudi za Moravsko. Komisija sicer ni prezrla, da pomenjajo take stolice za germanizacijo neko oviro, našla pa je izgovor, ki kaže, da njeni člani v uspeh germanizacije niso več prav verovali in da zaradi tega neuspeha niti žalovali niso. Pravi namreč: „Seveda je koristno, ako govori ves narod kake monarhije en in isti jezik; toda to se da doseči le polagoma po neposrednih potih, medtem ko ima vsaka sila le nasprotni učinek. Sicer pa utegne poleg namena, širiti v deželah, ki častijo enotno žezlo, tudi enoten jezik, prav lahko obstajati še gojitev izvirnega jezika vsake posamezne dežele.“

Posnetek predloga, ki so ga napravili za cesarja v dvorni pisarni dne 27. novembra 1815, je izmed vseh teh razlogov ponovil le dva: da je taka stolica „koristna in potrebna“; da obstajajo slične stolice tudi za češki jezik. Na osnovi takega kratkega posnetka je cesar prošnji ugodil ter ustanovil dne 18. decembra 1815 na ljubljanskem liceju stolico za slovenski jezik s plačo letnih 400 goldinarjev.

Z uspehom so bili prepородitelji, ki so kakorkoli sodelovali, izredno zadovoljni. Posebno se je veselil Kopitar, kakor pričajo sodobna njegova pisma Dobrovskemu. V okviru avstrijske šolske jezikovne politike je bila ustanovitev stolice nedvomno pomemben uspeh. Toda kot nadomestek za položaj, ki ga je omogočil slovenščini v štirih gimnazijskih razredih Marmont, je bila stolica — nazadovanje, kajti napredek bi bila predstavljala le odločitev, da se položaj, ki ga je zagotovila slovenščini v štirih gimnazijskih razredih Marmontova naredba iz leta 1810., ne le ohrani, ampak uveljavi tudi na liceju in na univerzi.

Da se taka ideja v glavah prepородiteljev menda ni rodila, je tragična krivda in dokaz, da je bila prepородna miselnost kljub ilirskemu intermezzu še zelo površna. Vsak narod, ki hoče graditi svojo kulturo, mora brezkompromisno zahtevati, da bodi njegova materinščina ne samo v šoli predmet, ampak tudi učni jezik za vse predmete vseh šol, od najnižje do najvišje. Samo tako se bo razvijal literarni jezik vzporedno z znanostjo, in samo tako bo šola gibalno za narodno kulturo. Učenje tujih jezikov je problem zase, ki se ravna po potrebah naroda, po pomenu jezika in po ozirih na sožitje v isti državi. Toda noben narod, ki veruje v svojo bodočnost in ne računa s popolnim prehodom v kako novo jezikovnokulturno sfero, se ne sme sprijazniti z mislijo, da bi se vežbanje v tujih jezikih vršilo na škodo pravic, ki jih ima njegova materinščina, kajti če je to dovolil, se je sam odrekel najvažnejšim jezikovnokulturnim dotokom ter pristal na slabljenje jezikovnega čuta svojih izobražencev.

(Dalje prihodnjič.)

## PROSTITUTKA FELA

I V O G R A H O R

**Z**idovka Fela, krasotica iz Ghetta, je postala prostitutka. Odločila se je za to v prvem času po svetovni vojni, v času, ko je bilo za vse delavne ljudi dosti zaslužka, ko so nastajale povsod nove tovarne, banke in trgovine in kar popolnoma nova mesta. Tudi ona je bila nekaj časa v službi, čeprav le kot služkinja, in ni ji bilo najbolje poslano, a imela je vsaj streho in dom. Kljub temu se je nekega dne odločila, da gre rajši na ulico. Bilo ji je takrat komaj sedemnajst let.

To, da se je tako odločila, bi spravilo marsikoga do težkih misli o njej. V njen prid pa bi govorilo samo to, da je bila brez varstva. Starši so ji umrli že v vojnem času. Takrat je bila še drobno petnajstletno dekletce. Dorasla je res že v boljšem času, toda, kakor vemo, za mnoge ljudi niti v najboljših časih ni dobro. Njena edina sestra Suzana, precej

starejša od nje, se je bila v tistem letu poročila z nekim železničarjem in se preselila v drugo mesto. Ni se poročila najbolje; njen mož je bil oduren pijanec, viharen značaj. Fela svaka ni marala in si že zato kar nič ni želela zakona, češ, da zakon spravlja ženo v odvisnost od moža. Sama je bila že tako zmerom odvisna od tujih ljudi. Čemu bi si torej želela še večje odvisnosti? Poznala je dotlej samo bedo in lakoto, v novi družbi med bogatimi ljudmi, kamor jo je uvedla prijateljica Dola, pa je spoznavala svet od nasprotne strani; tu je potekalo življenje svobodno, vsi moški so bili z njo vljudni in predvsem precej darežljivi.

Bila je še zelo mlada in njena lepota jo je povzdignila že v začetku nad običajne pocestnice. Njena skromnost je bila kriva, da tega ni takoj opazila, marveč je pripisovala vso prijaznost častilcev le njih dobroti, dobremu srcu in deloma celó njih izobrazbi. To presojanje pa je bilo le deloma utemeljeno. Sicer so se ti mladi možje morda res izobrazili v boljši družbi; toda, ali ni bila tudi ta izobrazba zelo pomanjkljiva? Od navadnih postopačev so se razlikovali kdo ve po čem, če ne vobče samo po tem, da so bili od rojstva bogati ali pa vsaj že zelo zgodaj zaposleni v dobrih službah. So pač na svetu tudi taki ljudje, ki jim je udobno življenje že vnaprej zagotovljeno, o življenju samem pa vedo zelo malo ali celó nič. In Fela tudi tega ni zahtevala. Bila je toliko pametna, da se ji razsipnost ljudi ni zdela popolnoma nepotrebna. Imela je od tega preveč koristi, prejemale je lepa darila. Pojem „dobro srce“ ji je nadomeščal vse stvarnejše razlage in tako se je ob njih darežljivosti počutila prav dobro. Še nikoli ni srečala drugačne ljubezni. Rodila se je za tako ljubezen, prostitucija je njen poklic. Privadila se je temu življenju brez težav. V dveh letih je ni zmotilo prav nič nepričakovanega, nič takšnega, da bi morala svoje življenje resneje presojati.

Stanovala je še zmerom v predmestju, kjer je živela prej pri starših. Tam si je najela sobico. Tam so stanovale tudi njene prijateljice. Hodile so vsak dan v mesto in se vračale pozno v noč. Vse drugo njeno življenje je bilo še nedoločno in je moralo ostati nedoločno. Velike, zavestne odločitve, kakršne srečamo v življenju nekaterih ljudi, so ji bile tuje. Šele v tretjem letu pouličnega življenja so prijateljice opazile v njenem značaju majhno izpremembo.

Zima je bila. Fela se je zaradi mraza zbudila nenavadno zgodaj. Ogledala se je po sobi. Komaj si je pojasnila, kako je ponoči zašla v ta čudni dom, podoben stari kasarni.

Ob trgu, koder so hodile vsak dan v mesto, so se vrstile stare židovske trgovske palače z velikimi okni, kjer so takrat živeli le še mali trgovci. Prodajali so zavrženo tekstilno blago, nogavice z več očesci in drugo. Pri njih so kupovali siromašni ljudje. Fela se za to blago in za



palače ni prav nič zanimala. Veliko življenje milijonskega mesta se je bilo že umaknilo iz njih in se preselilo v nove ulice k prometnejšim cestam. Tja je rada zahajala; stare palače pa niso zanjo pomenile nič več, nego druga velika občestna znamenja. Tudi notranjost teh palač je propadala. Zgornja nadstropja so prazno zevala s svojimi velikimi okni na ulice. Zdelo se je, da so v njih le še skladišča in zaloge starega blaga. Dvigala v njih že dolgo niso več delovala. Tujec, ki je slučajno zašel v takšno široko vežo, se je potrudil, da čimprej odhiti iz nje. Bile so hladne in mračne, kakor da piha vanje veter skozi velike odprtine starodavnih razvalin.

V eni teh palač je bil v šestem nadstropju Dom tujih visokošolcev. Njihova soba je imela štiri velika okna. Zavzemala so vso zapadno steno nadstropja. Levo okno je strmelo iz višine v stransko zakotno ulico in v vrh nasprotne, nekoliko nižje, prav tako puste in zapuščene hiše. V daljavi je šumelo morje starega trga, cvililo kolesje tramvaja, na malem trgu so brneli motorji požarne brambe, štirikrat na dan pa so brlizgnile nad mestom sirene predmestnih tovarn. V tem mrkem Domu so živeli visokošolci tujih narodnosti. Mestni očetje so jim odkazali to stanovanje, da ne nadlegujejo gospodinjo. In tako je izkazal narod svoje simpatije bratskemu narodu. Fela tega ni prav razumela. Zašla je v ta Dom po naključju,

Premetavala se je na železni postelji, ki ni imela niti blazin niti prave odeje. Njen snočni znanec in novi prijatelj je spal na sosednji nič boljši postelji. Vseh postelj je bilo osem, medtem ko so najbolj polomljeni posteljniki ležali na kupu pri oknu. Ob obeh stenah so na uvrščenih posteljah drnjohali speči študentje. Obraze so si bili zagrnili z odejami in rjuhami, da bi jih ne motila dnevna svetloba. Vstal ni še nihče. Očividno se jim ni nikamor mudilo.

Ta čudna družina visokošolcev, ki spe brezskrbno v tujem kraju in v siromaštvu, je Felo pomirila. Pogrnila se je znova, premišljuječ, ali naj še spi ali naj odide iz tega tujega Doma. Zeblo jo je. Zima je vila med okni. Zunaj ni moglo biti posebno vabljivo. Začela je opazovati svet s stališča študentov, ocenila je njih suknje in sobo. Od časa do časa se je prikazal izpod odej mlad obraz. Na vse zadnje ni takšno življenje nič posebnega. Ko so vse zapravili, so se naselili tu. In vendar so bili to popolnoma drugačni ljudje, kakor njeni dotedanji znanci. — Na sredi sobane je stala široka navadna miza in na njej okajen primus, steklenka nafte, papir z ostanki klobase, kruha in masla. Tudi kuhajo si sami. Začutila je glad in tek, toda ni se ji ljubilo vstati. Potem se je domislila, da so jestvine ponoči gotovo že zmrznile. Opustila je upanje na zgodnji zajtrk. Pričela je buditi soseda, da bi se posloвила, a se ji ni posrečilo.



Bala se je, da se drugi prej zbude, kakor pa on. Ko je bilo že dovolj pozno in preveč mráz, se je naglo oblekla in, ogledujoč sobo še poslednjič, odklenila steklene duri. Čutila je, kako jo s postelje ob peči spremlja oster pogled, a se iz strahu ni več okrenila. Ni se pa mogla še dolgo potem osvoboditi vtiska, da je to pot zašla v kraj, kjer mora paziti, da pride in odide brez hrupa.

Poslej je pogosto zahajala v ta Dom. Tuji študentje so se ji prikupili. Ko jih je vse po vrsti spoznala, je videla, da njen prijatelj Kolubarič ni niti najboljši med njimi. Njegovi mlajši sostanovalci so bili dokaj vljudnejši, medtem ko je on svoje prejšnje prijateljice celó pretepal, če se je katera še drznila povrniti k njemu. Kolubaričev edini resnični prijatelj Mike je bil še otrok in sta mu menda ugajala samo tovarišev pogum in to, da se je ob prostem času lahko učil pri njem kiparstva. Kajti Felin pokrovitelj in starešina tega Doma je bil umetnik, slikar in kipar. Tudi oblačil se je umetniško; na sprehodih je postopaško vrtel v roki paličico, si duhovito zavezoval široko kravato in poskušal zmerom nove klobuke, čeprav mu je še najbolj pristojal njegov stari rjavec s širokimi krajci. Izmišljeval si je rad pohvale svojih kipov in slik, toda prodal jih je malo. Tovariši so mu nagajali z vprašanji, koliko barv in sadre je že pokradel na akademiji. Njegovega starešinstva v Domu tudi niso dosti priznavali. Nihče razen malega ni hodil z njim na sprehode in poslej so mu nagajali še zaradi Fele, ker so opazili, da je na to svoje novo dekle ponosen. Njegovi odkriti sovražniki so bili trije tehniki; dasi različni med seboj, vendar enakih nazorov in pa — enakih misli glede umetnika Kolubariča. Oblačili so se okusno, bili so lepi fantje, čeprav nekoliko sestradani in premraženi. Ti trije so še najredneje odhajali k predavanjem in v laboratorije. Kolubarič, ki ni imel opravka na univerzi, jih je vsak dan samo izpraševal, ali je dospelo zanj kaj pošte? Smejali so se mu na ta račun in se zabavali z njim.

„Od starega, ali ne?“

„E, pri Bogu, od starega!“

„Zapil ti je hišo.“

Stari, njegov oče, menda sam ni imel ničesar, kar bi naj bil zapil. Sin mu zatorej že davno ni več pisal.

Ako je prav razumela, ni bil niti eden izmed teh študentov bogat. Njihova navidezna razsipnost je bila bolj bohemstvo ko razvajanost. Kot pravega bohema pa so sami označevali tovariša ob peči, tistega, ki je prvo jutro gledal za Felo. Bolan je bil. Fela se je zelo zanimala zanj, ker je bil krasen mož približno tridesetih let, črnolas in visok, izmed vseh najlepši. Pred kratkim je bil prišel iz bolnišnice in je še polegal. Le včasih je napravil po sobi kratek sprehod in takrat ji je bila njegova

krasna, visoka postava zelo všeč. Bil je prijazen. Njegov blede obraz in njegovo visoko čelo sta izražala veliko razumnost. Črni lasje so se mu komaj opazno kodrali. Ime mu je bilo Mark, tako so ga vsi klicali, medtem ko njegovega priimka ni zvedela. Tudi on je bil kipar, kar je prav rad izkoriščal Kolubarič, češ: „Glejte! Midva.“

„Kipar že, toda predvsem je on res umetnik in ti ne!“ so mu ugovarjali tehniki.

Po takšnih pogovorih je bil Kolubarič zelo slabe volje. Mark se ni mešal vanje. Ždel je v svojem kotu in spal ali pa čital. Čudno je bilo, da je zmerom redkeje vstajal. Videti ni bilo, da se mu zdravje kaj boljša. O tem tudi ostali študentje niso radi govorili. Njegova postelja je bila čez dan proti vhodu zakrita s špansko steno. Dnevi so mu minevali najbrže precej žalostno.

Mark prav za prav ni spadal več med študente, niti po letih, še manj pa po svojem vedenju. Bil je sam zase. Fela se je zanimala zanj nehotе bolj in bolj. Genilo jo je, da mora Mark bivati v tej mrzli in neprijazni sobi in da ima spolno bolezen, kar je zvedela pozneje, ko sta bila že dobra prijatelja. Povedal ji je to Kolubarič. In ta ni izbiral besed. Napeljala je pogovor na spolne bolezni Fela sama, on pa se je razvnel nad Markovo neumno lahkomiselnostjo:

„Kaj ima zdaj? — Izgubljeno življenje. Uničeno življenje.“

Žal mu je bilo njegove nadarjenosti.

Felo je užalil način, kako je Kolubarič govoril o njem. Zanj ni bilo izbire ne med enim ne med drugim. Kakor je z zdravim in razposajenim Kolubaričem zapravila prve dni, tako se je zdaj vdajala samo temnim premišljevanjem o bolniku in njegovi bolezni. Nekaj težkega, nerazumljivega je bilo vse to. Čut ji je obudil slutnjo o nevarnosti spolne bolezni. Ni pa mogla verjeti, da si je človek bolezni sam kriv. Bolezen je bila njej isto kakor nesreča. Tudi Mark je ni sam kriv. Čutila je preveč nežnosti zanj, da bi ga mogla obsojati. Čudila se je, da je na videz tako zdrav človek v resnici neozdravljivo bolan. Ni mogla verjeti. To pa ji ni olajšalo muke ob misli, da Mark ne bo več ozdravel. Prvič se je jasno zavedla svojih čustev. In vendar — zakaj? Ali se je moglo še kaj v njenem življenju izpremeniti?

„Nekatere spolne bolezni so ozdravljive, Mark pa ne bo več ozdravel“, je rekel njegov tovariš. Zdelo se ji je, da so te besede namenjene njej, kakor da vsi ljudje vedo za njeno ljubezen. Že od prve noči se ji je vtisnil v spomin Markov obraz. Iskala je v mračni sobi njegove oči vsakikrat, ko je vstopila. Poslej jo je stresala že sama misel, da je njegov pogled tako vročičen od bolečin. Premislila je nazaj vse svoje pogovore z njim. Zdaj so dobivale vse njegove besede večji smisel, razumela jih

je in čutila, kako so ju na videz hladne besede že davno zbližale. Mislila si je, da ga razume. Da se on ne zanima zanjo, to je ni nič motilo. V njegovem hladnem govorjenju in miru je videla zgolj moč. Kljub temu, da je bil bolan, se ni nikoli kazal trpečega, niti ni govoril o sebi.

„Ti, Fela,“ ji je dejal nekoč in se smejal, „si na svetu zato, da vidimo v tej puščobi vsaj en vesel obraz. Nekoč sem že poznal tako brezskrbno dekle, a tega je že davno, in ljubila me je, pa mi ni povedala. Ti bi gotovo ne storila tako.“

„Morda pa bi“, je odgovorila resno in si domišljala še nekaj dni pozneje, da mu je povedala zelo veliko.

Vsak teden enkrat je obiskovala bolnega kiparja mlada gospa. Skrbela je zanj kakor daljna sorodnica. Njeno odlično vedenje in to, da je bila zelo bogata, jo je nekoliko ločilo od Markovih sostanovalcev študentov. Ob dneh njenih obiskov so odhajali popoldne zdoma in se vračali šele zvečer, da ju ne bi motili. Včasih pa je presedela ure in ure tiho pri njem, ne da bi kaj govorila. Njegova usoda jo je izmučila. Videli so jo že večkrat objokano. Zvedeli so, da je poročena gospa iz daljnega mesta. Nikomur ni prišlo niti na misel, da bi Marka vprašal kaj več. Bila je njegova poslednja ljubica.

Felo je gospejina mladost presenetila. Gotovo obiskuje Marka zato, ker ga še zmerom ljubi. Fela dotlej ni poznala teh čuvstev. Nji je ta ljubezen odpirala novo življenje, pogled v neznano pokrajino. To življenje je bilo za njo pregrajeno z dolgo in gosto vrsto ograj. Dan za dnem jo je bolj prevzemalo doživetje, da tudi ona ljubi. Privadila se je bila že Marka kot človeka, ki živi sam zase svoje tiho, posebno življenje. Takšnega, popolnoma svojega življenja si je zdaj zaželela. Čeprav ni mogla upati na kaj več, kakor samo na prijateljstvo, jo je Markova bližina navdajala s hvaležno ljubeznijo, ki je ni mogla prikrivati. Stregla mu je in postajala otročja v tem, da mu je hotela biti bolj koristna kakor njegovi tovariši. Poskušala se je uživeti v njegovo nesrečo. Kaj je njegov namen in kaj smisel njegovega življenja? Ali more umetnost rešiti človeka, da ne obupa?

Zanjo so bili ti pojmi pretežki, njen razum jim ni vedel odgovora. Ure in ure je presedela zaradi njih doma v svoji sobi. Tudi ta kraj, kjer je dotlej samo bežno prebivala, kjer je nobena stvar ni navdajala s posebnim občutjem, se je izpremenil. Njena uporna narava se ni mogla mirno vdati usodi. Iskala je rešitve zanj in zase. Tisoč rešitev je našla in jih po vrsti zavrgla, ali pa so se izkazale kot prevare. Odločila se je, da ne pove nikomur ničesar o svoji lepi, toda obupni ljubezni, da se ne izda niti najboljši prijateljici niti njemu samemu.

Bala se je govoriti sama z Markom. Saj ni mogla od pogovora z njim pričakovati ničesar — če ne celó razočaranja. Saj jo Mark gotovo ne ljubi. Bala se je odkritja, da mu je samo všeč. Ko spozna njeno neumno ljubezen, ji mogoče nikdar več ne zaupa stvari, ki jih je morala vedeti. Kako živi, kako mu je? Predvsem si je želela njegove odkritosrčnosti, čeprav bi zato morala zatajiti samo sebe.

Zgodilo se je pa, da ni vzdržala svoje zaobljube. Bilo je sredi marca. Pozni sneg je bil pognal v stanovanje mraz in vlago, zadelal okna, se lepil na stekla in zavijal sobe v temo. Študentovski Dom je bil mrzel.

Fela je našla Marka samega. Brez oklevanja se je lotila peči. Zaklinjala se je, da mora kljub vsej „preobilici“ kuriva, poslednjih desak in stolov, soba postati topla. Mark se je samo smejal. Ni ji hotel kratiti užitka.

„Bolje bi vam bilo seveda v bolnišnici“, je mrmrala ob peči. Morala je pustiti vratca odprta, da je dimnik vlekel. Tudi je bilo v sobi že temno, ona pa ni hotela prižgati žarnice, ki je visela pod stropom. Mark je moral prekiniti čitanje in odložiti knjigo na stol. Bil je popolnoma tih in miren. V mraku je bila soba manj grozna in pusta. Stari predmeti so izgubljali svoje nepravilne oblike. Iz peči se je razgrinjal po sobi svetlosiv dim, obžarjen od ognja.

„Zakaj se tako trudite zame?“ je vprašal. Njegov glas je zvenel trdo, razkačeno. Nato je takoj dodal nežneje:

„Recite rajši, naj odpotujem domov; to bi imelo prav toliko smisla.“

„Res nisem tako mislila.“

Prestrašila se je, da ga je užalila, kar je tudi on takoj opazil.

„Ne; saj nisem užaljen“, je dejal še zmerom nežno. „Vi ste še edina ženska, s katero lahko o vsem tem govorim.“

Nji je bilo ob tem njegovem odgovoru še bolj žal, da ni našla pravih besed.

„Mislila sem, da vam je dolg čas.“

„To vam je spet natvezel Kolubarič. Jaz bi vam sam povedal, če bi bilo res, dasi ne vem, ali bi me razumeli. Pa vam vendarle nisem rekel.“

„Saj vsega tega ne razumem. Meni je tako čudno.“

„Kaj vam je čudno?“

„Da ste bolni ...“

„In da več ne ozdravim. — Ali ni vseeno?“

Fela je obmolknila, ni ji bilo do tega, da bi še govorila o tem. V Markovem govorjenju je začutila toliko obupa, da so jo premagale solze.

„Kdo neki vam je vse to natvezel?“ je vprašal znova.

Fela ni mogla odgovoriti. On pa je najbrž uganil, zato je dejal počasi, skoraj že popolnoma mirno:

„Kolubarič je tepec.“

„Saj vem.“ — Morala se je vendar oglasiti.

„Kaj veste? — Da je tepec?“

Medtem je opazil, da joče.

„Tako“, je rekel. „Radi me imate. Zaradi mene jočete.“

„Ljubim vas.“

Mark se je zamislil, tako malo navadne so bile pri njej te besede. In Fela ga je hvaležno in vdano gledala kakor boga, ki ne zahtevamo od njega ničesar in nam je že dovolj, da se je ponižal do nas. V njegovem pogledu ni bilo ne presenečenja ne posmehovanja. V tem trenutku je za ta pogled našla ime, v njem je bila trpka radost, to je doživljala tudi sama, tudi nji je bil ta trenotek vzvišeno lep in hkrati žalosten. Njeno srce je bilo polno radosti in ljubezni.

Pogledal jo je in ni bil nič presenečen, samo delal se je tako.

„Tako. Radi me imate, Fela!“ je ugotovil. „Zdaj je to precej vseeno. Malo je na svetu ljudi, ki bi se res zaljubili...“

„V izgubljeno življenje“, je dodal.

Ona ni čutila nič neumljivega v tej ljubezni. Poskušala je izgovoriti čim lažje za njim:

„Izgubljeno življenje? — Kaj je izgubljeno življenje? To je težko povedati.“

Rada bi mu to misel olajšala, pa se ji je beseda razbila sama od sebe.

„Želela sem samo, da bi me razumeli.“

Potem sta se spet mirno pogovarjala.

„Vi si še lahko lepo uredite življenje“, je dejal Mark.

Prevzeta je bila od njegove skrbi. Nehote je začela pripovedovati o sebi. Njena preteklost, ki je bila v primeri s temi lepimi trenutki veliko trpljenje in breme, se ji je zdela zdaj premagana.

„To je torej Fela“, si je ponavljal kipar, ko je odšla.

Ni igrala spokornice. Pripovedovala je vse svoje zgodbe z najbolj čisto vestjo, kakor da so to vse samo neznatnosti. Ni se sramovala poklica, najbrže mu je hotela samo povedati, da noče ostati vlačuga; zdelo se mu je, da jo je razumel.

Ona si od pogovora ni mnogo zapomnila. Zavedala se je, da to ni čutna ljubezen. Imela je dovolj snovi za dolga premišljevanja. Želela se je čim dlje opajati od sreče, ki je prišla tako nepričakovano.

Minilo je nekaj tednov po onem pogovoru.

Felo je pila ulica. S Kolubaričem se je bila sicer medtem že sprla, pa jo je vendar še pridobil za karneval. Bil je že svetel dan, ko sta se vračala s plesa. Ker je bil dobre volje, sta si še skuhala zajtrk in potem ji je plačal ves svoj stari dolg, kakor je dejal.

„Deset dolarjev.“

Ker mu le ni verjela, da dobi od njega toliko denarja, sta jo on in njegov mali prijatelj napodila iz sobe. Odšla je domov precej zadovoljna. Denarja ji je zmerom primanjkovalo, v teh časih pa še posebno. Zaradi študentov je bila izgubila večino svojih petičnih prijateljev in častilcev. Pridobi si spet novih. Dà, Fela je bila še zmerom lepa.

Doma jo je čakalo veliko iznenadenje. Sestra iz Kjelc in njen sinček sta spala v odprti sobici na postelji. Suzana je dečka slekla in lepo ogrnila, sama pa je legla kar oblečena, gotovo je vso noč pričakovala Felo, in je utrujeno zaspala. Suzana ni bila videti nič kaj zdrava, tudi njena obleka in njen plašč sta bila bolj siromašna.

Fela se je obiska razveselila in je bila hkrati ginjena, ko je nekaj časa opazovala malo rodbinsko idilo. Ni se upala niti dihati, da bi ju ne zbudila. Vsa navdušena za svoja gosta, ni vedela v prvem veselju, kaj početi. Naposled se je opogumila ter ju pogrnila še s svojimi toplimi oblekami. Opazovala je njuna prezeblja obraza. Potem se je ozrla v shrambo in odšla v mesto nakupovat za zajtrk.

Z dobljenim denarjem bi se prehranjala ves teden. Lahko bi tudi sestro povabila, naj ostane vsaj nekaj dni pri njej. Začutila se je neizmerno srečno, da ima svoje ljudi.

Z bankovcem v roki se je prerinila skozi vrste čakajočih ljudi k blagajni. Položila je denar pred uradnika in čakala. Uradnik si je bankovec ogledal in ga vrnil s prijaznim nasmehom: „Tako majhnih vsot ne menjavamo. Stopite v Državno banko.“

Fela je bila vsa prepadena. Prvi hip ni mogla verjeti. Hitela je v Državno banko s strahom, da ji tudi tam ne bodo menjali, in čudila se je, kako je to mogoče, da je bankovec majhen, ko je vendar deset-dolarski.

Tam je doživela isto, kar v prvi banki. Malih novcev ne morejo menjavati.

„Toda deset dolarjev bi lahko menjali.“ Pokazala je bankovec še enkrat.

„To sploh niso dolarji,“ je rekel blagajnik, „druga valuta je; vi se motite, gospodična.“

„Danes sem ga dobila za deset dolarjev.“

„Potem to ni isti bankovec. Oprostite. Barva je ista in pa številka.“

„Pa ga vendar lahko zamenjate.“

„Ni mogoče. Kdor vam ga je dal, ga gotovo tudi sam ni mogel menjati. Vaš bankovec je vreden komaj pol zlatnika. Če pa že hočete ...“

„Ne, hvala.“

Umaknila se je. Neodločno je stala pred banko.

Torej je Kolubarič vedel. Lica so ji rdela od sramu in jeze. Vsi njeni načrti so bili uničeni.

„Kolubarič! Slepār!“

On ji mora bankovec zamenjati, ker nujno potrebuje denar. Dati ji mora drugega. Podlež. Zaradi njega si je nakopala toliko sramote. Urno je šla po ulicah, švignila po stopnicah in obstala za hip pred vrati. Slišala je njegov glas. Morala je potrkat, ker je bilo še zgodaj. Odprla ji je stara hišnica, ki Fele ni mogla. Pravkar se je spet skregala s študenti zaradi dolga.

„Gospoda Kolubariča ni. Sploh pa ob tej uri ne hodíte v sobo! Vrnite se popoldne, če hočete!“

„Ni? Haha, popoldne! Le pokličite ga, sicer ga poiščem kar sama...“

„Gospod ne sprejme.“

Posrečilo se ji je odriniti starko. Oči bi mu izpraskala, podležu. Kolubarič sam pa jo je sunil nazaj in pahnil čez prag. Videla je, da se ji smeje, a njej ni bilo več na smeh.

„Vzemite svoj sleparski bankovec! Slepār! Slepār!“

„Prokleta vlačuga!“

Slišala je, kako je zaškripal z zobmi.

„Hahaha!“ so se mu smejali študentje v sobi. — „Zdaj imaš svoje vlačuge!“

Obstala je v prednji sobi. Iz sobe je donel vanjo smeh in vik. Tovariši so se norčevali iz Kolubariča, toda nihče ni prišel ven. Ugibala je, koga naj bi poklicala, a ni našla nikogar med njimi. Zdelo se ji je o vsakem, da ga sliši, kako se norčuje iz nje. Vsakogar je poznala že po smehu, toda nihče ni imel srca za njeno gorje, niti ni razumel, za kaj gre.

„Nujno potrebujem denarja!“

„Hahaha! Jaz tudi, jaz tudi!“

Poskusila je znova vstopiti, pa ni bilo več mogoče.

„Odprite!“ Kričala je zmerom močnejše. Med vikom se je razvnela in jih pričela zmerjati. Sama ni opazila, da se bori že z vsemi. Imela je občutek, da stoje onkraj vsi, kar jih je, in bruhaajo vanjo žalitve. Zavedala se je samo tega, da mora proč brez denarja in domov brez vsega.

„Podleži vsi skupaj. V zabavo vam je to, gospodje umetniki, študentje, goljufi!“

Izza vrat je planila nanjo stara hišnica in jo spodila navzdol po stopnicah. Fela se ni več znašla. Stekla je na ulico in poklicala stražnika. Na kratko mu je razložila, da ji je neki slepar obesil star bankovec za dolar in ji ga noče zamenjati. Stražnik je šel z njo. Od zgoraj sta zaslišala psovke. Hišnica je še vpila in se pridušala za njo.

„... okuženo psico, pocestnico, tatico!“



Fela je obstrmela. Začutila je omotico. Stražnik je vihal brke. Počutila se je nenadoma čisto samo. Naposled sta dospela na vrh. Hišnica jima je priletela nasproti z metlo v roki. Šele ko je spoznala stražnika, je prenehala vpiti. Obljubila je, da pokliče gospoda iz sobe. Nato se je slišalo v sobi dolgo razpravljanje. Slišala je tudi Marka. Smejal se je, toda njegov glas se ji ni zdel več mehak. Ko se je stražnik znova oglasil, sta prišla iz sobe Kolubarič in njegov prijatelj, drugi so obtičali med vrati. Stopili so skupaj in razsodili brez Fele. Kaj je bilo z Markom? Ali je več ne pozna? Ni se drznila stopiti v sobo.

Medtem se je Kolubarič pogodil s stražnikom.

Denar je bil pravi, veljaven, toda dosti manj vreden. Ko ga je vzela, ji je dejal samo tako v šali, da je dolarski. Vzela pa ga je bila že prej in on je niti vabil ni, sama je bila prišla k njemu. Hišnica je vse potrdila, Fele pa ni poslušal nihče. Stražnik je opravil.

„Torej navadna vlačuga! — Stopite z menoj!“ jo je odvedel. „Sicer vas naznamim, kar vam bo preskrbelo še zaslužen kazen.“

Do pritličja ga je toliko pomirila, da je ni odvedel na stražnico. Najhujše pa ji je bilo to, da ni mogla najti za svojo obrambo niti besedice. Nekaj jo je v tem dogodku presenetilo; tisti hip še ni prav vedela, kaj. Jokala je od jeze in obupa, da se je morala skriti v prvo vežo ter si otreli solze in znova napudrati lica.

Razočarana se je vračala v predmestje. Spotoma je zastavila za pet zlatnikov svojo zlato zapestnico in s tem denarjem nakupila nekaj potrebnih za obed. S študenti je bil zdaj konec. Vendar se še ni mogla pomiriti.

Sestra se je bila očitno medtem že prebudila, pa znova vlegla. Njena velika košara sredi sobe je bila odprta, na mizi je ležal kos načetega kruha. Jedla sta. Gotovo sta bila že zelo lačna, ko sta se prebudila. In kako bi jima lahko že postregla z vsem!

Znova se ji je obudila jeza na Kolubariča in na vse študente. Še zmerom se je v mislih borila z njimi. K Marku zdaj ne bo več mogla. Ta misel jo je nenadno prestrašila. Vsi, vsi so enaki! Vsi so goljufi, izkoriščevalci, prečestniki. Bedaki! Zvezati se je morala proti njim s policijo. Bilo je pač jasno, zakaj se Mark ni odzval. — Zdelo se ji je, da še sliši njegov smeh, enako oduren smeh, kakršen je bil smeh in vik vseh drugih. Pa kaj bi poslej pri njem. Bolan je, ostuden. Boljši so ji ljudje, ki ji plačajo, da živi od tega.

Vsak hip so jo premagovale solze. Razjarjeno si je dopovedovala, da šele sedaj spoznava samo sebe. Njena mladost hoče življenja. Metala je obleko kos za kosom raz sebe in se vsakikrat nekoliko oddahnila. Njeno telo je žarelo v nenavadni vročini. Popustila je delo in se oblivala z vodo.

Preklinjala se je: zavrženo, brezčastno, umazano deklino. Potem so se njene misli vrnile k maščevalnosti. Na ulico pojde, k najbolj propadlim ljudem. Nabere si blaga in bogastva. Še je njeno telo lepo, mlada je...

Vzela je zrcalo in se občudovala. Ko so se ji črni lasje vsuli na mrzla bela ramena, je bila še veliko lepša, takšna, kakršno so uživali tujci. Oči so žarele od nepremagljive strasti. Mučila jo je žeja. Roke so iskale opore. Dopovedovala si je vsevprek, da je bilo vse nujno tako, da je moralo tako biti. Ali bi bila sicer kdaj našla in spoznala Marka? Zdaj je vseeno. Življenje je brez njega izgubilo tudi svoj smisel. Ubila bi se. Počasi so se ji bližale nove misli in postajale vsak hip močnejše. Zakaj se ne bi mogla ubiti?

Pogled ji je obvisel na sestrini veliki košari. Zgrabila je nož in ga zavihnila v roki. Namerila si ga je na vrat in na prsi. Toda ni se mogla odločiti. Pred sestro se ne ubije.

Očitela si je že strahopetnost za to, toda v istem trenutku je strme obstala nad nečim, kar jo je že prej motilo v sobi, ne da bi prav opazila: Košara, kjer je prej ležal nož, je bila na široko odprta in Fela je videla, da so bile v tej košari vse sestrine gospodinjske stvari skupaj. Več jih Suzana najbrže ni niti imela. Ni bilo dvoma.

Torej je odšla od moža za zmerom.

To odkritje je spravilo vse Feline misli v popolnoma drugo smer.

Ko se je Suzana prebudila, je bil obed pripravljen.

Nista si planili v naročje, nista se pozdravili. Obema je nekaj zamorilo glas. Mogoče je bilo to, da sta se po toliko letih prvič srečali.

„Zakaj me tako gledaš?“

„Pobegnili si mu, Suzana.“

„Pobegnili, da...“

„Bolna si“, je rekla Fela sestri.

„Bolna.“

„Vidim.“

„In ti? Ali dobro živiš?“

„Še gre, gre. Dobro bo.“

„Stanovanje imaš čedno.“

„Stanovanje imam, tudi še eno posteljo imam.“

Fela je pogrnila mizo. Medtem pa je trdovratno razmišljala, h komu pojde zvečer, jutri, pojutrišnjem in vse prihodnje dni. Odslej njen poklic ne bo več zabava, niti ne bo več časa za ljubezen brez smisla, odslej bo morala skrbeti za tri.

Ko je čez pol leta Fela nehote stopila v vežo stare palače in jo je radovednost prignala prav do študentovskega Doma v šestem nadstropju, je našla sobo popolnoma prazno. Študentovskega Doma ni bilo več.

## EDINA STVAR

JOŽE KASTELIC

*Tvoje dobre, uvele roké,  
mati, mati moja,  
so zame najlepši cvet hiše naše,  
našega doma,  
polnega rož.*

*Tvoje sladke, globoke oči,  
ljuba, ljuba moja,  
so zame najlepša luč sveta,  
naše zemljé,  
polne solnc.*

*Tvoj bežni, trdi, strti tek,  
življenje, življenje moje,  
je tista zadnja, edina stvar,  
ki je zavrgla luč in cvet  
in sama umirat šla v svet.*

## VEČERNICE

JOŽE KASTELIC

*Ave Marija —  
bolečina moja,  
sladki udarec zvona!*

*Večer zemljó prepaja,  
veter travice maje,  
prebuja mir voda.*

*Studenec kamene ljubi,  
vrbám hladi korenine,  
bregove moči.*

*V družine sen prihaja,  
ljudem oči medlijo,  
ljubezen jih teži.*

*Ljubezen oznanjuje  
večerni udarec zvona  
in mene pomiluje  
in moj utrip srca.*

## NOCOJ

JOŽE KASTELIC

*Nocoj boš sama spala,  
sama postelj ogrevala  
postelj pod zemljó.*

*Luči ne boš prižgala,  
nocoj si preveč zaspala  
in mene ne bo.*

*Nocoj bom šel k potoku,  
gledal vodo globoko,  
valove zlate.*

*Nocoj le sama počivaj,  
mene pa voda umivaj  
in zaljšaj zate.*

## NOČ

JOŽE KASTELIC

*Srebrni mesec —  
in pod njim vihar,  
bridkost in smrt  
in vsaka stvar zapisana pogubi.*

*Nebeške zvezde  
nad blede, težko zemljo,  
čuječ nad njo, vprašujoč po nas,  
naj ljubi srce, jih ljubi.*

*V samotni grenkobi noči  
nam ni za sijaj,  
ki nad nami nebo razprostira;  
vsak se z viharjem na zemlji bori  
in pada in umira.*

## ČLOVEK BREZ KRINKE

ROMAN — FRANCE BEVK

### 7

Nisem se hotel varati, da bom dobro opravil, ko sem se napotil proti Perhavčevi vili. Bil sem kakor dijak, ki je klican k ravnatelju. Z vsakim korakom mi je bolj utripalo srce. Tudi solnčen, a sicer mrzel dan — megla se je bila razkadila — me ni mogel pomiriti. Če bi ne mislil na to, da me je Lidiya iskala, bi se bil vrnil. Iskal sem le pameten izgovor, da pred gospo Heleno opravičim svoj prihod.

Razen obleke in nekaterih drobnarij ni bilo nič mojega v hiši. Če drugega ne, sem hotel gospe Heleni očitati, da je koristolovka. Da bi našel toliko poguma, še sam nisem prav verjel. Ječa in bolezen sta mi bili zlomili samozavest, tiščala me je tudi zavest krivde. Ne, te si nisem popolnoma tajil, tudi takrat ne.

Zdi se mi, da so me nekako pričakovali. Tega bi gotovo ne hoteli priznati. Razen Perhavca in gospe Helene sem našel v sprejemnici tudi Pavlino. Srednje postave, vitka, temnolasa, po vnanjosti in po duši pa različna od drugih. Pozneje sem izvedel, da me je bila opazila prejšnjega dne z bratom v kočiji.

Gospe Helene še nikoli nisem videl tako v zadregi. Nervozno je mežikala. To me je navdalo s pogumom. Nisem vedel, kaj naj govorim, kam naj se denem. Prepustil sem se nagonu, hotel sem izrabiti le trenoten položaj. Napravil sem se neumnega. Četudi sem bil v nastopu nekam negotov, sem jim vendar ponudil roko.

„Torej si prišel!“ Perhavec je s pogledom ošvignil ženo.

„Dà.“ Sedel sem. Ne spominjam se več, ali so mi bili ponudili stol. Nastala je mučna tišina. Nisem čutil več ne strahu ne zadrege. Le rado-vednost, kaj bo prinesel naslednji trenotek. Gospa Helena ni niti zavpila name niti me vrgla na cesto. Le vedno pogostejše je mežikala. Ne bi bil mogel verjeti, da je tako dobro vzgojena.

Čutil sem, da je ozračje vedno bolj napeto. Menda smo se vsi od-dehnili, ko je Srečko pritekel v sobo. Pogledali smo ga vsi, ko je obstal pri vratih. Sramoval se me je. Zdi se mi, da sem se v tistem trenotku prvič zavedel, da me je vezala na tega otroka le misel, da mu bom enkrat vse zapustil. In tedaj...? Prav zaradi te zavesti, ki je bila malce bridka, je bil moj objem tem pristrčnejši. Bil sem ginjen. Prerazburljivi trenotki zame, da bi se mogel sedaj vsega natančno spominjati.

Nisem utegnil opaziti, kdaj je Lidija stopila v sobo. Tedaj mi je bilo znova jasno, da sem le zaradi nje stopil v to hišo. Obnovili so se mi občutki, ki so me vznemirjali v ječi. Ali me čaka? Kaj čuti?

Njen obraz je bil prepravilno lep, preveč negibljivih potez je bilo na njem, da bi mogel z njega razbrati odgovore. Izmikala se mi je vsaka presoja njenih misli in občutkov. Šele pozneje se mi je polagoma odpiral pogled na tiste trenotke... Razočaranje nad menoj se ji je bilo ublažilo v nočeh, ko je stala poleg njene moja prazna postelja. Zlomilo ji je ponos. „Saj so vsi moški taki.“ Bridka tolažba, katere se je oklepala z obema rokama. Da mi je bila v mislih že nezvesta, mi v intimnih trenotkih, ki so še sledili, nikoli ni priznala. Pa saj je nisem vpraševal po tem. Za dejansko nezvestobo ni imela ne poguma ne prilike. Zaradi tega sem bil lahko miren. Mati je bolj pazila nanjo kakor takrat, ko je bila še dekle. Ne zaradi mene. Tega si nikoli nisem domišljjal. Imela je svoje namene. Takrat nikoli nisem mislil nanje, a trajno mi niso ostali skriti. To, da sem zapravljivec, na Lidijo še vedno ni moglo napraviti vtiska. Saj zaradi tega ni stradala. Njene obleke so bile še zmeraj izbrane. Ko je izvedela, da sem bolan in da ležim v jetniški bolnišnici — gospa He-lena se je izredno zanimala zame — se ni zdrznila. Tudi materinim besedam, da ne smem več v hišo, ni ugovarjala — materi je ugovarjala le dvakrat ali trikrat v življenju —, vendar jo je to najhuje zadelo. Ne, saj ji ni bilo zame, to vsekako lahko zapišem. Zaželela si je moža, svobodo, prejšnje vesele dni. Ni verjela, da bi moglo biti življenje vna-prej drugačno, kakor je bilo... Morda se motim. Toda nemogoče je, da me varajo nekateri znaki, ki sem jih bistro pretehtal.

Ali me ni čakala že prejšnjega dne? Ko ji je mati zlobno rekla: „Vidiš, koliko mu je do nas“, jo je bolelo. To mi je sama priznala... Dà, če bi bil takrat tako jasno mislil kakor sedaj, bi ne stal z mešanimi

občutki pred njo kakor dete pred Miklavžem in parkljem. Še na misel mi ni prišlo, da me je pričakovalo le njeno telo. Bila je okusno oblečena in njeni lasje so bili skrbno počesani. Na bledem obrazu se ji je rahlo poznalo, da je v pretekli noči jokala.

Ta videz me je vsega zmedel in premagal. Stopil sem k nji — ne vem, morda sem ji hotel seči le v roko —, a ona se mi je vrgla v objem in me poljubila. Telo ji je podrhtevalo, kakor bi ihtela. Bilo mi je čudno. Ne povsem tako, kakor bi mi moralo biti.

Brez dvoma, tega gospa Helena ni pričakovala. Razbral sem z nje-nega obraza. Pogledoval sem jo s škodoželjnim nasmehom v očeh. Toda ona ni bila ženska, ki bi se dala kar tako ugnati. Dolgo je stiskala ustnice, nato je pa le spregovorila.

„Slišala sem, da ostanete pri bratu.“

Vikala me je. Ali je mar res mislila, da sem prišel le na obisk? Ne, zdaj pa res ne! Čutil sem se močnega. Ozrl sem se na Lidijo, podpirala me je z očmi.

„Zdi se mi,“ sem začel malce posmehljivo, brez tresljaja v glasu, „da je moj prostor tam, kjer je moja žena.“

Zagrizenega besednega dvoboja, ki je sledil, se le medlo spominjam. Bil sem preveč razburjen. Oba sva bila močna, neodjenljiva, strupena, četudi sva se zadrževala, da nisva kričala. Ujedala sva se pridržano, kakor vsi dobro vzgojeni ljudje. O dà, bila je dobro oborožena. Zdelo se mi je, da se je osem mesecev pripravljala, kaj mi poreče. Če imam do žene pravico, se moram zavedati tudi dolžnosti. In tako dalje. Vse postavbe sveta so bile na njeni strani. Moji razlogi so bili kakor megla, ni se jih dalo zgrabiti. O saj sem dobro vedel, nji ni bilo le za tisto hrano. Preveč je bila raznesla naokrog, da me noče več pred oči. Vse mesto bi se ji posmehovalo. Če je hotela rešiti svojo čast, me je morala ponižati. Razen tega jo je skrbelo, kaj bo, ko ona umre — toda o tem sem že govoril. Niti moja bledica niti moj kašelj jo nista vznemirjala. Morda sta ji celó vzbujala neka daljna upanja.

Lidija naju je pogledovala. Oči so se ji lesketale. Brez dvoma sem ji ugajal v tem dvoboju. Tega ni mogla prikriti. Šele danes — po tolikih dneh — jo prav razumem. Bilà je prepolna ženskih pragonov, ugajali so ji pogumni, brutalni moški. Ta njena poteza odločuje danes o njenem in mojem življenju. Takrat me je podžigala.

Znova sem povzel besedo. Govoril sem o univerzi... da se bom dvignil... in tako dalje... Verjel sem vsaki besedi tako kakor še nikoli. Naposled sem spomnil gospo Heleno na zgodbo o izgubljenem sinu. Ne da bi hotel s tem vplivati na njeno srce. Tudi idealni razlogi je niso



mogli premagati. Poznal sem njeno klečeplazenje po cerkvah, četudi ni bila globoko pobožna. Hotel sem jo preskusiti.

Še danes se mi smeje srce, če pomislim na tisti trenotek. Gospa Helena se mi je vsedla na limanice. Razburila se je. Bila je kakor gola pred menoj, ko je imenovala mojo zgodbo neumno bajko. Še nikoli — ne prej ne pozneje — nisem pogledal tako globoko v njeno samoljubje. Nisem veren človek, priznam, a gojim nemo spoštovanje do stvari, ki so drugim svete. Zgrozil sem se.

V sobi je nastala mučna tišina. Perhavec je stal ob steni, rahlo sključen, z ugaslo cigaro v rokah. Poslušal je, obrvi so mu nervozno drgetale. Pavlina je venomer mečkala usnjato torbico.

„Mati, ne bodite taki“, se je iznenada oglasila.

Gospa Helena jo je kar prebodla z očmi. Pavlina je bila živčna ženska, vsaka malenkost jo je ganila do solz. V hiši so pripovedovali o nji, da ni pustila ubiti niti miške. Od brata, ki jih je svoj čas lovil v kleti, jih je kupovala in jih odnašala na vrt. Beračem je dajala kar liro ... Dvignila se je in šla k vratom.

„V hiši naj ostane in konec besedi!“

Oči vseh so se hkrati uprle v Simona Perhavca. Pravi čudež, da je spregovoril, zato so njegove besede vplivale ko strela. Ta preobrat je bil za gospo Heleno tako nenaden, nepričakovan, da je nekaj trenutkov buljila vanj, kakor da ga ne more razumeti. Njen mož je redkokedaj izrekel svojo voljo, a tedaj ni odnehal. Poznala ga je. Požirala je sline, mrzle kaplje so ji stopile na čelo.

„Če hoče v podstrešnico“, se je težka vdala. „Hrano naj dobiva od doma, saj mu jo lahko nosi naša služkinja ...“ Zaradi pogledov, ki so bili uprti vanjo, se je razburila. „Dokler ne ozdravi“, je pristavila z glasom, od jeze skoraj jokajočim. „Prosim, zaradi njega ne bo vsa hiša v nevarnosti ...“

Vdala se je in se ni vdala. Brez dvoma je z gotovostjo pričakovala, da ne bom sprejel teh sramotnih pogojev. Saj se ni varala. Besede so me pognale kvišku. Od žene me je ločila brez sodnije, brez spotike pred ljudmi in pred Bogom. Ne, ni ji bilo toliko zaradi moje bolezni. Bala se je novih vnukov. In vsega drugega, česar se ni upala navesti, da bi ne zardela.

Perhavec je molče upiral oči nekam v moje noge. Pogledal sem Lidijo. Čakal sem, da se bo vse v nji uprlo in da se bo dvignila proti materi. Ali sem smel zahtevati kaj takega? Ne, saj tega greha ni naredila. Le gledala me je. Danes mi je jasno — tudi ona je pričakovala od mene nekaj prav tako divjega in odločnega. Nič. Vse tiho.

Pobegnil sem brez pozdrava. Ko sem bil pod oknom, sem slišal Pavlino, ki je nekaj rekla. Besed nisem razumel. Mati ji je vrgla piskajoče: „Ti si histerična!“ Na vogalu ulice sem se še enkrat ozrl. Videl sem Pavlino, ki je naglo zapustila hišo. Zavila je na polje. Bržčas je jokala.

8

O ničvrednost sklepov, ki jih povzročita razburjenje in jeza! Pozneje, ko sem begal po polju, sem se iztreznil in pomiril. Pred očmi so se mi začeli odpirati povsem novi vidiki. Res, o vsem tistem, kar se je zgodilo, ni bilo prijetno razmišljati. Pregrenko. Toda vsako misel sem napolnil z ironijo zato, da bi se pomiril.

Čez nekaj dni sem naznanil gospé Heleni pismo, da se preselim v njeno podstrešnico. To sem storil čisto premišljeno. Če že moram sprejemati miloščino, potem naj jo sprejemam od obeh strani. Spati v materini sobi mi je bilo že po nekoliko nočeh nemogoče. Občutek, da sem sokriv njene smrti, ki mi ga je bilo prebudilo pismo, me je med tistimi stenami vedno bolj mučil. Ali pa nisem napravil gospé Heleni usluge s tem, da sem v begu zapustil njeno hišo? Lahkomiselni ljudje že po svoji naravi niso zlobni, tudi jaz nisem bil; a tedaj se mi je vendar porodila želja po maščevanju. K temu, da sem sprejel sramotne pogoje, me je napeljala tudi misel na Lidijo.

Nekateri ljudje se sramujejo nežnih, rekel bi, sentimentalnih občutkov. V dosedanjem življenju so bili tudi meni tuji. V teh dneh pa me je začela peči zavest, da nimam nikogar na svetu, nikogar, ki bi mu lahko odprl vso svojo dušo. Ni mi bilo do telesnih užitkov. Tem bi se bil tudi odpovedal. Bilò mi je bolj za tople poglede, za tisočere majhne pozornosti. Dà, zelo ponižen sem postal, tako skromen nisem bil še nikoli.

V Lidijino bližino me je tiralo tudi ljubosumje. Mislim sem na njeno strastno naravo. Videl sem jo, kako lega k drugemu, ko že misli, da me je popolnoma izgubila. Tega se sramujem in se tudi ne sramujem. Saj vsakdo ve, da ljubosumje ni zgrajeno na razumu. Črv me je razjedal in pred njim — to sem vedel — ne bom našel miru.

Da bi jim dokazal, da ne maram ničesar, kar je njihovo, sem dal prepeljati v podstrešnico materino pohištvo. Ko sem se selil, sta bili gospa Helena in Lidija pobegnili pred menoj. Ni ju bilo doma. To mi je bilo všeč. Gospod Perhayec mi je krepko stisnil roko. Zdelo se mi je, da s tem dokazuje, kako čuti z menoj. Srečko je skakljal okoli mene in hotel je vse vedeti. Čemu to in čemu ono? Živ dečko!

Podstrešnico sem si uredil precej udobno. Kosi pohištva, znanci iz mladosti. Na stenah fotografije. Vse to je prijetno družilo preteklost s sedanostjo. V sobo so mi postavili tudi peč. „Jetične rado zebe.“ Mojega stanja niso prikrivali, ampak so ga celó pretiravali. Nekoč sem našel na mizi cvetice. Menil sem, da mi jih je prinesla Lidija. Pa nisem vprašal. Pozneje sem zvedel, da mi jih je bila po Lujizi poslala Pavlina.

Ob knjigah, ki so bile po večini iz Merlakove knjižnice, sem se čutil dijaka. Hrano mi je nosila služkinja, mlado, hribovsko dekle. Pospravljala mi je tudi sobo. Po vsakem takem opraviilu se je umila v vodi, v katero je kanila nekaj kapljic lizola. Družina je bila previdna.

Ali bolezní nisem jemal preveč resno, bril sem norce iz nje. Zdravila, ki mi jih je plačal Merlak, so včasí po več dni stala nedotaknjena na mizi. V resnici sem se čutil pomlajenega, krepkejšega. V primeri z ječo je bilo to življenje pač boljše. Razen tega je sijalo solnce, z marcem je bila že prava pomlad. Ali sem si le domišljjal ali mi je bila res dahnila rdečica v obraz? Občutil sem tudi radost — kaj zagonetno, skoraj obešnjaško radost, vendar je nisem mogel zatajiti.

Dà, bil sem nekoliko nemiren; to je že v moji naravi. Odhajal sem zdoma in prihajal domov ob najrazličnejših urah. Pot me je vodila skozi prvo nadstropje, mimo Lidijine spalnice, nato mimo sprejemnice in kuhinje, odkoder so skozi priprta vrata prodirali glasovi. Ta hoja mi pozneje ni bila več v muko; samo prve dni. Ugajala mi je celó, ker sem se zavedal, da mučim s tem druge. Dà, v meni se je bila porodila rahla zloba, ki je bila sicer nasprotna mojemu značaju. Rasla je komaj zaznavno, a vendar — rasla je. Posebno tedaj, ko sem zapazil, da bi me iz razlogov, ki si jih nisem mogel jasno razložiti, najrajši ne srečavali.

Ker sem poznal hišne navade, zato sem uredil svoje prihajanje in odhajanje tako, da sem z gotovostjo srečal koga na vrtu, na hodnikih ali na stopnicah. Ne, za Perhavca mi ni bilo. Mož me je vselej že vnaprej pozdravil. „Fant, glej da ozdraviš — ali si že bral zadnje novice?“ Na časnike je bil namreč kar obseden. Ni me zanimalo, kaj se godi po svetu. V meni je bil drug svet, ki me je vsega napolnjeval. Ta svet, ki me je strastno zanimal, sta bili gospa Helena in Lidija.

Pred njima sem se nalašč pretvarjal, delal sem se veselejšega, kakor sem bil v resnici. S posebnim izrazom na ustnicah, kakor da gojim zahrbtno nakano, kar me sedaj izredno osrečuje. Tudi bolj zdravega sem se delal.

Z ženo sva se srečavala najpogosteje. Zdelo se je, da se iščeva. Takrat se nisva iskala, vsaj ne zavestno. Največkrat sva se pozdravila le z gibom glave. Včasí so se za nama zgenile ustnice v nasmehu, ki je bil

komaj viden in zelo negotov. Videti je bilo, da sva le po sili navidez mrzla drug do drugega in da se skriva nekaj toplega pod vnanjo skorjo.

Četudi sem se trudil, da bi jo preziral, sem vendar mislil nanjo. Ta ženska se mi je bila ob vrnitvi vrgla v naročje. Kdo bi jo mogel razumeti? Danes mi je jasno: bil sem jo razočaral, ko sem privolil v podle pogoje. V njenih očeh sem bil kakor deček, ki so ga kaznovali. Hotela je moža. Ali se ji nisem bil s tem sramotno odpovedal?

Za njen prezir, ki ga ni znala ne hotela skrivati, nisem bil slep. Začudil sem se mu, hkrati me je užalil. Vračal sem milo za drago. Dà, bala se je tudi matere; ona jo je poznala in ji je prepovedala približati se mi, „da se kaj ne zgodi“. Toda moje vedenje je njen prezir le podvojil, še huje se je zakrknila. Bila sva kakor kolesci na zobce, ki poganjata drug drugega. Več ko čudno, da tedaj ni ugasnilo moje čustvo do nje. Bilo je kakor plamenček, ki se bori s sapo.

Res je, moj zdrav in vesel zunanji videz je ni dražil, zato sem ji hvaležen. Ne pa gospa Helena. Šele zdaj mi je očito, kaj je mislila, ko sem se naselil v njeni hiši. Saj ne bo ozdravel. Saj ne bo opravil izpitov — si je mislila. Ni čuda, da jo je moj nasmeh rezal v srce ko nož. Moj navidezno zdravi nasmeh. Vrhu tega je tudi izvedela, da sem tičal ves čas v knjigah, kadar nisem bil zdoma. Saj ni vedela, da sem ubijal s tem le čas.

Kadar sem jo srečal, sem jo nalašč zelo glasno pozdravil. Skoraj izzivalno, z ironičnim prizvokom. Odzdravljala je pridržano, njene oči so me prebadale: saj mu res gre bolje. Opazila je, da imam denar, brat in Merlak me nista pozabila. A nisem zapravljaj. Ni bilo vsote, da bi si mogel z njo kupiti, kar je pozelelo moje srce. Ali niso kdaj pa kdaj vohali za menoj, kadar sem ob nenavadnih urah odhajal zdoma? Da bi me zalotili s kako žensko? Grdo je bilo, da je čednostno gospo jezila moja krepost.

Ako se danes zamislim v njen položaj, mi je jasno, da ji ni bilo lahko. Preveč je bila razvpila, da ne smem prestopiti praga njene hiše. Mesto se ji je na tihem smejalo. To je čutila, to jo je grizlo. Nekoč je rekla sosedi: „Kaj pa smo hoteli? Ali naj ostane na cesti, ko pa je bolan?“ Stala je na vrtu, ni slutila, da jo slišim skozi odprto okno. Poraz in grdobijo je zagrinjala s plaščem krščanske usmiljenosti. Ta ženska je vendarle poznala nekaj sramu.

Smšno, kako je dekli naročala: „Če te kdo kaj vpraša, molči...“ Hrano zame je hodila iskat po ovinkih, čez polje. Mestu — kaj neki je v tem gnezdu mogoče prikriti? — je bilo več znanega ko nji. Že to je bilo dovolj: jaz nisem imel vzroka, da bi prikrival resnico.

Ko jih je obiskala Valerija z možem — bil je uradnik na deželi, debel zaspanè, v večni skrbi za svoj obstanek — sem moral v sprejemnico. Moral? Srečko me je prišel klicat; nisem vedel, kaj hočejo. To se ni zgodilo zaradi Valerije; zaradi uradnika, da bi ne opazil, kako delajo s svojimi zeti. Tiste pol urice sem sedel kakor na trnju. Ne bi vzdržal zaradi gospe Helene, niti zaradi klavrnega prestiža njene hiše. Zaradi Lidije, ki me je prosila z očmi, naj ne delam škandala.

Gospa Helena se je cedila od narejene dobrote. „Si, il nostro caro Niko ...“ In tako dalje. Mislila je mene ... Odšli so, a tedaj sem si med molkom vseh strogo prepovedal, da bi mi še kedaj naložili klavno vlogo nekakšne sirote v njihovi ginljivi „družinski igri“. Gospa Helena se je užaljena čudila. Ta ženska nekaterih stvari ni mogla razumeti.

Pomagalo je. Pozneje so se izgovarjali, da me ni doma. Saj jih je le poredko kdo obiskal. Zofija je bila v Pulju. Pavlina se ni več prikazala od tedaj, ko je bila za menoj pobegnila iz hiše. Njen mož že dve leti ni prestopil praga. Kaj je temu vzrok, sem le slutil, zetov niso uvajali v vse domače skrivnosti. „To so stvari, ki morajo ostati v družini.“

Bil sem osamljen, razen če izvzamem večere, ki sem jih prebil pri Merlaku. Skušal sem se tudi znova približati Lidiji. Otrok naj bi bil mostič med menoj in njo ... Toda to sem že opisal v začetku.

9

Prvim pomladnim dnem je sledilo dolgo deževje. Vlaga mi je ko svinec legla na pljuča. Zdravje se mi je poslabšalo. Postal sem sinjkast v obraz, da se skoraj nisem upal prikazati pred ljudi. Lidiji in gospe Heleni sem hodil s poti.

To stanje ni trajalo dolgo. Oblaki so se razklali, znova je posijalo solnce. Šele tedaj je končala prva pomlad. Bližal se je maj. Dolge ure sem posedal ob oknu ter gledal na polja in griče. Mandeljni so bili že odcveli, v cvetju so bile črešnje in breskve. Pobočja so bila kakor da leže na njih rdečkasti in beli oblaki.

Počutil sem se kar ozdravljenega. Bilo mi je, ko da mi skrivnostni ogenj gori v krvi. Te izpremembe nisem pripisoval le po smoli dišečim kapljicam, ki sem jih zopet užival. Tudi ne zgolj pomladni prirodi. Navdala me je neka objestna radost, to je nemir, ki mu spočetka nisem vedel pravega vzroka. Predrugačil se mi je bil tudi izraz na obrazu.

Te izpremembe mi ni bilo treba nalašč razkazovati. Opazili so jo. Merlak se je zadovoljno smehljal. Prosil me je, naj se mnogo gibljam na prostem. Priroda mi je bila tuja. Ker nimam ostrega posluha za glasbo, zato sem tudi njenim glasovom zaman prisluškoval. Izprehodi ob po-

mladnih večerih so mi bili ljubši. Ljudi sem opazoval s strastjo. Ožja družba pri Merlaku — bili smo največ trije, štirje — me je spominjala prejšnjih časov. Pogosto — včasih me je objela čudna želja po samoti — sem ostajal doma. Nekdaj mi je bilo težko misliti, da bi kdaj po vse dni preždel med knjigami. Zdaj sem se privadil natisnjeni besedi. Toda bral sem za zabavo. Učenja se še nisem bil oklenil z vso dušo.

Bil sem raztresen, zelo raztresen. Zdaj pa zdaj sem dvignil obraz od knjige in pogledal skozi okno. Misli so se mi trgale ko pajčevina. Iz mlade, zelene rasti, iz sokov, iz vonja prirode je nekaj pronicalo vame in me polnilo do vrha. Objestna radost se je izpreminjala v drobno brnečo bridkost, ki me je prevzemala z vedno večjo močjo. Bil sem poln neke silne želje po življenju, ki se mu še zdaleč nisem bil odpovedal.

Nisem se začudil, ko sem spoznal, da je vzrok mojega nemira ženska. Ne Lidija, ampak ženska. Na Lidijo sem bil prehudo razočaran. Ne tajim, da sem še mislil nanjo. Toda v svojih mislih sem jo bil uvrstil med druge ženske — v nejasno skupino golih teles. Saj se nisem na slepo vdajal občutkom. Vendar so me polagoma popolnoma zamrežili, ne da bi se prav zavedal.

Še dobro se spominjam nekega dne. S stidom in rahlo jezo. Bil sem pravkar poobedoval. Sedé za mizo sem si podpiral glavo in gledal skozi okno v sonce. Z vrta so se dvigali vonji prvih pomladnih cvetic.

Služkinja je prišla po posodo. Stala je tik mene in se me skoraj dotikala. Vsak dan je tako stala ob meni, a je nisem opazil. Tedaj pa se mi je pogled nehote odtrgal od pokrajine in obvisel na dekletovi roki. Dekle mi je ugajalo zaradi sočne mladosti in klenega zdravja, a je nikoli nisem pozelel. Tedaj pa mi je pogled pobožal njena nedrija in njen obraz, ki se je nedoločno nasmehnil.

„Pepca, ali imate fanta?“

Na neumno vprašanje sem globoko zardel. Mislim, da sem še imel toliko krvi, da sem zardel. Dekle se je ozrlo vame, imelo je obilo humorja v pogledu. Ni mi takoj odgovorilo. Pa saj tudi nisem čakal odgovora.

Zgrabil sem jo čez pas in si jo posadil na kolena. Privijal sem jo k sebi z vso silo in pritiskal ustne na vrat. Dekle je bilo prevzeto, a se ni branilo. Šele, ko mi je desnica zdrknila od pasu, se je nenadno dvignilo in me udarilo po licu.

„Saj imate ženo!“

Ne, ni bila huda, vsaj ne zares huda. Na licih se ji je pojavil izraz spolnosti in intimnosti. Ta izraz me je streznil. Še več, udaril me je v srce.

„Kaj mi je do žene!“ sem zarenčal.

Nato sem se grdo nasmehnil. Nisem vedel, kaj naj rečem, kako naj se vedem. Noge so se mi tresle v kolenih.

Slišal sem, kako se je služkinja zasmejala, ko je odšla po stopnicah. Še danes ne vem, kaj je pomenil ta smeh. Sram me je bilo. Nisem bil prepričan, ali bo do večera vedela o tem že vsa hiša; prav tega sem se bal. Ni me vznemirjala nezvestoba. Strah me je bilo pred posmehovanjem. A nisem imel moči, da bi stopil za dekletom.

Pepca je molčala. Toda nisem prezrl njenega rahlega, zasmehljivega obnašanja do Lidijske. Ne bil bi se več približal katerikoli si bodi ženski, ki je poznala mojo ženo. Ni mi bilo le do nje. Zahrbtni nasmehi so mi bili zoprni. Ob njih sem občutil, kakor da me preganja nekaj gnusnega.

Tisti dogodek mi je segel v dno duše. Klavrna zavest, da jezim gospo Heleno s svojo prisotnostjo in navideznim zdravjem, je polagoma pobledela. Zavedal sem se od dne do dne huje, da je moje stanje ponižujoče, človeka nevredno. Če bi bil še bogat, bi me bili sprejeli z obema rokama. Morda je to smešno, toda začel sem zavidati uboge.

Tiste dni sem se strašno vdajal tem razmišljanjem. Vendar me niso mogla odtujiti ženi. Nasprotno. Bilo je, kakor da me je bil tisti dogodek z dekleto šele opozoril nanjo. Pričel sem se ji približevati. Bilo mi je zoprno in težko, ko sem se ji nasmihal kot vlačugar. Smehljaj sem se ji ko dekletu, ki ga hočem zapeljati.

Lidija je bila sprva začudena, a nato mi je vračala nasmeh. Sprva negotovo, kakor da mi ne zaupa, nato drzneje. To me je zabavalo. Kaj je pri tem mislila in čutila? Težko je prodreti v dušo drugega človeka, četudi nam pove resnico. Še vedno ostanejo neke poslednje, nerazrešljive tajnosti.

Brez dvoma, mislila je name. Tudi ona je čutila pomlad, saj je kar kipela od zdravja. Še niso bile docela pozabljene minute tiste noči, ko me je zaman pričakovala. Le solze so se ji bile že posušile na licu. Za dom se nikoli prej ni tako lepo oblačila. Dà, bilo je jasno: dogodki ji niso mogli ubiti vseh občutkov. Toda če bi jo bil hotel pridobiti, bi jo bil moral odvesti kamorkoli. Sledila bi mi bila. Menda jo je plašila misel, da bo za vedno ostala vdova ob živem možu. V očeh sem ji bral, da je bila že zavrgla prezir, ki ga je spočetka gojila do mene. Rada bi se mi bila približala sama od sebe, s svojimi nasmehi sem ji prišel le naproti. Dolgo se nisva našla na samem.

Nekega večera sem se pozno odpravljajal z doma. Zagledal sem jo na vrtu. Stala je pod smreko, ki je rasla ob ograji. Stala je nepremično; kjerkoli bi jo spoznal po obrisih njenega telesa.

Hotel sem stopiti na ulico, a me je nenadoma priklenilo na mesto. Morda je sama iskala prilike, da bi se sestala z menoj.



Ko me je zagledala, se je premaknila, kakor bi hotela v hišo. Srečala sva se na stezi. Bila je mirna, pomladna noč, cvetice so dehtele, v grmovju ob polju je pel slavec . . . Obstala je in si segla z rokama na obraz, kakor da se je prestrašila.

Nisem vedel, kaj naj ji rečem. Tudi ona je molčala. Bila sva v zadregi, kaj naj si misliva drug o drugem. Lidiya je bila močnejša, hitreje se je zavedla.

„Mislila sem, da si odšel“, se je zlagala.

Glas se ji je nekoliko tresel.

„Dà, pravkar sem se namenil v mesto . . .“

Opazoval sem njeno postavo. Na obrazu ji je trepetal rahel odsev luči z ulice. Pogledala je na zvezde. Tudi s tem pogledom je lagala. Bala se je.

To mi ni ušlo. Zbodlo me je ko strupena igla. „Pridi“, sem ji rekel tiše in jo zgrabil za roko.

Tresoča se mi je sledila do smreke. Toda ni trepetala, ker bi se bala. Zdi se mi, da bi mi sledila tudi, če bi vedela, da jo mislim umoriti. Nisem vedel, kaj bom storil, ne kaj bom govoril. Bila je zopet vsa v moji oblasti. Nase jo privijem, sem si mislil. Ne bo se branila.

„Lidiya!“

Nestrpen, močan glas je presekal tišino. Oba nisva slišala, kdaj se je okno odprlo. Za naju je bil klic ko bolešno prebujenje iz sna. Oba hkrati sva se stresla in ozrla v pročelje hiše. Bila sva tiho. Nisva se hotela skriti, a imela sva občutke, kakor da sva bila zasačena v grehu.

„Tu sem, mati. Kaj je?“

Lidiya je bila na materin ponovni klic ko začarana. Zdelo se je, da ne čuti več moje bližine. Kaj je? Saj je lahko vedela, kaj je.

„Iti moram“, mi je strastno pošepetala.

Bil sem tiho. Ne bil bi je zadrževal z nobeno besedo, z najmanjšo kretnjo. Njena roka, ki je tačas ležala v moji, — sam ne vem, kdaj sva se bila prijela — me je vroče stisnila, a nato popustila. Odšla je. Nekam potrta in osramočena je stopicala po pesku, obraz ji je bil uprt v tla. Za trenotek se je ustavila, kakor da se hoče ozreti, a je stopila v vežo.

To, da mi je stisnila roko, mi je govorilo o tisoč stvareh. Delal sem se, kakor da nisem čutil. V grlu me je dušilo razočaranje in jeza. V odprtem, nezastrtim oknu hiše sem razločil senco.

„Kdo je tam?“

Kri mi je udarila v obraz. Bal sem se odpreti usta, a sem jih vendar odprl. Danes se ne spominjam več vsake besede, ki sem jo takrat govoril, preveč sem bil razburjen. Toda biti so morale trde besede, ki so mi prihajale iz jeze.

Dobil sem prostaški odgovor. Ne bom ga ponavljal, ker je prišel iz ženskih ust. Nisem molčal. O, tudi jaz znam biti prostaški. Tedaj mi je bilo to celó v slast. Vpil sem, da so se odpirala okna v sosesčini. Ni mi bilo do dobrega imena hiše.

Gospa Helena je zaprla okno. Zmagal sem. V hiši je postalo mrtvaško tiho. Čudno, da more biti v kaki hiši tako tiho! Nisem odšel na cesto — hotel sem k bratu — ni mi bilo več do večerje. Odzibal sem se v podstrešnico.

Bil sem ko pijan. Tako me je bila vsega objela besnost, da se nisem mogel pomiriti, Žal mi je le, da sem vrgel služkinji večerjo po tleh. Tega se sramujem. A samo tega.

## 10

Tista zmaga je bila zame kaj klavrna. Dogodek, kakor je bil na videz brezpomemben, mi je izredno zagrenil življenje. Čudim se le temu, da se mi bolezen takrat ni poslabšala. Toda saj sta me zagrenjenost in srd držala kvišku.

Ne tajim, od tistega dne sem gospo Heleno bolj sovražil ko kdaj prej. Ali me je ona manj mrzila? Ne. S kričanjem na vrtu sem bil odgrnil pred sosedi zastor, ki je zakrival hišo. To mi je smrtno zamerila. Vendar mi tega nikoli ni na glas očitala. Vsakikrat, ko me je srečala, ji je kri živo udarila v lica. „Ta divjak!“ Tudi tega mi ni rekla naravnost. Če je pa vedela, da slonim na oknu, se ni premagala, da ne bi služkinji potožila. „Saj se ga kar bojim,“ je zapela; „nekega dne me bo še udaril po glavi.“ Dekle je pametno in se je le nasmehnilo. Ona sama ni verjela, kar je govorila.

Pepca mi ni več prinašala obedov, sam sem hodil na kosila in na večerje. Bil sem duševno utrujen. Tedaj me je nekako žejalo po domačnosti. Po kosilu sem dolgo obsedel v bratovi kuhinji, otroci so se mi obešali na kolena. Imenovali so me strica. Prej mi je bilo to smešno, a sedaj sem jih objemal za tako besedo. Anton ni bil pretirano prijazen z menoj — saj ni bil z nikomer — a me tudi ni krivo gledal. Hrane nisem več sprejemal z občutkom miloščine.

K Merlaku nisem zahajal prepogosto. Imel je ljubico, bal sem se, da bi mu bil v nadlego. Njemu edinemu sem zaupal vse, tudi občutke. Ne vseh. Vseh mu nisem hotel, niti nisem mogel. Sam mi nikoli ni toliko zaupal. Vendar se mi zdi, da me je imel rajši ko jaz njega. Zidal si je hišo, v najlepšem delu mesta, že so bili zidarji v nji. Vabil me je k sebi. Ne bi mi dal le sobe, tudi hrano. Ponudba je bila odkritosrčna, to sem čutil. Vendar mu nisem obljubil. „Saj se boš ženil!“ sem mu rekel. Samo nasmehnil se je.

Lidija se me ni izogibala ne s pogledom ne drugače. Mislim, da me je lahko vsaj malo razumela in da me ni imela za divjaka kakor njena mati. Dà, opazil sem, da se mi celó nastavlja. Srečaval sem jo pogosteje ko prej.

Ni mi bilo dosti do tega, da sem jo srečaval. Dogodki so mi bili ohladili kri. Ne, nisem je mrzil, vendar sem gojil v duši rahle očitke do nje. Vem, da v srcu ni pritrjevala materi, toda čemu se ji ni uprla? Oči so ji gorele od strastne želje po svobodi in po življenju. Morda je tlela v njeni duši tudi iskra sočutja do mene. Morda.

Vse to sem le čutil. Tudi zahteval sem od nje več kakor ona od mene. Nekaj, kar mi ne more dati — to sem slutil... Pozdravljal sem jo, a se ji nisem nasmihal. V pogled sem polagal rahel prezir. Preveč je bila ženska, da bi me bila razumela. Bolelo jo je in jo žalostilo. Vpraševala me je z očmi: ali me res ne razumeš? Nisem bil slep, vse sem opazil. Čutil sem tiho zadoščenje, ko sem videl, kako trpi.

To najino mučno razmerje bi bilo lahko trajalo zelo dolgo. Morda leta. Toda zadnje čase živim zelo naglo. Tako naglo, da mi nobena misel ne utegne dozoreti. Dolgo sva se iskala in naposled sva se našla. To me je kljub neki zagrenjenosti navdajalo s srčno tesnobo.

Toplega, vonjivega večera sem se dolgo potikal po mestnih ulicah. Slednjič sem zablodil v ljudski vrt in sedel na klopi. Kostanji so bili že odcveli, skozi goste veje so se svetile zvezde. V kapljah vodometa se je trgala svetloba luči. Odnekod je prihajala godba. Roke sem stisnil med kolena in se sključil; brez misli sem se zatopil v te glasove. Ne vem, zakaj se mi ni mudilo domov. Saj so mi bile noči že tako predolge, bilo mi je mučno strmeti brez spanja v strop... Vendar še ni moglo biti zelo pozno, ko sem se dvignil in odpravil po ulicah.

Odklenil sem vrata. V veži sem zagledal širok pramen luči, ki je padal iz kuhinje. V pramenih se je odražala spačena senca Lidije, ki je stala na pragu. Čemu je zopet lagala s kretnjo, kakor da se me je prestrašila? Saj sem hodil glasno in hreščeče odklepal. Pričakovala me je.

Na pozdrav so ji ustne rahlo vztrepetale. Njen obraz je bil v senci. Pa saj bi tako ne mogel razbrati, kaj izražajo njene poteze. Pokašljaj sem, morda iz zadrege. Če se ne motim, se mi je Lidija v tistem trenotku zasmilila. In menda tudi jaz nji. „Pridi, skuhala ti bom čaja“, je spregovorila z negotovostjo v glasu. „To ti bo pomagalo.“

Če bi hotel, ne bi se mogel braniti. Res, še sem čutil rahel odpor do nje. Toda prizvok, ki se je jasno ločil od njenega glasu, me je vsega zmedel.

Med bele kuhinjske stene nisem stopil, odkar sem se vrnil v to hišo. Še prej sem bil le redkokdaj v nji. Sedel sem na stol, ki mi ga je Lidija

primaknila. Vsa je gorela od zadrege, ni me naravnost pogledala. Plaho sem se ozrl okrog sebe.

„Sama?“ sem stisnil ustnice.

Da je sama, je rekla. Oče in Lujiza sta v kavarni, a mati se še ni vrnila z obiska. Naštela je vse po vrsti, kakor da me je hotela prepričati, da sva varna. Ni opazila posmeha na mojem obrazu. Če bi ga bila opazila, bi ga morda ne bila razumela.

Zasledoval sem jo s pogledom, ko je s tresočo se roko prižgala plin. Pristavila je vodo, ki je začela šumeti. Nisem opazoval njenega telesa, ki mi je bilo takrat nekako tuje, opazoval sem njeno vedenje. Presojal sem jo kritično, kakor da gre za velike stvari. Ne, te ženske nisem mogel mrziti. Vsaj tedaj še ne. Ni me mikala le, ker mi je bila tako blizu, a hkrati tako nedosegljiva. Približevalo mi jo je neko globlje čuvstvo.

Ves čas, ko je pripravljala čaj, se ni ozrla name. Ko je pa postavila predme skodelico, se ji je porodil na ustnicah nervozen nasmeh. Že je ugasnil. Razen vina, ki sem ga bil ob Valerijinem obisku rezko odklonil, je bil ta čaj prvo, kar so mi bili ponudili v tej hiši. Lidija je sedla, se oprla z rokama na mizo in me gledala. Ni bilo prav, da je v tem trenutku skopnelo tesno razmerje, ki je zadnje čase vladalo med nama. Vendar sem stežka prenašal njen pogled.

„Ti ne boš pila čaja?“

„Ne ljubi se mi“, je rekla.

Ne, ona ni imela rada čaja. Zopet sem jo pogledal. Koliko časa bo vzdržala moj pogled? Za vse na svetu bi bil rad vedel, kaj je mislila. Do vsakdanjih pomenkov mi ni bilo, a drugače se nisem upal izreči niti besedice. Nisem si zaupal. Bal sem se, da ne bo ostra... V njenih zenicah je dolgo zorelo neko vprašanje.

„Ali boš kmalu opravil izpite?“

To me je streznilo. Ali se norčuje? Pogled se mi je potopil globoko v njene oči.

„Zakaj?“

Lidija je pogledala v mizo. Nato se je dvignila, se prestopila in pogledala v okno. Zopet se je okrenila. Zdela se mi je nekoliko izpremenjena v obraz.

„Tako. Rada bi vedela.“

„Ali težko čakaš?“ sem položil strupen poudarek v besedo. Hotel sem reči: „Ali težko čakaš, da pojdem od hiše?“ Toda ona tega ni razumela.

„Dà!“ je odgovorila nekoliko pridržano. Počakala je hip, nato pa dostavila: „Rada bi šla od doma...“

Ne dvomim, da je tako govorila, kakor je mislila. Vsaj ta trenotek. Iz glasu ji je zvenela odločnost, ki me je iznenadila. Na čelo ji je legla rahla senca žalosti.

Videlo se je, da je res trpela in se v svojih mislih oslanjala name. Prav tako mi je bilo tudi jasno, da ji ni bilo toliko zame, kakor za svojo korist. Pa takrat se nisem menil za to. Šlo mi je za učinek. Njene besede so me vsega izpremenile. Močno se mi je zganilo v srcu. Sramoval sem se prejšnjih misli in občutkov.

„Draga moja“, sem ji rekel prvič po tako dolgem času. V glasu mi je trepetalo globoko sočutje do sebe in do nje. „Draga moja,“ sem ponovil, ko mi je za trenotek vzelo besedo, „saj še prav za prav začel nisem.“ Sram me je bilo priznati. „Prej moram ozdraveti.“

Popil sem čaj v dušku, odnesla je skodelico. Nato me je zopet gledala, kakor da me ne more razumeti. Tako blizu mi že dolgo ni bila.

„Ali si zelo bolan?“

„Ne vem“, sem zategnil. „Mislim, da ne tako zelo, da bi ne moglo biti huje.“

Mirno bi ji bil lahko povedal, da se tudi ne menim za svoje zdravje. Čemu tudi? Komu naj bi še živel? Tega ji nisem rekel, a je trepetalo na mojih ustnicah. Medtem je Lidija opazovala svoje roke. Znova me je pogledala.

„Zrak bi moral izpremeniti.“

Govorila je iz srca, brez pristranskih namenov. Morda njeno čustvo do mene še nikoli ni bilo tako čisto kakor ta večer in naslednje dni. To priznavam sedaj, to sem tudi takrat priznal. Toda nisem si mogel pomagati, da bi mi stara zagrenjenost vedno znova ne silila na površje. Za vsem, karkoli je Lidija rekla, sem videl zasedo. Ali bi se me rada iznebila? Vem, delal sem ji krivico, saj sem videl, kako se ji izpreminja obraz.

Da bi premagal občutke, sem obrnil pogled na njeno telo. Napravljena je bila v okusno, rdečo obleko, bila je zelo prikupna. Bilo mi je nekako, kakor da sem jo šele tedaj spoznal in odkril njene krasote. Ko sem iztegnil roko in se doteknil njenih bokov, se je za trenotek zavzela, a nato je zardela.

„Saj se sramujem“, se je ubranila poljuba.

Moje roke so jo popustile, kakor da sem se opeknel.

„Bolezni se bojiš“, sem rekel grenko.

Lidija ni bila tako občutljiva kakor jaz. Če danes pomislim na njen pogled, se mi zdi, da je bil ves poln nečesa drugega, le ne užaljenosti. Zagrabila me je z obema rokama za glavo in me obsula s poljubi, da bi

me osramotila za besede. Bil sem omamljen. Prepuščal sem se ljubkovanju in sem ga vračal. Potegnil sem jo k sebi na kolena, ni se več upirala.

Šele, ko je zaškrtal ključ v vežnih vratih, sem pobegnil od nje. Odprl sem okno, se nagnil na vrt in vdihaval zrak. Zdelo se mi je, da vdiham življenje. Bil sem sladko razburjen, izčrpan, da sem drgetal, a v posteljo se mi ni mudilo... Na nebu so gorele zvezde...

(Dalje prihodnjič.)

## PISMA IVANA CANKARJA MENI

FRAN GOVEKAR

4

Dragi Govékar!

Za „Dram. društvo“ prevajam Grillparzerjevo „Ahnfrau“. —

Ostal sem na Dunaju in ostanem skoz do oktobra. Da bi prišel v Ljubljano, bi mi to prav nič ne pomagalo, vrh tega niti nisem dobil toliko denarja, da bi plačal vse svoje dolgove. Jaz dobro vem, kakó je tam z iskanjem službe; skušil sem to lani; in življenje ni nič ceneje; prej dražje. Glavni vzrok, da ne odpotujem na Kranjsko, pa je moje prepričanje, da če bi bil enkrat tam, bi pač ne prišel nikdar več nazaj.

Zdaj imam malone dovršeno novo knjigo — tri daljše novele pod skupnim naslovom. Kdo jih bo hotel, tega še ne vem; za „Matico“ niso — iz mnogih ozirov. Mislil sem sicer najprvo nanjo, — toda pod peresom so se mi rodile stvari, ki bi jih moral odločno črtati. Ne svinjarske, — ampak nedostojne v splošnem oziru, to se pravi, stvari, ki ne sodijo v čitanke. —

Eno, najkrajšo, pošljem jutri Tebi za „Narod“. Ta je še najpametnejša. (Radoveden sem, kaj si boš potem mislil o družih dveh:) Zavzela bo menda ravno 12 feljtonov = 24 fl. In tukaj je glavna reč. Prosim Te namreč, da mi v očigled najinega starega prijateljstva na kak način izposluješ ta honorar takoj, kadar dobiš novelo. Jaz ne verjamem, da bi dr. Tavčar ugovarjal; reci mu, da je novela dobra — kar je najbrž v resnici — in da sem jaz denarja silno potreben, kar je tudi bridka resnica. Četudi sem se v svojem življenju jako omejil, sem vendar spet v dolgovih in stiskah. Prepričan sem, da mi boš skušal napraviti to uslugo. —

Toda ne svetuj mi, da bi dal novelo „Zvonu“. V „Zvon“ ne pošljem več niti vrstice svoje proze, dokler je Bežek urednik. Kadar ga srečaš, reci mu, da imam pripravljeno zanj zaušnico za karto, ki jo je pisal svoje dni kolegi Prijatelju. —

In še to: — kadar jo prejmeš, prosim Te, objavi novelo „Jesenske noči“ prej ko prej, kajti, kakor sem že omenil, mislim jo potem z drugimi vred oddati kakemu založniku. —

In glede honorarja ponavljam še enkrat svojo prošnjo. — Kaj je s „Cigareto“? —

Več novic kdaj pozneje.

14. VIII. 99

Tvoj

Ivan Cankar

I. Universität

5

Dragi Govékar!

To torej Ti pošiljam ... In kakor sem Te že prosil: — napravi, da dobim denar že v *soboto*, ker ga nujno rabim. Ako pa ga izposlujes prepozno, da bi pošiljal z nakaznico, — pošlji ga ekspresno ali magari brzojavno; jaz Ti bom hvaležen! Če bo poštnina previsoka, odtrgaj od honorarja! — —

In še nekaj. Prosim, ne popravljalj *prav ničesar*. Povedal sem Ti namreč že, da [jo] mislim to novelo z dvema drugimi ponuditi pozneje kakemu založniku; tiskati se bo morala torej potem iz feljtonov, ker je to jedini rokopis. Upam, da mi boš ustregel v vseh ozirih. —

Če ti kak stavek ne ugaja, potrpi z njim! Zaradi enega stavka ne bo nikogar vrag jemal. —

Kadar dovršim tretjo in zadnjo novelo, bom pisal — Bambergu. No, pa bom še videl.

Pozdrav!

Ivan Cankar

Dunaj: I. univerza.

A prav gotovo do sobote!

Jaz nimam niti krajcarja!!

Če ne gre drugače, vzemi denar, na Zupančičevo ime, pa mi ga pošlji! — Najbolj Ti bom hvaležen, če storiš to *brzojavno*.

6

Dragi Govékar!

Prosim Te najprvo, ne dajaj moje novele nikomur, najmanj pa Mikušu; on je že takó nervozne narave, ni treba, da bi ga še posebej vznemirjal.

Da „Jesenske noči“ ne ugajajo ljubljanskim literatom, ni nič čudnega; a treba je pomisliti, da jih nisem pisal zanje. Ko bi si želel njihovega priznanja, bi zlezel na Kodrovega ali Detelovega pegaza, kar bi



mi ne bilo ravno težko — vzpričo dejstva, da sem se učil deset let slovenske slovnice. Druzega ni treba. —

Kjé vraga pa si dobil tisto lepo frazo o mojih prašnih čevljih? Pozdravil sem jo kot znanca, toda kedaj bi jo bil rabil se ne spominjam. Naposled je to vsejedno. —

Jedino, kar me je v Tvojem pismu nekoliko iznenadilo — ne užalilo — je bila opomnja, da sta Tavčarjevih mislij o mojih „delirijih“ tudi Aškerc in Zupančič. Kakó lavira Aškerc okoli različnih „struj“, to je že naravnost smešno. Kadar je milosten, napravi koncesijico z višocega prestola dol, — a ob jednom loví na vseh koncih in krajih, kjé bi dobil obrabljeno poleno, da ga vrže v proketo „dekadenco“. Zadušlo ozračje ljubljanskega filisterskega literatstva ga bo potegnilo naposled popolnoma v malomestno prozo, prav dol v mlako pristno slovenske ozkosrčnosti, — kakor je potegnil Tebe. Jaz ga jako spoštujem in zato mi je resnično žal, če pomislim, da vidi celó on blagor naše literature jedino v realistično-laščanskem mesarjenju in tendencijoznem bobnanju... Prašam Te resno, — ali se Ti ne zdí, da bi [ne mogel] jaz lahko zaslužil[ti] [jaz] svojih poštenih 20 fl. na mesec, če bi se hotel toliko ponižati, da bi se spravil na opisavanje Tavčarjevih Evlalij ali Murnikovih Elz? Ali se Ti ne zdí, da bi spravil na oder brez posebne težave efektno nezvestobo in jokavo zaljubljenost?... Svojih 20 fl. na mesec! In slaven vrh tega! Moje imé bi se lesketalo poleg Tvojega in Meškovega; čez par let bi se morda celó povspel do tajništva „umetniškega društva“ in že prihodnje leto bi prosil lahko z vspehom državne podpore! — Povém Ti odkrito, da bi storil z veseljem vse tó, posebno zaradi mesečnih 20 fl. in zaradi državne podpore. (Na tajništvu mi ni toliko ležeče.) —

Toda v tem me ovira naravnost fizičen gnjus, ki ga čutim pred izdelki naše navadne literature, — pred tem duhomornim „realističnim“ kvasenjem. Prečitam pet „Zvonovih“ strani, a potem mi vlivaj te „povesti“ z žličico v grlo in poginem Ti pod rokami... Dve vprašanji: — ali niste vi vsi zadnjih deset let čisto nič čitali, — čisto nič, razen predpotopnih francoskih romanov? (Niti Maupassanta ne? —) In potem: — ali res mislite, da obstojí naš publikum iz samih advokatov, občinskih svetnikov in drugih kuharic? — Ali ne čutiš Ti sam, da je vsa naša povprečna literatura — z redkimi izjemami — na visokem nivóu nemških feljtonskih romanov in da skrbíte celó z združenimi močmi, da ostane tudi poslej, kjer je?! —

Ti si boš seveda mislil, da govorim pro domo, da je ves vzrok te razjarjenosti vaše zasmehovanje mojih „delirijev“. Oprosti! Ti veš,

koliko samozavesti imam, — da je imam celó preveč, in da se zató ne brigam dosti ne za vašo hvalo ne za vašo grajo. Malo mi je tudi mar, da iščete v mojih spisih samó sanjarske vsebine in različnih ekstravaganc in da pri tem ne vidite ne satire, ki je navadno jedro vsega, ne ironije, in najmanj poezije. Če bi me vse to vznemirjalo, bi se moral prepirati z vami o umetnosti in o njenih namenih in sredstvih, — toda to bi bilo v teh okoliščinah neumno in naposled tudi nimam veselja za kaj takega. —

Glede dr. Tavčarja bi rekel samó besedo: — svoje sanje sem doživel; [jaz sam;] ljudi, ki jih opisujem, sem ljubil in sovražil in študiral; kar je v mojih noveletah izmišljenega, je samó okvir; in kdor ne vidi pol-prikrite satire v mojih spisih, je ali slep ali pa neumen. Toda to je vse postransko. Glavno je, da se opisuje verjetno, četudi se opisuje navidezne neverjetnosti... Tavčar izdaja svoje povesti ravno v tem času, — torej je še zdaj zadovoljen z njimi. In kaj je verjetnega v njih? Dejanje? Osebe? — Ali je vsaj slog naraven? Kedaj je videl Tavčar tiste s črnilom napudrane kontese? Kje govore ljudje v takih bobnečih tiradah? — Jaz oporekam [odločno], da bi pisal neverjetnosti. Toda recimo, da jih pišem. Razložek med mojimi in Tavčarjevimi neverjetnostimi pa je velik: — on ni doživel ničesar, o čemur [kar] je pisal, jaz sem doživel vse, o čemur govorim. Njemu se vidi prvi hip, da si izmišlja stvarí, ki jih je videl kvečjemu v zrcalu tujih romanov, — jaz govorim z gorkim prepričanjem o stvareh, ki so mi na srcu... Naj rajši molči o delirijih in če Ti napiše feljton, vrni mu ga. —

Kar si rekel o Zupančiču, ni resnica. Jaz sem prepričan, da ni zinil besede o umetnosti, ki bi je ne mogel podpisati jaz. Da bi se pa kdo v tako kratkem času oblatil z ljubljanskim blatom, tega ne verjamem. Pozdravi ga prav iskreno v mojem imenu; pisal mu bom v kratkem. —

Pozdravi tudi Gangla in sporoči mu, da naj se obesi zaradi svojega feljtona v včerajšnjem „Narodu“. Učitelji, *duhovniki* in — *vojaki*... stebri družabnega reda! Saligaud! — Isto naj stori oni človek, ki je pisal o Pobedonoscevu, — tem reakcionarcu, ki je jedini kriv, da leži na Ruskem vsa kultura na tleh in da se je postavil kitajski zid med narodom in „inteligenco“! — In take feljtone priobčuje „liberalni“ „Narod“! To seveda ni nič „dekadenčnega“. Pri moji duši, to greste navzdol! —

Oprosti, da je pismo takó nenavadno dolgo. Toda govoril nisem že precej časa z nobenim človekom; če bi zgrabil koga na cesti, bi me pogledal malo čudno. — Še enkrat se moram vrniti k svojim spisom...

Iz vseh mojih besed boš morda sklepal, da se mi zdi *moj* slog jedino pravi in jedino prava umetnost moje — kakor bi se izrazil Ti — sifilitično sanjarenje. Nikakor ne! — Pomisliti je treba, da nisem pisal

doslej še nobenega romana, nobene resne drame, — in Ti si vendar ne boš predstavljal, da bi spravil bolečine svoje malenkostne osebe v središče večjega dela, — kakor jih spravim v svoje črtice? — V noveletah sem si vzel večjo svobodo kakor doslej vsakdo drugi, — to je vse, — to je vsa moja krivda! Povedal sem, kar sem čutil jaz in ne, kar zapoveduje Valenčičev „izvir sreče“, da je treba čutiti v dostojni družbi. — Kadar bom slikal to „družbo“, ne bom takó neumen, da bi vrgel na deske deset Cankarjev moškega in ženskega spola. — Da pa ima „subjektivna“ umetnost veliko opravičenost, — da v naših dneh celó daleč prevladuje, — to je znano. Skoro vsi moderni „črtičarji“ so „subjektivist“. — Popolna „objektivnost“ v umetnosti je sploh nesmisel. —

Kakó sem čakal honorarja te dni! Kakó sem se usedel! Napravil sem si lep načrt, — in šlo bi precej po vrsti; — a zdaj je spet vse razdejano. Zdaj sem spet na cesti. Kadar nimam krajcarja v žepu, hodim namreč brez konca in kraja križem po cestah, — prebredem vseh devetnajst okrajev. — Ako je mogoče, pošlji mi vsaj tiste krone za „Cigareto“ ... Kaj bo z menoj jutri, tega ne vem. V denarnem oziru je moja fantazija že takó prazna kot moj kredit. Ne morem si misliti, kje bi dobil par desetakov, pa če bi zastavil dušo ... Ali nimaš Ti nobene ideje? Če jo imaš, sporoči mi jo nemudoma ... Pravijo, da je treba delati; no — jaz delam, a stvar je ista, kot če bi postopal. Te tri novele recimo — zadnja še ni končana — so gotovo nekaj vredne. Ali jaz jih ne morem porabiti niti za kosilo ... Začel bi pisati dramo — eksempl, kakó se borí individuum z družbo, z „dostojno družbo“ ter v sramoto vse idealnosti imenitno propade, — toda danes mi je vzelo Tvoje pismo vse veselje. Če je bila le senca možnosti, da bi mi na kak način pripravil tisti honorar in Ti se tiste možnosti nisi poslužil, — tedaj Te vzemi vrag ... Še nekaj: v kratkem času bom prosil zopet podpore „pis. društvo“. Če ne zaradi družega, pa vsaj v veselje Perušku in sebi v sladko jezo, da je vendar na svetu še lepo število mamelukov, človeku za škodo in za model. —

Torej pozdravi Zupančiča!

In Ti mi kaj piši, — meni je ljubó, če mi kdo piše. Samó ne svetuj mi, da bi prišel v Ljubljano. Tam me ljudje poznajo, — in jaz nimam ne denarja, da bi pošteno živel in ne dostojne obleke, kar je glavno. Toda če bi zvedel za primerno službo, bi prišel najbrž tja za eno leto. Kdo je zdaj tajnik „dram. društva“? —

Pozdravlja Te

Tvoj

Ivan Cankar.

Dunaj, 24. VIII. 99.

„Jesenske noči“, morda prva daljša novela, je postala vzrok prvega globljega nesoglasja med Cankarjem in mano. Zajeta iz globin dunajskega življenja

in polna velezanimivih avtobiografskih detajlov in značilnih, čisto bohemien-skih izpovedi, je imela dokaj malo dejanja, a mnogo lirike, za središče pa profesionalno vlačugo. Vanjo se je „junak“ novele zaljubil, umoril njenega stalnega prijatelja, železniškega sprevodnika, in „dan pozneje napisal v uredništvu pretresljivo poročilo o umoru na stanovanju očitne grešnice“.

„Okrasil sem to poročilo z različnimi, jako umestnimi opomnami o pro-palosti naše dobe... največ nenaravnih dejanj zadnjega časa je izviralo po mojih mislih iz ljubezni in iz blaznosti... O morilcu ni bilo najmanjšega sledu, in ubožica Irma je od strahu obolela... To so mi povedali drugi. A jaz vem, da ni obolela... Vidim jo pri oknu vsako noč in dvojce zelenih žarkov iz njenih oči se ovija okrog moje glave in moje roke se iztezajo proti njej...“

Tako se zaključuje novela. Seveda si je nisem upal objaviti v Narodovem listku. Preveč sem že doživel dr. Tavčarjevih ugovorov proti Cankarjevimi „vinjetam“ in feljtonom, a močno se mi je zapičil spomin na šefovo jezo in grajo, ko sem priobčil leta 1897. v štev. 30. do 33. noveleto „*Repičeva Tonica*“. Fr. Ks. Meško, takrat bogoslovec, mi je bil iz Maribora poslal to zame ne-srečno noveleto, in sicer pod pseudonimom „Aleksandrov“. Niti Meško niti jaz se nisva spomnila, da je „Aleksandrov“ Murnov pseudonim.

Pa kaj je tako razjarilo dr. Tavčarja v Meškovi novelci? Takole je opisal kmetiško lepotico: „Izpod krila so se svetile snežno bele nogavice in prav gospodske nožice. In ko so videli fantje tiste nožice, kako koketno in graciozno se gibljejo, ko so se čudili njenim bokom, povem vam, prav vroče jim je pri-hajalo tedaj.“

Zaradi tehle nožic in bokov se je razburjal dr. Tavčar in jezni bliski nje-govih oči so švigali name, ko mi je očital neokusno pohujšljivost, ker dopuščam, da se tiskajo v njegovem Slovenskem Narodu takile stavki: „Belonogavična, fino zaokrožena nožica v ličnih šolniških pa je radovedno pogledala izpod krila“... Repičeva Tonica je namreč s svojim fantom sedla v gozdu na tla... Posledica tega sedenja je bil kajpak nezakonski otrok, ki pa je kmalu umrl. Toda fant zapeljivec se je oženil z drugo, bogato, obupana Tonica pa je šla na otrokov grob in ondaj — zmrznila!

Da se izognem novemu ukoru in da, če pojde po sreči, takoj izprosim za Cankarja zahtevani predujem, sem v uredništvu položil „*Jesenske noči*“ na šefovo pisalno mizo. Dr. Tavčar je spis prečital in ga odločno odklonil. Nato sem novelo ponudil Aškercu za Ljubljanski Zvon, a niti Aškerc novele ni imel za primerne. Hotel sem jo dati še Antonu Mikužu, Zvonovemu souredniku in jezikovnemu „pilatužu“, v oceno, toda Cankar se je moji nameri uprl. Kako je prišel Oton Zupančič s to Cankarjevo novelo v stik, se ne spominjam več. Skratka, „*Jesenskih noči*“ nisem mogel priobčiti niti v dnevniku niti v me-sečniku ter sem mu jo vrni.

Da dr. Tavčarjeva in Aškercova negativna kritika vendarle ni bila povsem neutemeljena in da tudi moji pomisleki niso bili brez podlage, je priznal kesneje Cankar v svojih pismih sam. V pismu z dne 17. oktobra 1899. mi je pisal, da bi bil spis „lahko boljši“. Toda pisal sem Jesenske noči v kavarni, od prve do zadnje črke, in v takem položaju, ko nisem imel niti stanovanja“. V pismu z dne 24. novembra 1900. pa mi je poročal: „Životu“ sem poslal ne-koliko pregledane in korigirane „Jesenske noči“.

Toda tudi zagrebški „Život“ jih ni priobčil. V 3. zvezku Cankarjevih Zbranih spisov pa je na str. 373. urednikova opomba: „Jesenske noči“. Izšlo v „Slovenki“ 1900.

Kar nič ne dvomim, da je Cankar svojo novelo za „Slovenko“ ponovno „pregledal in korigiral“...

V pismu z dne 24. avgusta 1899. očita Cankar A. Aškercu, da „vidi celo on blagor naše literature jedino v realistično-laščanskem mesarjenju“. Puščica je bila izstreljena na „Laščana“ Ivana Puclja, ki je priobčeval v Ljubljanskem Zvonu svoje povesti in novelete v letnikih 1898. in 1899.

„Tavčarjeve Evlalije“ je pač parodija na „Gospo Amalijo“, ki je prvič izšla že leta 1867. v „Zori“, „Murnikove Elze“ pa na njegova ženska imena.

Tajnik prvega Slovenskega umetniškega društva leta 1899. sem bil jaz, a „državne podpore“ je naklanjalo avstrijsko naučno ministrstvo avstrijskim, izjemoma pa tudi slovenskim pisateljem.

„Če Ti napiše feljton, vrni mu ga!“ Dr. Tavčar je zagrozil, da napiše feljton proti „delirijem“ moderne, torej tudi proti Cankarjevi beletriji. Napisal ga ni. Kako naj bi jaz predsedniku Narodne tiskarne in glavnemu uredniku Slovenskega Naroda „vrnil“, t. j. odklonil feljton, to mi je Cankar pozabil povedati...

O „Pobjedonoscevu (O zapadni in vstočni slovanski kulturi)“ je prinašal Slovenski Narod leta 1899. listke v štev. 180. do 185. Dolgi spis je izšel brez podpisa in mu avtorja ne vem več. Vsekako je bil mož, ki je znal dobro ruski, ker je v spisu več ruskih citatov v cirilici. Največji južnonemški list, monakovska Allgemeine Zeitung, je prinašal senzacionalne Kirchenpolitische Briefe, ki jih je pisal Spectator, bajè znan katoliški bogoslovec znanstvenik. Ker je Spectator v 46. in 47. pismu (z dne 1. aprila in 1. maja 1899.) razpravljal o Pobjedonoscevu in njegovi knjigi „Moskovski Sbornik“ (iz leta 1896.), je neznani listkar tudi v Slovenskem Narodu poročal o načelih Pobjedonosceva ter vobče o ruskih aktualnih problemih in o moderni kulturi.

E. Ganglov feljton „o stebrih družabnega reda“ je bil ocena knjige Jožefa Valenčiča: „Vzgoja in omika ali izvir sreče. Neobhodno potrebna knjiga za vsakega človeka, kateri se hoče sam, lahko in hitro navaditi vsega potrebnega, da more sebe in druge blažiti in prav olikati. Spisal po najboljših virih in navodilih Jožef Valenčič. V Ljubljani junija 1899. Samozaložba.“ — V svoji oceni je E. Gangl citiral iz Valenčičeve knjige sledeči stavek: „Učitelj, duhovnik in vojak so trije glavni stebri držav; ako se podero ti, ne dvigne države nihče več.“ Samo, ker je E. Gangl pristavil besede: „Stavek, ki mu priznavamo popolno resnico“, naj bi se po Cankarjevem nasvetu — obesil!

Dragi! —

7

Hvala, da si objavil moj feljton. — Kdo pa je bil tisti kajon, ki je govoril o moji silni jezi zaradi Levčeve otročarije? Povej mu, da nisem bil jezen, pač pa mi je prišlo slabo, kakor pride slabo vsakemu človeku, če ugleda kaj ostudnega pred seboj.

S tistim denarjem si me grozno mistificiral. Obljubil si mi čisto trdno in jaz sem čakal, da se Bogú usmili. Še zdaj čakam. Čakam namreč na

vse mogoče stvari, — še zmirom v Enzersdorfu. Vrag vedi, kdo se bo vpisal namesto mene. Bambergu sem že poslal — dva dela nove knjige; tretjega še nimam: — hudič vzemi vse pošiljavce! ... Kadar izide (naslov je „Onkraj življenja“; — kako je prišel Prijatelj v zadnjem „Zvonu“ do tega naslova, to sam Bog védi!) si bodo filistri spet ruvali lasé. Posebno v tretjem delu sem prišel takó na debelo z mistiko in najpustoznejšim realizmom, da sem bil skrajno zadovoljen s samim seboj. V prvi povesti („V daljni deželi“) dajem v obliki sentimentalne pravljice klofute na levo in desno; tu pridejo nekatera mesta, o katerih se bojím, da se jih Bamberg ne bo upal natisniti. Škoda bi bilo. Drugi del poznaš; to so „Jesenske noči“. Spisan je bil najprej in bil bi lahko boljši. Toda pisal sem „Jesenske noči“ — v kavarni, od prve do zadnje črke, in v takem položaju, ko nisem imel niti stanovanja. — Nocoj bom napravil kratko črtico za hrvatski „Život“, če bo res izšel; ne vem, kdo ga bo izdal; podpisov pod vabilom nisem mogel čitati.

Sitno je, da mora biti človek vznemirjen in slabe volje v tako krasnih dneh, kot jih imamo tukaj. Je že tako. Časih mi je pri duši, da bi prijel najrajši vso zemljo ter jo zalučil kamorkoli; ali roke so premajhne. —

Če se mi tá drama res tako posreči, kakor upam, potem bom prosil „dram. društvo“, da mi bo dajalo na mesec neko svoto; morda se bo dalo kaj napraviti. — (Kolikor sodim po „Narodovem“ listku, mora biti Sritarjevo delo silna budalost.) —

Povej mi, če si mi res poslal takrat štiri forinte. Ako jih nisi, pošlji jih zdaj, če si le v stanu. Do sobote ostanem še tukaj (Pukl je na Štaterskem). A dotlej morda dobim odkod kaj denarja.

Pozdrav

17. 10. 99.

Ivan Cankar

Maria-Enzersdorf (bei Wien)

Hauptstrasse 9.

„Levčeve otročarije“ se nanašajo na Cankarjev osebni konflikt v dunajskem lokalu v Vladimirjem Levcem, sinom Frana Levca, kasnejšim vseučiliškim profesorjem v Freiburgu. Umrli je 8. oktobra 1904. in ostavil s svojimi spisi najboljši ugled resnega znanstvenika in finega esteta. Glede leposlovja se je pač naslanjal tudi na sodbo svojega očeta. Toda konflikti s Cankarjem so se ponavljali; o tem pa bom govoril še pri nadaljnjih Cankarjevih pismih.

„Život“, mesečna smotra za književnost i umjetnost. Izdaje Društvo hrvatskih umjetnika u savezu sa nekolicinom hrvatskih književnika. Uredio dr. Milivoj Dežman.“ Tako je popolni naslov lista, ki ga omenja Cankar. V prvem letniku je priobčil črtico „Odložene suknje“, v drugem črtico „Mimi“, v tretjem pa „Ob zori“.

Jakob Pukl je bil dokaj imovit Slovenec, rodoljub stare šole, posestnik vile v Enzersdorfu, blag mož tudi do Cankarja.

Stritarjevo delo, ki ga omenja Cankar kot „silno budalost“, je bil „obraz iz domačega življenja v štirih slikah *Logarjevi*“, ki so ga uprizorili prvič na ljubljanskem odru dne 10. oktobra 1899. Tajnik in dramaturg gledališča je bil Fran Milčinski, intendant pa Matej Hubad.

„*Onkraj življenja*“ je naslov povesti Ivana Prijatelja v Ljubljanskem Zvonu, 10. šte., 1899. (Dalje prihodnjič.)

## Č R N A R O Ž A

M I R A N J A R C

Jerina ni čutil ne mraza, ne snega, ki se je še vedno vsipal v velikih kosmičih. Iz bližine ga je opazoval stražnik.

Stražnik! se je zavedel Jerina, ubogi človek, ki se mu niti ne sanja, da je v službi smrti, da je v armadi, ki je napovedala neizprosni boj solncu in naturi.

Šel je proti njemu, toliko, da ga ni ogovoril, pogledal pa ga je tako mehko in dobromiselno, da se je celo redar začudil.

In je šel, kamor ga je vodilo. Ni čutil ne časa, ne prostora. Bil je kakor del vse te ogromnosti, ki se ji ne izviije nihče, in se je tega tudi zavedel in biló mu je toplo in mirno, kakor da je pri materi.

Nič več ni čutil spon družbe, vse je bilo njegovo, ni bil več tujec med tujci. Tedaj je zaklical po Leni. In ta klic se mu je zazdel tako naraven, vzpel se je iz tako čistega in lepega razpoloženja, da se ni niti trenotek pomišljal, ali naj se mu odzove.

Takšen, kakor je bil, je odhitel na postajo in se s prvim vlakom odpeljal na Petrinovo.

### IV

#### TIPALKE V MRAKU

Čisto nepričakovano se je sredi tedna pojavila na domu svojih sester Marte in Lene gospa Arija, vdova po finančnem svetniku Pribilu. Zdaj se ni po svoji navadi prismehljala, ampak je nestrpna takoj poiskala Marto, ki je pospravljala, in jo razburjena vprašala, ali je res, da je „zabredla v denarno stisko“, kakor je slišala pri svojih znancih v mestu. Marta je zardela.

Tedaj je vendar res, se je Arija prestrašila in izpraševala dalje.

Marta ji je naposled vse priznala.

Arija se je prišla za čelo. Begala je po sobi in zdelo se je, da jo bo zrušil živčni napad, kakor vsakikrat, kadar se je razburila. Razburila



pa se je vedno, kadar je hotela vzbuditi v Marti usmiljenje do sebe, „uboge vdove“, ki se ni zadovoljevala z njenimi denarnimi prispevki in z živčjem s posestva. Arija je pač morala tudi kot vdova nadaljevati življenje gospe v mestu.

Marta je pristopila k sestri.

„Zaradi moje denarne nesreče ne boš prav nič na slabšem. Pomiri se vendar! Odloži plašč, saj si komaj prišla. Bog, vendar!“

Arija je premišljala, kaj naj stori. Hotela je kar oditi, tako bi naj- učinkoviteje vplivala. Zdaj ne sme odnehati. Računi so se ji zmedli, treba jih bo nanovo urediti. Kaj pa Marta ve za njene naklepe! Arija ima skrbi čez glavo. To posestvo je prav za prav — njeno.

Tako se vsaj dozdeva njenim znancem in prijateljem, ki jo že leta in leta zavidajo za tako bogato dediščino. Kaj čuda, če si tedaj Arija tako rada domišlja, da bo Petrinovina nekoč njena. Ne, že zdaj je njena, Marta je le nekaka upraviteljica tega doma. Arija jo vsaj enkrat na mesec obišče. Doslej je šlo vse v redu. Zdaj pa to presenečenje: Marta se je bila zapletla v nevarno menično zadevo brez njene vednosti! Arija stiska ustni. Od jeze molči.

Marta: Ali za božjo voljo, Arija, saj si tako vsa iz sebe, kakor če bi šlo za tvoje premoženje!“

Arija se je zdrznila in stopila korak nazaj.

„Tako govoriš, sestra?“ je vzkliknila vsa razljučena. „Mislim, da imam tudi jaz še nekaj pravice do besede! Tvoja sestra sem! Ne, ne, premoženje naših staršev ne bo šlo zaradi tvoje neizkušenosti v tuje roke! Moja dolžnost je...“

Marti je naposled že vsega dovolj. Preveč je že na tihem pretrpela, da bi mogla še molčati.

Ta na videz tako potrpežljiva in vdana ženska se je zdaj razvnela kakor že dolgo ne.

„Kaj pa vendar misliš, Arija? To vse je moja skrb, ne tvoja. Zapomni si!“

„Tako?“ Arija je odrevenela. Težak molk se je zgostil v sobi. Tako odločne se Marta doslej še ni pokazala. Arija je začutila, da se mora previdno ukloniti, vsaj za zdaj. Kakor v zadregi se ozre skozi okno na zasneženo dvorišče.

„Hm, kaj vidim. Še zdaj stojita prepotena konja na snegu. Imaš pa res vestne hlapce! Pa, kaj, to je pač tvoja zadeva!“

„Moja in Lenina.“

Odkod v Marti ta trdota? se Arija s strahom sprašuje. Za vsako ceno moram vztrajati in jo spet pridobiti.

Obe molčita. Marta čuti, da ima v sebi dovolj moči, da se ne bo več uklonila sestri, ki jo je že tolikrat nadvladala.

Arija pa se bliskovito zave: Marta je iz vrste tistih mehkobnih ljudi, ki dosežeš pri njih vse, če si ž njimi dober. Pri priči pa se zakrknejo, ko spoznajo tvojo moč.

Marta gre v leta uporne samice. Tu je skrajna opreznost zlata čednost. Arija premišljuje, čaka. Naposled se premaga in obraz se ji zvedri. Milina sočutja ji razneži pogled in vsa ljubezniva se ozre na svojo sestro: „Pozabi, Marta. Res, sram me je. Užalila sem te. Pozabi! Uboga si. Saj ti bom skušala pomagati z nasveti. Vplivne znanke imam...“

Arija govori na dolgo in široko o svojih „vplivnih znancih“, govori tolažeče in samozavestno, kakor da jo je sama usoda izbrala za rešiteljico. Še preden se je nagnil večer, si je spet pridobila sestro.

Ali mirna le še ni. Bog ve, kako je z Leno. Tudi nanjo moram biti pozorna. Lena vendar ni več otrok, čeprav je Arija vse do zdaj skušala gledati na svojo mlajšo sestro z viška modre pokroviteljice. O, tudi Lena raste v svoj svet. Kje je nocoj, da je še tako dolgo ni domov? Od Marte izve, da se je odpeljala v mesto. Agata, stara pestunja, pa ji pove še mnogo več: o nekem pustolovskem inženirju, ki je prebival deset dni pri njih, pa kar čez noč izginil. In da je „nevarno živo“ gledal za Leno. Lena je mlado, lepo dekle. Še sama se ne zaveda ognja v sebi...

„Kaj mi poveste, Agata?“ se prestraši Arija in nestrpno sili v starko. Ali starka ji ne ve povedati dosti več. Arija dolgo v noč ne zatise oči. Bog vari, da bi Lena privabila kakega pustolovca v hišo. Kako še, da bi se semkaj priženil zgovorni nemanič! Zbogom tedaj moja Petrinovina! Če se že Lena kdaj poroči, naj se, ali s hiše mora. Poiskati ji je treba človeka, ki je petičen in ki ne bo iskal šele doma. Zaradi Marte ni bila v skrbeh.

Z obljubo, da že v prihodnjih dneh pripelje s seboj „bančnega strokovnjaka, ki je rešil že marsikatero podjetje“, se je drugi dan poslovila od Marte.

Teden pozneje se je Arija res vrnila v spremstvu združnega ravnatelja Plevnarja, ki je skušal s svojo gostobesednostjo vplivati posebno na Leno. Leni se je zdel ta mož podoben filmskim direktorjem ali pa gentlemanom z lepakov za najnovejše modno blago. Bolj ko njegova zunanost pa ji je ostal v spominu neki prizor iz otroške dobe, ki se ji je dvignil iz podzvesti v trenutku, ko se je ravnatelj ob odhodu dotaknil njene roke.

Komaj sedem let ima. V hiši so imenitni gostje. Strici ali botri, bog vedi, kdo vse. Silno zagonetno se pogovarjajo z njenimi starši. Lenka

urejuje v sosednji sobici svoje igračke. Boji se, da ne bi koga izmed njih privedla radovednost in bi jo prišel pogledat: Vse svoje reči bo pospravila v škaflo in jo odnesla s seboj. Nenadno zasliši iz pogovora v družbi svoje ime. Prisluhne. „Pa povem pozneje, ko ne bo otroka v hiši... Otroci imajo pozorna ušesa...“ Kmalu zatem materin glas: „Lenka, ali greš pogledat na dvorišče k Agati?...“ In nato očetov: „Le pridna bodi in ubogaj.“ Ona trdovratno molči. In tedaj sladkozopni glas njenega botra: „Bom ti dal cukrčka, židanega cukrčka, le ubogaj mamico in atka...“ Dvignila se je in odhitela, vsa rdeča v lice. Na begu se je še ozrla v tisti sladkobno prijazni obraz odvratnega ji gospoda, povescila oči k tlom in za seboj zaloputnila duri. Na dvorišču se je ustavila. Vsa je bila iz sebe. Tako tedaj: ubogaj, cukrčka boš dobila... mi se moramo pogovoriti o nečem, kar ni zate, Lenka, ker si še otrok. Ali so odrasli drugačni? Drugače žive kakor mi? Ali morajo kaj skrivati? Samo laž se skriva. Samo prepovedane stvari je treba tajiti. Lenka premišlja. Tesno ji je. Neskončno samotno se čuti. Sosedovih otrok, ki se ji približajo, niti ne vidi. Steče v najbolj samotni kot vrta. Od tiste ure je nezaupljiva do odraslih. Vidi jih le v podobi tistega bogatega gospoda s sladkobno zoprnim obrazom. In zdaj se vsa zdrzne, ko se spomni, da jo je ta gospod nekoč pobožal in poljubil na usta, gospod z bodečimi brčicami. Kako je to ostudno...

Tudi zdaj nekaj skrivajo. Ali Lena ne sprašuje. Ravnatelj Plevnar je s tem zanjo odpravljen.

Teden dni pozneje se je Marta vrnila iz mesta, kamor se je na vse zgodaj odpeljala, ne da bi obvestila Leno, čemu in kam. Šele pozno popoldne ji je vsa radostna pripovedovala, kako sijajno je opravila. Menični dolg je poravnala z novim posojilom, ki ji ga je bil preskrbel ravnatelj Plevnar po zelo ugodnih pogojih.

Lena ni črhnila besedice. Samo pomilovalno se je ozrla v svojo sestro.

„Ali kaj ti je vendar, Lena?“

„Nič.“

Soba je tonila v zimski mrak. Zamolklo so padali udarci starinske stenske ure. Čas beži. Tudi Petrinovina že čuti čas. Še nikoli ni bila osamljenost med sestrama tako mučna. Zdajci sta se obe zavedli, da sta že daleč odmaknjeni druga od druge. Morda sta se že delj časa počasi odmikali. Tuji ljudje se bližajo njegovemu domu, je zapeklo Leno. Marta pa je samo čutila, da se je osvobodila meničnega dolga. Ta trenutni oddih jo je uspaval.

„Lena, kam greš? Ti si tako čudna zadnje dni. Kaj skrivaš pred mano?“

„Jaz? Vi skrivate, vi vsi!“

„Za božjo voljo, Lena, daj vendar razumeti. Tu gre za rešitev doma. Če sem kaj skrivala, sem zato, da ne bi še tebe vznemirjala. O, saj sem to breme dovolj težko nosila sama v sebi...“

„In zdaj si rešena? In za kako ceno?“

„Ravnatelj Plevnarju moram biti le hvaležna, da mi je tako ne-sebično prišel na pomoč.“

„Marta, kak otrok si! Kak otrok! Sicer pa povej Ariji, naj rajši svojo Astrido ponudi gospodu Plevnarju.“

„Čenča si, Lena!“ se je Marta nenadno zasmejala. „Kaj se vznemirjaš ob Arijinih domislicah.“

„Tedaj veš?“

„Ah, saj to ni nič resnega. Plevnar bi se smejal.“

„Smejala bi se lahko jaz“, jo je Lena trdo zavrnila.

„Sicer pa, Marta, ali je morda to njegov račun?“ je pristavila in vzela iz predala pismo. „To sem prejela davi. Pismo brez vsebine. Tvezenje o nepozabni uri, o prijetnosti, o upanju, da se še vidimo. — Ná, vzemi in pokaži še Ariji...“

Marta se je zamislila.

„Marta, prosim te, ne želim več videti tega človeka v našem domu.“

„Lena, kaj vendar govoriš, saj veš, da mu zdaj ne moremo zapreti vrat. Ali ti je osebno čuvstvo dražje od ljubezni do najinega doma?“

„Dom, ki bodo o njem kmalu odločali tuji ljudje, ni več dom. Sploh pa, Marta, jaz sem se naveličala marsičesa...“ je Lena trudno vzdihnila in se okrenila, da bi šla iz sobe.

Tedaj jo je Marta prijela za roko in jo trpko pogledala. Šepetajoče je izpregovorila:

„Lena, ti si tako izpremenjena. Bodi odkrita. Zaupaj mi. Ali misliš na tistega... na... Jerino?“

Lena je ob tem imenu vsa strepetala in zardela. Izprva ni našla besede. Marti je bilo hudo zaradi vprašanja. Tedaj je Lena odvrnila: „Marta, ali si tudi ti kakor Arija, ki lovi vsepovsod senzacije?“

Marto je opazka zbolela.

„Ne zameri mi. Nisem te hotela žaliti, Lena. Poseben človek je bil in tudi jaz se ga lepo spominjam. Ali bolje je, da ne misliš več nanj...“

Tedaj se je Lena komaj premagala, da ni sestro ogorčeno zavrnila. Samo suhotno je vzdiknila: „Prizanesi mi s takim govorjenjem!“ Odšla je iz sobe brez pozdrava.

Pozna noč jo je našla še vedno bedečo. In najsi se je še tako protivila, venomer se ji je pojavljala v domišljiji podoba brezdomca.

Tedaj se je Lena zavedla, da ga ljubi.

S to skrivnostjo v srcu ni bila več osamljena.

\*

Ravnatelj Plevnar je prihajal čedalje pogosteje. Zdaj je preskrbel vstopnice za izredno predstavo v operi, kjer je nastopal slovit tuj tenorist, drugič je skušal presenetiti s šopkom posebno lepih rož, tretjič je prinesel knjigo s slikami o smučarstvu. Ali vsa ta sredstva, s katerimi si je na vse načine želel pridobiti dekletovo pozornost, so Leni še bolj izpopolnili njegovo podobo: podobo trgovinskega potnika, ki ima vsake vrste robo na izbero. Ne bo nič, hvala lepa.

Ariji je postajalo tesno.

„Lena, ali si ob pamet. Taka prilika! Zmeraj vendar ne boš ostala dekle. Da sem jaz ti...“

Take besede Lene niso več užalile. Svet kupčij ji je bil že tako tuj, da je ni mogel več raniti.

„Priliko imaš. Vdova si, kar poskusi...“

Arija je stisnila ustnice: To je že od sile.

„Ti ali pa Astrida! Glej, ona ljubi ples, smučanje, družbo, kakor tvoj ljubljenelec. Res te ne razumem, Arija.“

„Lena, ti si čudaška.“

„Še tega nisi vedela?“

Ariji pa se je tako mudilo. Prav tam, kjer je najmanj pričakovala, je zadela na odpor.

„Ali si še otročja. Veš, kdo je Plevnar? Človek, ki v družbi kaj velja. Ali bi ti bil ti morda ljubši nezrel študent, morda čedne postave, pa brez pozicije? Pozicija, vidiš, to je danes poglavitno. Ali ni živel pri Vas“, je počasi in s posebnim poudarkom pripomnila, „neki tak vetrnjak, neki Jerina, če se ne motim? Zadnjič ga je ravnatelj Plevnar vrgel iz gostilne, ker je razgrajal...“

(To bo učinkovalo, Lena je preponosna, da bi ji ta novica ne zagrenila sleherne misli, ki jo morda spominja nanj.)

Lena je vstala. Roke so se ji tresle in pred očmi se ji je za hip zme-glilo. Mrzlo je vprašala: „Kdaj pride semkaj ravnatelj Plevnar?“ Arija ni občutila jeklene ostrine tega vprašanja in ji je hitela pojasnjevati.

Lena pa je ni poslušala. Šla je iz hiše v mraz, ki ga niti čutila ni. Ljubezen je odpirala v njej globine groze...

\*

Prvič, ko so bili spet zbrani Marta, Arija, Lena, ravnatelj Plevnar in njegov znanec dobričina, stari notar Pevec, je Lena, ki se je ves večer vedla sumljivo živahno, nepričakovano segla v brezzvezno kramljanje z zgodbo, ki je izzvala v vseh skrajno zadrego.

„Zelo ste pozorni, gospod ravnatelj, ali izvirnosti pogrešam v vaših poklonih. Glejte, poznala sem nekoga, ki je v postrežljivosti celó vas prekašal. Tudi nekak ravnatelj ali doktor. Bilo je v nabito polnem vlaku. Odstopil mi je svoj prostor in stal vso uro v gneči. Zaradi mene je prekinil vožnjo in izstopil na moji postaji. Prenašal je mojo prtljago. Pa vse to mu ni bilo dovolj. Poiskal je zame hotelsko sobo, da bi bila res na varnem čez noč. Mislite si, v kako zadrego me je spravil s svojo nepopisno skrbnostjo. Čemu toliko dobrote? Kaj menite? Kakor da bi bil član človekoljubnega društva. Pripomniti moram, da sem takrat potovala v zares neprijetnih okoliščinah. Bil je zadnji vlak pred stavko železničarjev. Zimska noč. V mestecu, kjer sem izstopila, pa so bili vsi hoteli zasedeni. Skratka: moj nepovabljeni spremljevalec se je izkazal.“

Lena, ki je čedalje hlastneje govorila, je nenadno utihnila. Arija in Marta nista mogli prikriti ogorčenja nad Leninim nerazumljivim vedenjem. Ravnatelj Plevnar se je nemiren poigraval s prtičem in nepremično zrl Leni v oči. Edino stari notar se ni dal zmotiti. Pogladi si je brado, širok smeh se mu je razlil po licih tja do naočnikov in pomirljivo je sklenil roke: „Kdo ne bi bil uslužen do take gospodične... Saj... saj... na vožnji se človeku marsikaj pripeti, marsikaj zanimivega in prijetnega... Hm, Plevnar, ali bi vi bili tak dvorljivec?“

Zdaj se je Plevnar moral odzvati.

„Pri prvi priliki se bom tudi jaz izkazal, gospodična Lena.“

Celo Ariji se je Plevnarjev odgovor zdel neroden.

„O preveč si domišljate, gospod ravnatelj, take prilike se ne povračajo tako kmalu. Sicer pa morate poznati še konec moje zgodbe...“

Napetost se je že tako zgostila, da se jim ni več zdelo čudno vse, kar je sledilo.

Lena je nadaljevala: „Tako sva prišla do hotela. Odlični spremljevalec se je še ustavil pri vratarju, s katerim je zaupno spregovoril nekaj besed. Mene je gnala radovednost, vztrajati do konca. Dospela sva do sobe. Na pragu sem se ustavila in se zagledala v velikem zrcalu na nasprotni steni. Čudna slutnja me je prevzela. V srcu sem se že prej odločila, da ne sprejemem te nenavadne ponudbe. Ali ko sem se videla skupaj s tem neznancem v hotelski sobi, mi je bilo preveč. Že sem se opravičila in se zahvalila za trud ter se okrenila, da bi odšla. Tedaj pa se je zgodilo nekaj neverjetnega. Ta odlični gospod se je vrgel na kolena,

me prijel za roko in me na vso moč prosil in rotil, naj za božjo voljo ne odidem na ulico, češ, da bi se mi utegnilo kaj zlega pripetiti. Prav ta moralna, zlagana skrb zame ga je napravila še bolj odvratnega. Ves rdeč je bil v obraz in s kalnim pogledom se je oziral vame. Potem mi je pričel očitati, češ, da sem nehvaležna in kruta. Naposled sem storila konec tej komediji in odhitela na cesto. Saj je bila vse skupaj komedija. Poučno stran te zgodbe pa boste že sami razumeli.“

Kakor so vsi osupnili, vendar ni nihče pričakoval odgovora, s katerim je ravnatelj priostril mučen položaj do vrha:

„Morále te zgodbe pa res ne razumem. Premalo sva znana, gospodična Lena.“

„Tedad vam moram jaz pojasniti: ravnateljska kariera še ni legitimacija za ljubezen.“

Zdaj je Arija vse razumela: to je bil Lenin odgovor zaradi Jerine. Marta je obstrmela. Ravnatelj je že vstal, da bi odšel, in komaj so ga pregovorili, da je spet sédel. Lena pa je odšla iz sobe brez besede.

V svoji spalnici je šele čutila, kako sama je na svetu. Za dom barantajo, zame ne bodo. Ali, kaj sem brez doma? Kakšni bodo moji dnevi odslej?

Onemoglost ji je iztisnila solze iz oči, roke so se ji krčevito zagreble v blazino. V kratkem, bežnem snu je zagledala obraz človeka, ki ga je videla prav za prav samo enkrat, takrat pa celega, brez krinke, brez umetno postavljenega okolja, človeka, ki jo je poklical iz vse svoje duše, iz vsega svojega telesa, in ki ji ni ničesar obljubljal in ki ji ni mogel dati drugega ko samega sebe. To uro je zaklicala po njem z vso gorečnostjo razboljenega srca in razdraženega telesa.

V njej so se do kraja predramile sile, ki so jo morale potegniti v vrtinec njene usode.

\*

V mrzli zimski mesečini se beli staro domovje. Tiho je v njem kakor v grobnici. Samo iz dalje se še čuje drdranje avtomobila, s katerim so se odpeljali gostje.

Marta bedi pri omarici z Marijinim kipom. Zdi se ji, da so minila že leta, odkar se je zadnjič vdano in zaupano ozrla v obraz davne varuhinje očetnega doma. Zdaj tudi ta obraz molči.

Nekaj tujega je šlo vanjo. Dih mrzlega sveta jo je objel. Ali je to še soba njenih tihih prednikov? Ali bodo v to sobo še svetile poletne mesečine, rahle in nežne kakor nekoč. Ali ni srce onemelo in se zaprlo?

Pa nazaj ni mogoče več.

Ali se Lena res ne moti, ko se upira tem tujcem?

Marta se ne upa misliti dalje.

(Dalje prih.)



# SODOBNI PROBLEMI

## SLOVENSKA SREDNJA ŠOLA IN NACIONALNA VZGOJA

Razvoj šolstva in vzgoje pri Slovencih nima zgodovinsko samostojne in samosvoje oblike kakor pri narodih, ki so živeli politično svobodno. Kulturna neizrazitost in nesamostojnost našega vzgojnega delovanja v šoli je razumljiva. Niti organizacijsko niti kulturno vsebinsko ali celo duhovno se naša srednja šola ni mogla ubraniti raznih tujih narodnih vplivov. Še slabše je bilo s slovensko ljudsko šolo, čeprav bi se to morda zdelo marsikomu drugače, ker smo imeli pač več slovenskih ljudskošolskih učiteljev kakor pa slovenskih srednješolskih profesorjev. S te plati naše šolstvo še ni raziskano, saj nam je njegov pomen sploh še vedno precej nejasen in nepoznan, kar pač priča o naši precejšnji površnosti. Pozna se nam, da predolgo časa nismo imeli niti lastnega višjega šolstva niti univerze. Vprašanja kulturne politike se zaradi takih razmer nikakor niso mogla načeti, kaj še pravilno in plodno rešiti. Naša vzgojeslovna teorija in praksa sta prav v teh vprašanjih očitno zaostajali na primer za nemško in češko pedagogiko. Kakor se je slovenska vzgojna metodika razvijala zavisto od tuje pedagoške vede — in se zaradi tega izoblikovala v zgolj prazno snovno didaktiko — tako je vse naše vzgojeslovje doslej hiralalo na tem, da ni našlo poti v smeri slovenske kulturne vsebine in oblike, ki nam jo nudijo v vsem obsegu naša zgodovina, literatura, znanost, kultura in socialne potrebe.

Nizkemu stanju našega vzgojeslovja primerno je naše sedanje šolstvo in ni dvoma, da zaostaja v marsičem za vzorno sodobno šolo in za zahtevami nove družbe. Predvsem se zdi, da še ni dovolj ugotovljena in upoštevana resnična kulturna podstava naše ljudskošolske in srednješolske vzgoje, kar v bistvu tudi vpliva na njen splošni razvoj. Te stvari se prav za prav le polagoma zboljšujejo. Analitično ugotovitev kulturnega vsebinskega temelja in zavestno določitev nadaljnjih vzgojnih smernic bi moral zahtevati od vzgojeslovca že njegov kulturno-zgodovinski vidik in njegov praktični pedagoški poklic, ki ga izvršuje.

Dosedanji razvoj vzgojeslovja pri nas se giblje v zadnjih letih dejansko v smeri bolj ali manj znanstvene izpopolnitve. Nič pa ne more bolj škodljivo vplivati na naš kulturni napredek, kakor nekatere izrazito škodljive zmote in napake na področju našega vzgojeslovja.

### I

Med bistvenimi posebnostmi vse slovenske vzgojne teorije se odražata najmočnejše dve njeni tangenti: politična in verska. Namesto kulturno narodne se je izražala zgolj politično narodna podstava, namesto lastne, etično določene metodike — moralka, medtem ko so ostale v njej skoraj vse druge življenjske in idejne komponente bolj ali manj nedoločene in neizražene.

Na ta nasprotja naše vzgoje in naših stremeljenj nas vsak dan spominjajo različni tovrstni pojavi med našo inteligenco, ki je duševno dorasla in se izšolala še v nekdanji Avstriji. V zadnjem času nam to še prav jasno dokazuje dovolj klavrní spor, ki je nastal ob najnovejših slovenskih čitankah za 1. in 2. razred srednjih šol. Vsa ta nasprotja pa so se najjasneje izrazila v lanskem

predavanju ljubljanskega profesorja Vincenca Marinka, ki ga je letos objavil v „Glasniku jugoslovenskega profesorskega društva“ v Beogradu pod naslovom „O nacionalni vzgoji“.<sup>1</sup>

Avtor je sicer posvetil svoje razmišljanje vsem srednjim šolam v Jugoslaviji, vendar govori zlasti o srednjih šolah na Slovenskem. Zato se moramo pri tem članku tem bolj ustaviti in ga kritično pregledati. Profesor Marinko ni dejansko posegel v vsebinsko in idejno stran problema o nacionalni vzgoji niti v njegovo res znanstveno problematiko, marveč le vsakdanje ugotavlja, da nam je nacionalna vzgoja nujno potrebna in da je doslej pri nas še ni bilo v takem obsegu in na tak način, kakor si avtor to sam predstavlja. Po njegovem mnenju se v Sloveniji vedno bolj kažejo separatistični znaki, pred katerimi svari svoje tovariše profesorje, dijaštvo in zlasti — kar izzveni nekoliko naivno — državno prosvetno upravo.

Kaj torej trdi profesor Marinko v tem članku in kakšne so njegove teze?

Predvsem ugotavlja, da se je navdušenje današnje mladine za našo novo državo po desetih letih znatno ohladilo in poglelo. Razne disciplinske preiskave po gimnazijah so mu posledica „kulturne preorientacije“. „Številni prevodi iz tujih jezikov v prvi in drugošolski čitanki“ pa po njegovem prepričanju „to orientacijo prav močno podčrtavajo“. Nadalje izjavlja, da je ljubezen do domovine „zamenilo nekako megleno navdušenje za nove smeri brez konkretnega cilja, brez prave morale in zdrave idejne vsebine“. Vprašuje se, „koliko nezdrave razmere na univerzi kvarijo našo srednješolsko mladino, koliko pa pomanjkljiva državljanska vzgoja v srednji šoli vpliva na dotok slabih elementov na univerzo“.

„Ali naša mladina ni žrtev svoje sredine?“ se vprašuje.

„Ob prevratu“, trdi, „ni bilo niti enega slovenskega profesorja, ki bi ne bil jugoslovensko orijentiran.“ Pozneje pa „je naš vzgojni sistem v srednji šoli, kar odkrito povejmo, popolnoma odpovedal... ona ni sposobna, da jo (mladino) navduši za tiste ideale, ki bi morali goreti v srcu vsakega jugoslovenskega državljanca.“ — „Ugled našega stanu in dobrobit države zahteva, da poiščemo sredstva in način, da se s starim šlendrijanom v naši srednji šoli pomete in vzgoja naše srednješolske mladine postavi na soliden in edino mogoč temelj.“ — K vprašanju, „na katerih načelih mora sloneti nacionalna vzgoja v naši državi“, odgovarja, „da mora šola mladino seznanjati s tistimi resnicami, ki stoje izven vsake diskusije.“ — *Prva in največja teh resnic je, da smo Slovenci, Srbi in Hrvati en narod.*<sup>2</sup> Dokazati se to seveda ne da, sam javno priznava, vendar kljub premnogim nasprotnim dokazom zagovarja svojo neznanstveno domnevo. „Dr. Krek je rekel: Pomni Slovenec, Srb, Hrvat, da si sin enega slovanskega naroda na jugu Evrope, da ti spomina na to enotnost ne more vzeti nihče, ako si ga sam ne daš vzeti.“ (Slovenec, 7. septembra 1917.) To prepričanje je tedaj zaklad, ki ga je treba čuvati. V naši državi, ki je še mlada in nima še močnih tradicij, je to edini trdni temelj, na katerega moremo postaviti narodno vzgojo naše mladine. Vzgajati jo moramo tedaj duhu državnega in narodnega jedinstva.“ — „Ako to tezo rušimo, rušimo solidna tla, na katerih stojimo, in odpiramo široka vrata vsaki demoralizaciji, katere končna posledica mora biti razsulo in uničenje naše rase (!).“

<sup>1</sup> Knjiga XIV, sveska 5, januar 1934.

<sup>2</sup> Podčrtala pisca.

Zato zahteva glede novega zakona o srednjih šolah, da „se mora postaviti (vanj) jasna določba“ o tem njegovem predlogu. — „To bo onemogočilo v bodoče vsako nejasnost glede smeri, v kateri se mora gibati vzgoja v srednjih šolah.“ — Predlaga skupno sodelovanje pri ustvaritvi metode vzgojnega dela. „Določi naj se že enkrat,“ vzklika precej naivno, „ali treba pisati Jugoslovan ali Jugosloven“ itd.

„Pouk slovenskega jezika je tisti stožer, okrog katerega se vrti glavni del vzgoje v naših srednjih šolah“, piše nadalje. — Zato očita sestavljalcem slovenske čitanke, „da gospodje obenem z ljubeznijo do rodne grude ne občutijo potrebe in ne znajo najti načina, da vzbude v mladih srcih ljubezen do velike domovine — Jugoslavije, ki je naša skupna mati, kateri mora tudi slovenstvo kot kulturna sila predano služiti“. — Ugotavlja, da slovenskemu jeziku ne prete več nevarnosti, ki so mu grozile v Avstriji in „ki prete slovenskemu jeziku onstran naših državnih meja“. Misli, „da je bilo neobhodno potrebno... dodati potreben komentar in podatke, na podlagi katerih bi strokovni učitelji mogli dokazati, da je strah za obstoj slovenskega jezika v Jugoslaviji popolnoma neupravičen in da izvestni krogi ta strah širijo samo zato, „da bi v mladini izpodkopali vero, da je edini zaščitnik slovenstva naša država“. — Dalje zahteva s pomočjo citata iz Frana Levstika: „Slovensko in hrvaško narrečje“ itd., da se mora po načelih njune harmonije urediti pouk slovenskega jezika:

„Naloga prosvetne uprave je, da v sporazumu s proforskim društvom izda natančna navodila, da se od Frana Levstika postavljeno načelo uveljavi in vse nasprotne razlage in teorije v šoli onemogočijo.“ — Tudi kaj je pretirani separatizem, „naj se natanko določi, da ne bo nesporazumljen“. — „Zelo važno je vprašanje, kako se v višjih razredih gimnazije predava zgodovina slovenskega slovstva.“ — Kajti: „*Separatistični pokret sloni idejno, tako trdijo njegovi pristaši, na pristnem, nepokvarjenem, čistem slovenstvu, kakor so ga oznanjali Prešeren, Levstik in Cankar (ali je to res separatizem?). Posebno Cankar jim je heroj in glavni učitelj. V tem pa leži velika nevarnost. Po teh možeh namreč separatizem sega v šolo. Levstik, Cankar, Prešeren so šolski avtorji*“, modruje profesor Marinko. — „*Šolska mladina mora dobiti v roke tako slovstveno zgodovino, da bo krivo tolmačenje teh avtorjev v separatističnem duhu a priori nemogoče. Instrukcije za predavanje slovenskega slovstva in zlasti omenjenih partij morajo biti nedvoumne.*“<sup>1</sup>

Za ureditev nacionalne vzgoje predlaga naposled uvedbo pismenih nalog z nacionalnimi témami in določitev, katerih tém se mora učitelj izogibati. V istem smislu predlaga načrt za govorne vaje. Nato izreče zahtevo:

„Pouk slovenskega jezika v naših srednjih šolah se mora preurediti tako, da bo dijak poleg potrebnega znanja slovenskega jezika in slovenskega kulturnega življenja dobil obenem tudi dobro državljansko vzgojo. Ta mora sloneti na potrebnem znanju temeljnih vprašanj in problemov, ki se tičejo naše države, socialnega in kulturnega razvoja vsega jugoslovenskega naroda kot celote. Cilj te vzgoje mora biti napraviti iz naše mladine etično s svoje sredine zrasle, zavedne jugoslovensko čuteče državljane.“

K temu pristavlja še nekatere nasvete in navodila, ki se mu zde izredno važna in nova, dasi ni v njih niti trohice resnično pedagoške pomembnosti.

<sup>1</sup> Vse podčrtala pisca.

Pouk slovenščine naj bi se po njegovem vršil v zvezi s srbohrvaščino, predlaga čitanje knjig tudi v cirilici, kar ni za dijake nikaka novost, ugotavlja, naj bi se vršila socialna vzgoja obenem z državljansko, nasvetuje pouk zgodovine in zemljepisa, izlete, filme, dijaška društva in tisk, sokolstvo, zvezo šole s starši in mnogo drugega. Vse to obširno delo pa naj bi rešil poseben odsek profesor-skega društva najprej v poedinah sekcijah.

## II

Na prvi pogled vidimo, da si je profesor Marinko zamislil obširen, a neuporaben načrt, ki tudi nikakor ni nov, dasi odločno posega v vso srednješolsko vzgojo. Preozko gledanje na problem sodobne šole ga je zavedlo celo do nemogočih in nevzdržnih trditev. V njegovem predavanju se ista vprašanja ponavljajo in do neužitnosti razčlenjujejo, medtem ko si premnogih važnih vprašanj sploh ni zastavil, n. pr.: problema profesorjeve osebnosti, njegovega znanja in njegove vsestranske izobraženosti, problema znanosti in šole, socialnih in psiholoških vidikov sodobne šole, moderne pedagoške metode itd. Toda to ga nikakor ne moti, da ne bi zanosito trdil, da državljanske vzgoje v naši srednji šoli ni, da se mora tedaj uvesti in natančno predpisati.

V popolnem nasprotju s to jasno izraženo zahtevo pa je zgradba njegovega predavanja oprta na docela nejasne, nesodobne in neuporabne pojme o predmetih, ki jih obravnava, kar najbolj čutimo iz njegovih izvajanj in sklepov. Zgrešena je njegova obtožba slovenske srednje šole, napačno je pojmovanje vzgojnih metod, izmaličeno naziranje o naši srednješolski mladini, o slovenski „sredini“, o slovenskih kulturnih delavcih, pesnikih in pisateljih (Prešernu, Levstiku, Cankarju) in o življenjskih nalogah srednje šole.

Najlaže nam pojasni njegov odpor do slovenske mladine in vse njegove neupravičene obtožbe naslednje dijakovo pismo, ki ga avtor v članku navaja, a popolnoma napačno razlaga:

„Namen govora“, piše dijak, „Vam je bil, gospod profesor, da bi razgrnili pred nami, nadobudno mladino, dolgo pot naše ‚mile domovine‘ od njenega rojstva preko krvavih in ‚s kostmi zaznamovanih meja‘, vse tja do današnjih in bodočih dni, ter zanetili v nas ljubezen in vero vanjo, da bi jo vzljubili in se jo oklenili kakor dete svoje matere. To ste nameravali, a žal tega niste dosegli. Zaman je bil Vaš trud ... Vi ste Jugoslovan od nog do glave. In to še nič slabega ni. Samo dovolite mi vprašanje, kaj je prav za prav pojem Jugoslavana. Meni je silno nejasna ta stvar. Poznam sicer Srba, kakor n. pr. Karadžića, poznam Hrvata, recimo Šenoo, in poznam tudi Slovenca, kakor je bil naš Prešeren in Cankar; ne poznam in ne morem pa doumeti bistva Jugoslavana. Oh, ko bi mi mogli razjasniti ta problem, do smrti bi Vam bil hvaležen. Čakajte, nekaj se mi svita, ali ni morda s tem tako: Če bi n. pr. Karadžića, Šenoo in Cankarja združili, to se pravi, da bi jih zbasali pod eno novo kožo, ali ne bi dobili potem telo Jugoslavana? Gotovo! Samo kaj nam pomaga organizem brez duha, brez življenja. Kje dobiti sedaj še jugoslovansko dušo, da bi jo vtaknili temu novemu stvoru? O nesmrtni bogovi olimpijski! Ko bi nam odkrili to globoko skrivnost! Zame in še za marsikoga je problem rešljiv, ker ga sploh ni. Ali Vam na žalost ni rešljiv. Tavate kakor slepec v temi in ostajate za nami. Smilite se mi. Ali glejte, nam se mudi, nas kliče življenje in tisočero smeri, zato ne moremo z Vami. Postarali ste se, umrli boste, Vi navdušeni Jugoslovan!

Gospod profesor! Grdo ste oskrunili sebe in svoje ljudstvo s svojim govorom. Kakor bi ne videli prežalostnih razmer, ki vladajo v naši svobodni Jugoslaviji, kakor bi ne videli sramote, ki jo delate šovinisti pod krinko bratstva.

Morda pa tudi niste toliko zaslepljeni in Vam je jasno njih početje. Zakaj ste tedaj prevzeli to stvar? Saj razumemo, da se danes ne sme povedati, kar nosi človek v srcu. Ali zakaj se navdušujete za prazno, obžalovanja vredno početje? Žalostno naivno je donel Vaš klic po razširitvi duševnega obzorja do vseh mejnikov naše države. Ako bi naše obzorje in naš pogled ne segal dalje kakor do Ovčjega polja in do Črnogorskih brd, pomilovanja vredni bi bili.

Gospod! Verjemite, mladini 20. stoletja, ki si tare pot iz starega v nov svet, ni treba omejenih in zastarelih kašipotov; ona si je na jasnem in ve, kam vodi njenega življenja pot.

Nekaj ste sicer slutili, ko ste postavili tezo treh samostojnih narodnih stebrov, ki jih naj druži venec bratstva, ali to je bila le neznatna iskrica, ki ste jo hipoma pogazili z brezciljno jugoslovansko propagando.

O, ko bi se zavedali, kaj se je godilo takrat v naših dušah, ko ste krilili in vpili pod podobo Nj. Veličanstva, stopili bi pohlevno z odra in se pogreznili v zemljo, da bi Vas ne videli ne mi, ne ta žalostna domovina nikdar več.

Pa čemu dalje? Sklenem rajši. Svetoval bi Vam pa, da vzamete ob priliki v roke knjigo 'Cankarjev zbornik' in tam boste našli problem jugoslovanstva rešen, kakor ga je bil rešil Cankar.

Moje ime Vas itak ne zanima. Sem pač eden izmed stoterih, ki so bili navzoči pri Vašem govoru.

Z odličnim spoštovanjem Vaš mladi, na novo prirojeni Jugoslovani ali bolje le Slovenec!"

To pismo nam dovolj jasno izpričuje, da je teza profesorja Marinka, češ, da je naša mladina sovražna državi, „da ljubezen do domovine v naši mladini nima več prave vsebine“, da je „razvoj Hrvatov in Srbov v naši državi ne zanima“, da se ji „zdi poniževalno pogledati na jug do Ovčjega polja in Črnogorskih brd“, popolnoma iz trte izvita, brez repa in glave. Pač pa objektivni bravec iz navedenega pisma prav dobro razbere, da se dijak predvsem bori proti predavateljevemu omalovaževanju slovenske zemlje, kulture in preteklosti, proti njegovemu neslovenskemu stremljenju, da bi ubil mladini prvobitno ljubezen do tega, kar je slovenska mati v mukah in trpljenju dobojevala in nam zapustila, skratka — proti njegovi miselnosti. Iz pisma tudi spoznamo, da dijak nikakor ne sovraži naše države, da je ne zapostavlja ali celó prezira, kakor trdi profesor Marinko, ampak da se le upira zgrešenemu načinu govora, s katerim je predavatelj dosegel v mladih dušah odločen odpor namesto soglasja.

Na takem napačnem presojanju naše mladine je tedaj s precejšnjo zagrenjenostjo zgradil V. Marinko svoj spis o nacionalni vzgoji in o slovenskem separatizmu. Zato je od vsega početka razumljivo, da se avtor nikakor ni mogel povzpeti do tiste objektivnosti in mirnosti, ki sta za obravnavanje tako perečih kulturnih problemov potrebni. Vsi njegovi napadi na miselnost mladine, vsa obsojanja slovenske, podcenjevanja naših kulturnih naporov, vse napačne razlage slovenskih pisateljev so plod neke apriorne samovoljnosti, odraz nepoznanja najosnovnejših kulturnih dejstev, so kratko in malo popolnoma brezpomembno in brezplodno početje.

S svojim neupravičenim in nepodprtim napadom na najnovejšo slovensko čitanko<sup>1</sup> pa je profesor Marinko dokazal, kako si samovoljno in brez dokazov upa zmanjševati pedagoški pomen šolskih knjig, ki so bile sestavljene po najnovejših znanstvenih načelih. Pisec predavanja svojevoljno ugotavlja, da v čitankah ni nič poskrbljeno za državljansko vzgojo, da čitanka „namreč širše domovine absolutno ne pozna in tudi ničesar ne stori, da bi jo dijaki poznali“, da utrjuje celo napačne pojme o domovini, vojni in da je nepravilno kulturno usmerjena.

Te hude in neosnovane očitke lahko zavrnilo z jasno in nepristransko kritiko. Predvsem je izmišljena teza profesorja Marinka, da čitanki ne poznata širše domovine in da molčita o vsem, kar bi vzbujalo ljubezen do naše države. Poleg pesmi „Bože pravde“ in „Lijepa naša domovino“ obsega „Slovenska čitanka“ za prvi razred srednjih šol še osem spisov, ki so izrazito domoljubnega značaja, in sicer: B. Nušića „Kralj Peter se vozi z volički“, črtico „Kralj Peter v albanskih gorah“, narodno „Sv. Sava blagoslavlja“, J. Veselinovića „Stanka sprejmo med hajduke“, F. Milčinskega „Kraljevič Marko in Ali aga“ in „Obhajilo kraljeviča Marka“, I. Dolenc „Po zraku iz Zemuna v Zagreb“ in še J. Strossmayerja zanositi spis „O domoljubju in narodnem edinstvu“. Razen tega prinaša čitanka še prevode iz Domanovića, Nazora in Obradovića. Na isti način so prireditelji sestavili čitanko za drugi razred, kjer so ponatisnili poleg prevodov iz Čorovića, Kumičića in Pupina še B. Sarie popis mesta Stobi in vrsto domoljubnih pesmi in črtic (Gregorčič „Soči“, A. Res „Izgnanci“, N. Velikonja „Amerikanci“), ki opozarjajo mladino na brate onkraj naših mej in v daljni Ameriki. Ob pesem Otona Župančiča „Kralj Matjaž“ so sestavljalci postavili naslednja vprašanja, ki povsem pobijajo tezo profesorja Marinka: „Na katerega drugega narodnega junaka spominja Kralj Matjaž? Tudi Marko bo vstal — po narodni pesmi. Mar nista oba že vstala? Mar si nista podala rok? Kaj je bil posledek njunega vstajenja? — Kraljevič Marko in Kralj Matjaž vtelesenje stoletne vere v osvoboditev domovine!“

Ali ni v teh vprašanjih dovolj domoljubnih misli? Ako vrhu tega tudi pomislimo, da se uči naša mladina poleg materinega jezika posebej še srbohrvaščine in bere tekste v originalu; da se pri zgodovini in zemljepisu podrobno seznanja z našo zgodovino in našimi kraji, da posluša med šolskim letom razna predavanja o naših velikih možeh, ali ni v vsem tem dovolj domoljubne vzgoje, ki je vse več vredna kakor prazno in puhlo patetiziranje? Poleg tega pa bi moral profesor Marinko vedeti, da se v naši državi, razen v Sloveniji, nikjer oficialno ne poučuje slovenski državni jezik in da se v srbohrvaških čitankah kaj malo zrcalita naša zemlja in naša literatura. V čitanki („Citanka sa gramatikom“) dr. M. Pavlovića za drugi razred srednjih šol, ki se začneja s spisom V. Karadžića „Srbski (!) književni jezik“ in z odlomkom iz Belića „Vuk Karadžić i naš književni jezik“ (!), je le nekaj slovenskih pesmi (Gregorčič, Jerajeva, Župančič, Stritar, Kette), a nobenega spisa o Sloveniji, o naši kulturi in zgodovini. Prav tako je le delno zastopana naša literatura, n. pr. v „Citanki za srednje šole“ (II. razr.) J. Prodanovića, in sicer s pesmimi V. Vodnika, Gregorčiča, Župančiča, Jenka, Ketteja, Fr. Levstika in

<sup>1</sup> „Slovenska čitanka in slovnica“, sestavili dr. A. Bajec, A. Sovrè, dr. M. Rupel, J. Šolar. I. 1931, II. 1932 v Ljubljani.



Stritarja. Ker se v srbohrvaških šolah ne uporablja nikaka posebna slovenska čitanka in slovnica, je to kaj malo in prav za prav tudi neuporabno, če pomislimo, kako malo srbskih profesorjev obvlada slovenski jezik.

Iz tega razvidimo, da so se prireditelji „Slovenske čitanke“ jasno zavedali svojih dolžnosti, da so skrbno in vsestransko zasnovali njen vsebinski obseg in da so prav spretno izvršili svojo težavno nalogo. Ob umetniške pesmi in jezikovno dovršene spise iz slovenske literature so uvrstili tekste iz srbohrvaščine in nato pridejali še nekaj dovršenih prevodov iz svetovne književnosti, ki so dostopni obzorju mladega učenca. Le naivnež se more spotakniti ob teh prevodih iz tujih literatur, češ, da ustvarjajo anacionalno občutje, kajti vsak res široko razgledan profesor na srednji šoli bo v tem čitivu videl prav za prav le veliko pedagoško vrednoto za duševni razvoj mladega srednješolca. Ako pomislimo, kako slabo je naša mladina razgledana po svetu, ko konča srednje šole, kako ne pozna niti največjih literarnih osebnosti svetovnega slovstva, kako neznatno je tudi na primer njeno znanje francoščine in raznih drugih jezikov, ali si potem še upamo obsojati čitanko, ki nudi nižješolcu v dovršeni materinščini vsaj nekaj neznatnih drobcev iz svetovne kulturne zakladnice? Vsakdo mora priznati, da v teh kratkih berilih ni nikake ovire za pravilno vzgojo naše mladine, ki bo šele tedaj v resnici nekaj pomenila za našo državo, kadar bo *temeljito izobrazena*, ne pa dotlej, dokler bo plitka in brez vsakega resnega znanja.

Izvajanja V. Marinka so tedaj v tej smeri popolnoma zgrešena in brez vsakega pomena. Še usodnejše pa je za njegovo razpravo napačno razlaganje zgodovinskih dejstev, ki ga je naposled privedlo do tega, da vidi v skrbi za slovenski jezik in slovensko kulturo državi nevaren pojav — separatizem. Vse obsodbe vredno je zato zlasti njegovo omalovaževanje slovenske kulture, kar se kaže v tem, da označuje slovensko miselnost, ki je zrasla na trdnih temeljih slovenskega duha, preteklosti in sedanjosti, z izrazom „separatizem“. Ali se morda res ne smemo več svobodno navduševati za naše velike može, ki so nam ustvarili slovenski jezik, pesem, povest, znanost in idejo, ki so ponosno branili našo narodnost pred močnimi germanskimi napadi; ali morda res ne smemo več ljubiti naše, s premnogimi solzami namočene in s krvjo neizmerne trpljenja pognojene zemlje, ne da bi nam kdorkoli med nami svojevoljno očital ozkosrčni separatizem? Ali ni vnebovpijoč greh, da se slovesne Cankarjeve besede o naši slovenski domovini, o domači zemlji, ki jo mora vsak resnični Slovenec ljubiti iz srca, danes trgajo iz šolske čitanke kot bogokletna, „separatistična“, izdajalska beseda? Kdo izmed resno izobrazjenih slovenskih mož more v svobodni Jugoslaviji to dejanje brez sramu zagovarjati?

Ali V. Marinko res misli, da ni nikjer več nevarnosti za obstoj slovenskega jezika? Ali ne vidi odtrganih slovenskih pokrajin, o katerih celó sam govori, kadar se mu zdi ugodno za njegovo dokazovanje? Da ne omenimo niti onih, ki z napačnim pojmom o državi očitajo Slovincem že od prvega dne separatizem že zato, ker so si ustvarili svojo univerzo in ker še niso opustili slovenskega jezika. Ali se mu zdi čudno, da se tako hudo prizadeti narod v novi državi trdno oklepa svojega jezika in svoje kulture? Le človek, ki ne vidi nič drugega, nego razlike pokrajin in njih tradicije, ne more razumeti narodnega razvoja Slovencev in vseh južnih Slovanov. Še danes ne more doumeti tega, da se narodnostna enota v boju z modernimi sovražnimi narodi mora za svoj ob-



stanek organizirati in boriti kot narod, ne pa kot pokrajina. Takšen človek tudi ne more dojeti našega narodnostnega kulturnega razvoja v sedanji Jugoslaviji. Njegovo pojmovanje socialnega okolja ali „sredine“, v kateri živi slovenska mladina, je neenotno in nelogično. Nekje trdi, da je mladini ta „sredina“ nevarna, drugje pa se sklicuje nanjo in zahteva etično iz te sredine zraslih državljanov. Ali res misli, da se sredina ustvarja kar tako po nekih umetnih, skrajno idealističnih zakonih ali še celo na željo posameznega ideologa?

Iz analize tega predavanja, ki pa v „Glasniku jug. prof. društva“, žal, ni bilo v celoti objavljeno (izpadel je zlasti njegov napad na slovensko univerzo), vidimo, da si uredba vzgoje v naši srednji šoli ne more obetati nikakih resničnih koristi od nazorov in načel, ki jih tako nelogično in skrajno enostransko zastopa profesor Marinko.

Avtor tega nestvarnega predavanja se ne bo smel prav nič čuditi, ako se bo problem državljanske vzgoje „rešil pravilno“ brez njega in brez njegovih neuporabnih nasvetov. S tem prispevkom v zgodovini slovenske kulturne politike mu je uspelo zgolj to, da je naše srednješolsko učiteljstvo napačno označil in zahteval tudi stvari, ki zaslužijo odločno obsodbo.

Takšne ugotovitve in sklepe, kakršne nudi ta razprava o nacionalni vzgoji, je mogel povzročiti le pojmovni kaos v tujenarodni šoli vzgojenega prosvetnega delavca, kakršni so pač bili v Avstriji vsi slovenski uradniki in profesorji. Popolno pomanjkanje sociološke izobrazbe je zapustilo v nekaterih naših izobražencih iz te dobe namesto potrebnega znanstvenega raziskovanja narodne zgodovine in dobre volje za čimbolj objektivno, kulturno, moralno in socialno pojmovanje družabnih pojavov docela nesodoben nazor o razvoju človeka, narodov in države. V Jugoslaviji pa pomeni vsako nadomeščanje lastnega dela s tujimi posnetki in upravnimi navodili že neodpustljiv anahronizem.

*Ivo Grahor in Anton Ocirk.*

## UMETNOST V STISKI

Skoraj vsak dan beremo v dnevnikih, kako mori sedanja gospodarska kriza tudi naše oblikujoče umetnike, in prav tako pogostoma naletimo tudi na najrazličnejše predloge in nasvete, kako bi se dalo odpomoči temu zlu. Zlasti pišejo zadnji čas mnogo o skrbi ljubljanske mestne občine za upodablajoče umetnike in o njenih velikopoteznih načrtih.

Besed je mnogo, učinki pa so neznatni, oziroma uspehov sploh ni. Saj je vsako tako prizadevanje javnih ustanov, zlasti državnih ali samoupravnih oblastev, ki imajo le izjemoma res sposobne umetnostne svetovalce, po največ že vnaprej obsojeno na neuspeh. Okorni ustroj takih javnih teles, njihova vezanost na toge in neprilagodljive poslovne predpise jim jemlje sleherni možnost svobodnega poseganja v potek dogodkov. Razen tega nas uči tudi skušnja, da imajo javna oblastva le izredno poredkoma srečo pri takih podjetjih. Po navadi je vsa njihova morebitna pomoč neplodno uporabljena, brez koristi za tiste, katerim je namenjena, celo pa še za umetnost samo. Korist ima od takih oficialnih podpor skoraj brez izjeme — ljuba povprečnost.

Zato naj bi se vsako iniciativno delovanje teh ustanov kar najbolj omejilo, pač pa naj bi država in samouprave pokazale več dejavnega smisla in razume-

vanja za gmotne potrebe umetnikov. Kar se tega tiče, je razmerje med sedanjim in predvojnimi stanjem nepravilno: potrebe so nesorazmerno narasle, a višina pomoči je padla. Če pogledamo postavke v državnem, banovinskem in občinskih proračunih, vidimo, da se je danes stanje še poslabšalo. Predvsem bi morali skrbeti za to, da se od javnih zastopstev dobe obilnejša sredstva za oblikujoče umetnike, ki so v stiski, ker gre za življenjsko vprašanje slovenske kulture. Drugo, prav tako važno vprašanje pa je, kako razdeliti ta denar, po kakšnih načelih in kdo naj odloča.

Gotovo je, da pri tem ne zadošča zgolj navadna upravna praksa, temveč je zaradi posebne prirode predmeta treba tudi posebnega obravnavanja. Ni dvoma, da morajo dobiti javne ustanove preudarne in zanesljive svetovalce iz vrst umetnostnih strokovnjakov, pa naj bodo to oblikujoči umetniki sami ali pa za to usposobljeni izobraženi lajki.

To so nekako razumeli vsi in zdelo se jim je zaenkrat najpotrebneje, da se čimprej ustanovi nekakšna oblastveno priznana reprezentanca oblikovnih umetnikov kot upravičena zastopnica vsega njihovega stanu. Medtem se je tako strokovno umetniško društvo tudi že ustanovilo. Po svojem ustroju naj bi združevalo vse delavne upodablajoče umetnike brez izjeme iz izbere. — Toda prav v tem je že kal razpada. Kdo pa je umetnik? Do tega naziva najmanj upravičeni so po navadi najglasnejši, ker imajo največ preprostega življenjskega smisla. Spričevalo o uspešno dovršeni umetnostni akademiji še ni dokaz umetništva, temveč le neko čisto formalne strokovne izobrazbe. Skušnja potrjuje, da se vsa taka na preširoki podstavi — recimo strokovni — zgrajena umetniška stanovska društva neizbežno zapisana naglemu poginu, ker družijo preveč različnih, diametralno si nasprotujočih značajev, zlasti pa zato, ker obsegajo ob redkih umetnikih ogromno večino — neumetnikov.

Združevanje umetnikov — to ne velja le za oblikujoče — ima upravičenost le tedaj, kadar se vrši po čisto estetskih načelnih vidikih. Možno, življenja sposobni so maloštevilni krožki enako mislečih tvorcev, katere družijo neki skupni cilj, enako pojmovanje poslanstva in nalog umetnosti sploh. Pa še takim klubom je življenje navadno le kratko odmerjeno. Umetnik je osebnost, izrazit individuum — ni družabno bitje.

Če torej slovenski oblikovni umetniki hočejo doseči nekako pooblaščenno zastopstvo, ki bi izražalo zares pravo mnenje vseh, hkrati pa predstavljalo avtoritativen umetniški forum, bi bilo treba, da se oblikujoči z enakimi smermi in načeli strnejo v klube, zveza teh idejnih, čisto umetnostno-načelnih društev bi pa lahko zastopala vsem skupne, po svoji naravi splošne stanovske zadeve. Odbor, sestavljen iz zastopnikov umetniških klubov, bi moral odločevati samo soglasno, kar bi kolikor toliko jamčilo, da izraža sklep voljo in mišljenje vseh članov ali pa vsaj pretežne večine. Seveda tudi s tem vprašanje razločevanja med umetniki in absolventi akademij še ne bi bilo rešeno.

Zaenkrat pa je najnujnejše, da se pomaga tistim, ki so najpotrebnejši. Vse, kar glede tega obljublja ljubljanska mestna občina — druge javne ustanove molče —, namreč brezplačne delavnice, pomnožitev nakupov slik in kipov in ustanovitev stalnega razstavnega salona za prodajo slik in kipov, je zavisno od višine gmotnih sredstev, namenjenih tej svrhi. Zvišanje vseh javnih, umetnosti namenjenih kreditov je torej poglavitno.

Nič manj pa ni važno drugo vprašanje, ki si ga moramo ob slehernem takem prizadevanju postaviti, namreč, za kaj gre prav pa prav: ali za ohranitev nekaj kulturnih vrednot (neposredno torej za podpiranje posameznih umetnikov, ki nam jih s svojim delom ustvarjajo) ali pa predvsem za dobrodelnost. Ni torej važno, če prav poprimemo, kdo je potrebnejši, temveč kdo je podpore vrednejši. To dvojje se vselej ne krije. Zato je čisto napačno, če poudarjamo zgolj obupno stisko, zlasti še nezaposlenost oblikujočih umetnikov, namesto da bi podčrtavali pomembnost podpore potrebnih za našo oblikovno umetnost — in to, da gre za usodo naše kulture, ne le za obstanek nekaj desetoric slikarjev in kiparjev. Sicer bi se moglo zgoditi, da bodo uživali to, posebe za umetnost namenjeno podporo iz javnih sredstev res potrebni nenameščeni, toda za umetnost nepomembni absolventi akademij, medtem ko bi umetniki, ki ustvarjajo prave kulturne vrednote, ostali praznih rok ob strani. Če namreč razmišljamo o vseh teh vprašanjih zgolj s stališča socialnega skrbstva, med nezaposlenimi slikarji in kiparji, ki so dovršili strokovne nauke na umetnostnih akademijah, in nenameščenimi potrebnimi absolventi drugih visokih šol (pa naj bodo to pravniki, medicinci ali inženjerji), ne more biti glede potrebnosti in obsega pomoči prav nobene razlike. Odločevati more tod samo resnična umetniška kvalifikacija. Bilo bi namreč škoda, če bi se že tako malenkostna sredstva raztrosila brez koristi za oblikovno umetnost. — In zanjo vendar gre.

Sicer pa kdo nam pojasni, zakaj naj bi prav za prav nenameščeni umetniki morali uživati posebno izjemno podporo? Saj je mogoče, da nenameščeni slikar ali kipar zasluži z naročili znatno več kakor tovariš, ki ima slabo plačano državno ali zasebno službo. Treba je torej tudi tu individualnega razlikovanja — čeprav je gotovo, da bo konec spet isti kakor zmerom: podpore bodo največ deležni najglasnejši, najokretnejši. Ali bodo med njimi tudi najvrednejši ali vsaj res pomoči najpotrebnejši, pa je vprašanje.

K. Dobida.

## KNJIŽEVNA POROČILA

BLÄTTER AUS DER SLOWENISCHEN LYRIK. In deutschen Übertragungen von Lili Novy. P. E. N. Ljubljana 1933.

Poročati danes o delu, ki ga je za udeležence dubrovniškega kongresa — torej skoraj pred enim letom — izdal ljubljanski Pen-klub, je sicer nekoliko „nesodobno“. Vendar sem prepričan, da resnične vrednote niso tako časovno vezane, kakor je na splošno postalo običajno, da jih vežemo, ko ob beganju za aktualnim, vedno novim in najnovejšim na prvo in najvažnejše pri umetnini: na njeno absolutno umetniško kakovost, žal, vse prevečkrat pozabljamo, kakor da bi za umetnost, manifestacijo duha, veljala ista usoda enkratnosti in trenotnosti kakor za umetnije na področju telesnih rekordov. Delo, ki ga je s svojimi prevodi izvršila ga. Lili Novy, predstavlja resnično vrednoto, zato ni danes nič manj upravičeno, govoriti o njem, kakor bi bilo upravičeno takrat, ko je izšlo.

Zbirka obsega tri Cankarjeve, tri Kettejeve, devet Župančičevih, tri Murnove in sedem Gradnikovih pesmi. Znani četvorici naše moderne je kot peti pridružen Gradnik, ki sicer ni „pevec iste pomladi“, a ji je časovno vendarle bližji, kakor se navadno zavedamo: komaj šest let ga loči od Ketteja in Cankarja, štiri od Župančiča, tri od Murna. Seveda: Kette in Murn sta že

več ko trideset let mrtva, pred več ko tridesetimi leti je kot lirik utihnil Cankar, pred desetimi Župančič; tako je umljivo, da se Gradnik zdi od njih bolj odmaknjen, ko v resnici je.

Razvrščeni so avtorji kronološko, vendar s to izjemo, da sta Cankar in Kette zamenjana. S to zamenjavo si je urednik omogočil, da je lahko postavil na prvo mesto Cankarjevo *„Iz moje samotne, grenke mladosti“*, ki ni samo značilna za Cankarja, ampak kot ena najglobljih izpovedi o usodi in poslanstvu umetnika, kar jih imamo, prelepo uvaja v zbirko sploh. Izbor pesmi je na splošno dober in po večini srečno združuje obe — včasih prav divergentni — zahtevi, ki naj bi jima pesem v antologiji ustrezala: da ni samo značilna za avtorja in dobo, ampak obenem tudi absolutno dobra in pomembna. Slabo je v tem oziru predstavljen Kette, pri katerem kvečjemu *„V samotah“* zasluži, da je v zbirki; fantovska razposajenost njegove *„Roži“* je tako neločljivo vezana na besedilo izvirnika, da se v drug jezik vobče ne da prevesti, uvodni sonet cikla *„Moj Bog“* pa je preveč samo priprava na poznejše, da bi mogel stati sam zase. Pri Župančiču je škoda, da ni uvrščena tudi njegova *„Žebljarska“*.

Prevodi podajajo značilnosti in lepoto slovenskega izvirnika tako verno in s tako tenkočutnostjo, da daleč prekašajo vse, kar smo podobnega imeli doslej. Niso povsod dobesedni, a čudovito je ohranjeno v njih to, kar je važno in bistveno, tista skrita, gorka srčna kapljica, ki daje pesmi življenje in za katero je upravičeno zahteval Župančič (v Ljubljanskem Zvonu 1917, 222), da se med prevajalčevim delom ne sme izgubiti. To srčno kri naših pesmi je očuvala in prelila v svoje prevode ga. Novy s tako ljubeznijo, da se nam ob njih skoraj brez izjeme zdi, kakor da čitamo izvirnik; tako intenzivno in adekvatno je občutje, ki nam ga ajeni prevodi vzbujajo, da brez podrobnega vzporejanja večinoma niti ne opazimo, kako je tu in tam v posameznostih morala ustvarjati prevajalka po svoje. Naj zadostuje kot primer prva kitica v zbirki.

Cankar: Iz moje samotne, grenke mladosti,  
vse polne ponižanja, polne bridkosti,  
se svetijo tiho tvoje oči;  
v nelepem življenju sled Neizrekljivega,  
sredi večne smrti sled Večnoživega,  
luč neugasljiva sredi večne noči.

Novy: Aus einsamer Jugendzeit bitteren Jahren,  
die traurig und voller Erniedrigung waren,  
erglänzt mir dein Auge in stiller Pracht;  
im unschönen Leben das niemals zu Sagende,  
im ewigen Tode das Leben Tragende,  
unverlöschliches Licht in der ewigen Nacht.

Vernosti, s katero je ohranjeno osnovno občutje, se enakovredno pridružuje mojstrsko obvladanje oblike, ki je znalo ohraniti celó take intimnosti, kakor je n. pr. tekoča rima v četrti in peti vrsti navedene kitice. Primerov za besedno in oblikovno spretnost in dovršenost prevajalke bi našli na vsaki strani zbirke, višek pa predstavlja brez dvoma Župančičevo *„Prebujenje“*, ki je kljub izredno težki obliki prepesnjeno naravnost virtuosno. Kot zgovorno pričo, káko višino dosega ga. Novy kot prevajalka tudi ob največjih, na videz nepremagljivih

težkočah, naj navedem začetno kitico že zgoraj omenjene „Žebljarske“, ki je izšla v „Marburger Zeitung“ 24. decembra 1928., a je v zbirki žal ni, obenem s prevodom, ki ga je za Župančičevo petdesetletnico objavil Paul Eisner v „Prager Presse“ 22. januarja 1928.

Eisner: Wohl bis eins von viere,  
wohl bis eins von viere  
am Himmel rote Ziere,  
auf Wiesen grüne Ziere,  
wohl bis eins von viere  
Wasser uns Räder, uns Fauchbälge führen,  
über den Amboß sind wir gebückt;  
alle, Bursche, Männer, Kind und Weib sich rühren,  
wohl bis eins von viere,  
daß es uns zerdrückt;  
Wasser uns Räder, Fauchbälge uns führen,  
wohl bis eins von viere,  
wohl bis eins von viere.

Novy: Von viere bis eine,  
von viere bis eine  
erglänzen im Scheine  
der Sonne die Haine,  
von viere bis eine  
gehn Räder und Blasbalg im steten Vereine,  
zum Amboß sind wir gebückt;  
die Männer, die Weiber, die ganze Gemeinde,  
von viere bis eine  
wir plagen uns krummgedrückt;  
die Räder, der Blasbalg, sie gehn im Vereine  
von viere bis eine,  
von viere bis eine.

Ako bi imeli na razpolago samo Eisnerjev prevod, bi z njim sicer ne mogli biti zadovoljni, ker je preveč neokreten in s svojim porušenim ritmom preveč krivičen izvirniku, vendar bi prevajalcu kvečjemu zamerili, da se je lotil pesmi, ki se vobče prevesti ne dá; zlasti še, če upoštevamo, da velja Eisner za rutiniranega in priznanega prevajalca iz slovanskih jezikov. Ali s kako presenetljivim uspehom je isto nalogo rešila ga. Novy! Tako more prevajati samo, kdor sam soustvarja, komur je na razpolago ne samo izreden čut za vse odtenke izvirnika, ampak v enaki meri tudi zmožnost oblikovanja v jeziku, v katerega prevaja. Ga. Lili Novy druží oboje v redki skladnosti. Dobili smo v njej odlično prevajalko — in želeli bi bilo, da bi njena zbirka „iz slovenske lirike“, pomnožena in v primerni založbi, našla pot na nemški knjižni trg, kjer bi — če bodo pesmi dobro izbrane — nedvomno častno predstavljala našo književnost.

★

Ako dostavljam k temu nekaj pripomb, nanašajočih se na pesem v zbirki, katere prevod ne ustreza izvirniku v enaki meri kakor drugi, nočem s tem lepemu delu niti najmanj kratiti cene in pomena. Dostavljam te pripombe ne

zaradi prevoda, ampak zaradi pesmi same. Rad bi z njimi opozoril na svojevrstno priliko, ki nam jo za analizo lirске pesmi kot umetnine nudi primerjanje izvirnika s prevodom, ker se nam ob takem primerjanju s prav posebno nazornostjo pokaže, kako občutljiv organizem je lirska umetnina, kako zakonita in organična je njena notranja rast, kako fini in subtilni so njeni elementi, kako važni in nepogrešljivi deli celote so v njej dostikrat malenkosti, ki jih navadno komajda opazimo.

Primerno podlago za razmišljanje o tem nudi v naši zbirki prevod Župančičeve pesmi „Zvečer“ („Abend“), ki se glasi:

|                                     |                                         |
|-------------------------------------|-----------------------------------------|
| Im Abendrotscheinen,                | Zwei Tauben, sie flogen,                |
| im ruhigen, feinen,                 | gehoben im Bogen,                       |
| erblicke ich der Sterne Licht:      | hin über des Wassers beglänzten Lauf... |
| die Kuppel ragt schweigend,         | Nach Leiden, nach langen,               |
| die Stadt übersteigend,             | was wacht ein Verlangen,                |
| darob der stille Kreis sich flicht. | mein Herz, nach Glück dir wieder auf?   |

Metrično je prevod brezhiben, kar moramo spričo občutljivo se menjajočega ritma in kratkih, vseskozi rimanih vrstic šteti prevajalki v nemalo zaslugo: ohranjen je isti ritem, ohranjena ista razvrstitev in — izvzemši tekočo rimo v drugi kitici — tudi ista kvantiteta rim, tako da je akustični lik izvirnika podan domalega v celoti. Kar se tiče vsebine, so v podrobnostih posamezne misli oblikovane sicer po svoje, vendar se nam na prvi pogled te izpremembe nikjer ne zdijo tolike, da bi pesem kot idejna in umetniška celota bila z njimi prizadeta; obratno: zdijo se nam izključno stilističnega značaja in kot take le podrejenega pomena. Torej niti oblikovno niti vsebinsko bistvenih razlik. Kljub temu pa nam prevod ne nudi pesnikovega doživetja z isto izrazitostjo in jakostjo, v istem obsegu in bogastvu kakor izvirnik. Ker more in mora biti vzrok temu edino v medsebojnih razlikah, a se razlikujeta izvirnik in prevod na videz samo v malenkostih, je možno pač samo eno: da so prav te navidezne malenkosti tisto, kar izvirnik odlikuje in mu daje njegovo posebno lepoto. Če torej te malenkosti s pomočjo prevoda ugotovimo, moramo dobiti s tem nedvomno važne sestavne dele pesmi, vsaj deloma pa se nam po tej poti odkrije morda tudi funkcija, ki jo ti sestavni deli v pesmi kot umetnini imajo. Poskusimo!

|                             |                                  |
|-----------------------------|----------------------------------|
| Vsa tenka, vsa mirna        | Golobov se dvoje                 |
| je zarja večerna,           | med nebom, vodó je               |
| da vidim zvezde skozi njo:  | preneslo s perotni blestečimi... |
| nad kupolo mračno           | Dovolj si trpelo,                |
| čez mesto temačno           | kaj zahrepenelo,                 |
| se tiho v loku svetlem pnó. | sree, si spet po sreči mi?       |

Če s tem podrobno vzporedimo prevod, vidimo, da je prevajalka izpreminjala v pesmi predvsem njeno miselno strukturo. Dočim sta n. pr. v izvirniku prva dva stavka v tesni vzročni zvezi (kar je bilo v prvotni obliki poudarjeno še bolj: „Take tenka, tak mirna je zarja večerna, da vidim zvezde skozi njo“), prevod te povezanosti ne pozna in je zaradi tega znatno izgubil na globini, slikovitosti in lepoti. Enako je zabrisan kontrast „mračne kupole“ in „temačnega mesta“ nasproti „svetlemu loku zvezd“; na istem mestu je poudarek od zvezd premaknjen na kupolo, torej iz luči v mrak, kar z osnovnim razpolo-



ženjem pesmi ni v skladu. V sliki o golobih je kot ozadje izostalo „nebo“, zaradi česar manjka zveza s prvo kitico; prav tako je ostala neizražena zveza med mrtvo in živo naravo, ko večerna zarja svoj „blesk“ daje samo vodi, ne pa perotim golobov. S prenosom glavnega stavka „dovolj si trpelo“ v pri-slovno določilo je važna pesnikova izpoved močno zbledela, njen pravi in končni smisel (da bo nova sreča obenem *spet novo trpljenje*) pa sploh ni prišel do izraza; tudi abstraktno „hrepenenje“ v zaključku pesmi učinkuje manj izrazito ko „srce“ v izvirniku. Posebno dalekosežne so izpremembe, ki se ne tičejo samo posameznih mest, ampak jih je v svoji notranji strukturi doživela pesem kot celota, zlasti v prvi kitici. Dočim so osebk, torej nosilci misli in občutja, v tej kitici pri Župančiču „zarja“ in „zvezde“ in je pesnikov lastni „jaz“ v obliki odvisnika docela postavljen v ozadje, je v prevodu ta „jaz“ stopil na prvo mesto, temu sledi „kupola“, od zvezd samih, ki so v izvirniku najvažnejša in osrednja predstava (saj gre za sliko večera!), pa je ostal samo še abstrakten „krog“.

Vidimo torej, da izpremembe v prevodu, čeprav na prvi pogled samo stiliističnega značaja, posegajo v resnici globoko v miselni stroj pesmi in s tem v njeno zgradbo samo ter so tako kljub navidezni malopomembnosti vzrok, da manjka prevodu notranje strnjivosti, enotnosti in ubranosti. Kako vse drugače je strnjena misel v izvirniku (če si ga po vsem tem še enkrat pokličemo v spomin), v kako enotni in ubrani liniji poteka! Prva kitica: večerna zarja, v njej zvezde, pod zvezdami kot obris zemlje mračna kupola na obzorju — slika večera, prikazana na daljnem in tihem ozadju vesoljstva. Druga kitica: sredi te daljne in tihe panorame nenadoma diš bližina, utrip življenja in nemira — dvojica golobov in kot žarišče, v katerega se končno steka vse, hrepenenje pesnikovega srca. Kakor pa sta si obe kitici v nasprotju med seboj kot daljina in bližina, kot mrtva in živa narava, tako tudi vsaka zase zopet predstavlja kontrast: prva med lučjo in senco, med nebom in zemljo, druga med poletom življenjske radosti in trpljenjem — vendar v obeh slučajih tako, da pozitivna sestavina prevladuje in je melodija, na katero je pesem ubrana, svetla in kipeča navzgor: kot lok zvezd, kot blesk peroti, kot hrepenenje po sreči. Tako gre pesnikova misel (pač podzavedno brez dvoma, le slepi jasnovidnosti umetniške intuicije sledeča) čudovito urejeno, smotrno in zakonito: iz makrokozma v mikrokozem, od zunaj navznotraj, od najdaljnjega k vedno bližjemu, spajajoča v ubranost vsa nasprotja, dokler se naposled ne ustavi v pesniku samem...

Iskali smo navidezni zunanosti, odkrilo se nam je znatno več: pesem kot svet v malem, s tako elementarno zakonitostjo v sebi, kakor da je odtis vesoljstva. Za ugotovitev te zakonitosti, te žive notranje rasti, ki se dá miselno le težko dojeti, smo v primerjanju s prevodom našli trdno in zanesljivo oporo. Pokazalo pa nam je to primerjanje še nekaj: da je za resnično doživetje umetnine treba poglobitve, treba več pozornosti in ljubezni, ko je tihi in nevsiljivi lepoti lirski pesmi navadno izkazuje.

Janko Glaser.

FRANCE BEVK: DEDIČ. Izdala in založila knjižna zadruga „Goriška Matica“. 1933. Natisnila Tipografia Consorziale. Trieste. Str. 84. Ovitek in vinjete narisal Milko Bambič.

„Najbolj me je zanimala uganka človeške duše in zapletkov usode, kot si jih more izmisliti le življenje“, pravi Potočnik-Bevk (str. 7). S tem nista poudarjeni obe glavni prvini zgolj te povesti, temveč skoraj vsega Bevkovega



pripovedništva: utapljanje v človeško dušo in v zapletke usode, ali krajše — značaj in slučaj. Da, tudi slučaj, čeprav ga mnogi neradi vidijo v leposlovni umetnosti. Bevk, ki rad zatrjuje, da oblikuje življenje, ni tako slep, da bi v življenju ne videl slučajev usode, zunanjih, od nas precej neodvisnih okolnosti, ki človeku vsilijo neko pot in smer in se igrajo z njegovo prosto voljo, kakor bi jih zanimalo, kako se ta volja ob njih raziskri, v kakšnih odsevih se zasvetlika značaj. Ta radovednost je tudi ena izmed glavnih vzmeti vsake pripovedne umetnosti. Tesno, prepričevalno spajanje obeh prvin je brez dvoma obenem preizkusni kamen za umetnost. Bevk je v tem spajanju tako spreten, da bi mu skoraj ne bilo treba zvrčati umetniške odgovornosti na življenje in bi jo lahko z mirno vestjo vzel na svoja pleča. Bolj govorniška podoba se zdi tudi njegova skromnost glede oblike: „Še zdaleč nisem mogel posneti Toninega živega, preprostega pripovedovanja“ (str. 6). V resnici je pripovedovanje zelo živo in tudi čar preprostosti nikakor ni zabrisan, razen morda v kakšnem prebevkovskem dušeslovnem izražanju preproste služkinje, kakor: „Tiste ure se mi je iz trme in zaslepljenosti duša strdila v kamen (str. 40) ali: „Črtila sem ga s tistim drobnim srdom, ki pronica do kosti (str. 41). Dovolimo vendar umetniku, da se njegovi stvari tu in tam preveč navzamejo njegove govorice, saj je nazorna in lepa.

„Dedič“ je zgodba o kmetiškem dekletu iz divje gorske samote, ki oblikuje sebi podobne ljudi, trde do krutosti, zapletene do zagonetnosti, z nepreračunljivimi vrlinami in hibami, ki se v ozkem krogu tarejo kakor sproščene sile v gorskem kotlu hrumečega vrtinca. Odločna, fantovska Robarjeva Tona „kliče moža“. Omreži jo hlapec Anže, ki bi se rad priženil na kmetijo v nadi, da bo Tona dedinja. Štrene mu zmeša postrgavček Blaže, ki se v poznih letih rodi Robarju. Anže po več burnih prizorih nadležnega dediča zaduši. Robar osumi hčer umora. Ona se zvija v silnih mukah med očetom in hlapcem in hlini nosečnost, ki pa postane iz laži resnica. Ko oče izve, kdo mu je umoril dediča, ubije na poti v vas nasilnega Anžeta in se izroči pravici; ta pa ga oprostí. Tona povije sina, spočetega z morilcem v ljubezni, ki je bila bolj podobna sovraštvu. Zapusti dom in otroka in se kot dekla pokori v svetu za svojo krivdo.

Ta Tona ima v Bevkovih delih nekaj sorodnic, ne vrstnice. Svet „Vedomca“ se širi in pogloblja. Umetniško zanimanje je osredotočeno na podrobno, vsestransko osvetljevanje pekla na kmetih, kjer si je hlapčeva zločinska požrešnost osvojila domačo hčer in preži nato na ves dom. Takega zimovanja v globokem snegu, ko se ljudje ne morejo ganiti ne med seboj ne v svet in je med njimi vse skrajno napeto za medsebojni pokolj, ni v nobenem slovstvu. Dogodki par dni se popisujejo skoro od ure do ure, včasih od minute do minute, tu in tam se celó zazdi, da bi jih bilo treba popisovati od sekunde do sekunde ali še podrobneje. Niti se tako strnejo, da je mahoma vse silno važno in se snov ugneta v oblike, ki pokajo od notranje nasičenosti. Pisatelj je popolnoma v svojem elementu, ki ga oblikuje z dovršeno spretnostjo in z vidnim užitkom. To je močna slovstvena hrana, namenjena trdnim želodcem. Pisatelj blesti kot ubiralec pretresljivih strun in oblikovalec najtemnejših človeških grozot.

\*

Povest je izšla med knjigami „Goriške Matice“ za leto 1934. Obenem je izšel pester in bogat „Koledar Goriške Matice za leto 1934.“ z jedrnato po-

vestjo Toneta Čemažarja „*Stari Primož*“ o tragičnem koncu kmetijskega očanca iz goriških gor. Knjižni dar obsega še tri knjige: Martina Seljaka „*Ljubi moj domek*“, Nandeta Vrbanjaka „*Prirodni pojavi in človeški izumi*“, dr. Josipa Potrate „*Zdravje iz rastlin*“. Neobvezni sta knjigi: Damirja Feigla „*Čarovnik brez dovoljenja*“ in Franca Bevka „*Veliki Tomaž*“. A. Budal.

IVAN S. TURGENJEV: PLEMIŠKO GNEZDO. Roman. Iz ruščine prevedel Jože Arko. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. 1933. Str. 224.

Petdesetletnica smrti mojstra ruske novele I. S. Turgenjeva je prinesla slovenski literaturi poleg nekaterih člankov v revijah in listih prevoda dveh korenito turgenjevljevskih spisov, ki lahko v naši prevodni književnosti nadomestita vse njegovo, delno že zastarelo delo: „*Lovčeve zapiske*“ in „*Plemiško gnezdo*“. (Ostala bi nam še želja po novem, dobrem prevodu vseh njegovih pesmi v prozi tudi tistih, ki so jih odkrili šele pred leti.) V „*Plemiškem gnezdu*“, ki ga celó marksistično literarni zgodovinar Sakuljin imenuje „biser njegovega stvarjanja“, je zajete toliko ruske duševnosti, da spis ni obledel niti sedaj, ko potomci Lavreckega odmirajo na tujem ali pa na razvalinah „plemiških gnezd“, v brezoblični masi vernikov novega sveta, utrjujejo svoje kolhoze in sanjarijo o svetovnem prevratu.

Lavreckij je mutatis mutandis na zahodu tisti prosvetljen, humanitarno usmerjen, demokratičen meščan, ki se lovi med razpaljenimi skrajnostmi sodobnosti in išče poti med resnico in snom. V nekem smislu živi svet „*Plemiškega gnezda*“ tudi med nami, in njegovi liki nam niso neumljivi. Opaja nas apolinski mir Turgenjevljevih stvariteljskih prividov, mir, ki ga današnja doba zanika kakor ljubezen, katere ne more utešiti.

Prevajalec je opremil prevod z daljšim uvodom, ki je po svojem slogu in po snovni obdelavi eden izmed vzornih primerov, kako se pišejo uvodi k lepi prozi. Sam prevod je plod intimnega vživetja v stil in pripovedno tehniko Turgenjeva; podan že z rahlo jezikovno patino originala, v vsem skrbno izdelan, s spoštovanjem do Turgenjeva blagoslovljen. B. B.

## GLEDALIŠKI PREGLED

DRAMA. Splošna gospodarska kriza ni razrvala le našega socialnega življenja, ampak je pričela vedno bolj občutno razkrajati tudi naše kulturno ustvarjanje. Slovenskemu narodnemu gledališču v Ljubljani, ki se že nekaj let bori z gmotnimi težkočami, je ob začetku letošnje gledališke sezone nenadoma grozil gospodarski polom. Različna razmišljanja po časopisih, obsežna anketa z izjavami raznih odgovornih političnih moč in kulturnih delavcev v februar-ski številki „*Ljubljanskega Zvona*“, premnogi nasveti in predlogi so sicer povoljno odjeknili v javnosti in gledališču tudi gmotno nekoliko odpomogli, toda kriza s tem še nikakor ni odstranjena niti popolnoma rešena. Gledališka uprava je zasnovala in tudi izvedla svoj povsem enostranski načrt o poljudnejšem repertoarju, namenjenem zlasti širšim plastem gledališkega občinstva, priredila mnogo ljudskih predstav z izredno nizkimi cenami, objavljala stalna reklamna poročila in vabila, toda uspeh je bil vendarle gmotno neznaten in kulturno nezadovoljiv.

Vzroki gledališke krize so globoki in segajo prav v umetniške in upravne osnove našega gledališča. Vedno manjše državne dotacije, še neporavnana plačila iz prejšnjih let, okostenelo upravno ogrodje, odvisno od birokratske miselnosti sedanjega gledališkega ustroja, občutno padanje umetniške vrednosti v ustvarjanju, nesodobno sestavljanje vsakoletnega gledališkega načrta (zlasti nizka literarna vrednost pretežno starinskih komedij!), vrhu tega razumljiv odmik občinstva od gledališča samega, zlasti od oderskih „eksperimentov“ (n. pr.: „Lopez“, „Stoji, stoji Ljubljana“ itd.), ki ne nudijo niti estetičnega niti denarnega uspeha, ampak kvečjemu povzročijo izgubo in odpor: vsi ti in še mnogi drugi vzroki so od leta do leta krepkeje učinkovali na njegov razkroj in ga naposled pritirali do neizogibnega poloma.

Danes ni nobenega dvoma več, da bi se moralo slovensko gledališče bistveno preosnovati, preurediti upravno poslovanje, a predvsem idejno in umetniško preusmeriti svoje delovanje. Prevelika skrb uprave, da bi pritegnila čimveč občinstva z deli dokaj nizke literarne vrednosti, je gledališče izpostavila idejno plehkim in neumetniškim težnjam, napravila iz igralca rokodelca in uradnika, ter ubila v njem človeka in ustvarjalca. Vsako res plodno in pomembno hotenje bi ne smelo biti usmerjeno zgolj v gmotno blagostanje gledališča, temveč bi moralo stremeti zlasti za ustvarjanjem idejnih in umetniških vrednot. „Turške kumare“ morda res privabijo neko plast malomeščanskega občinstva in morda celo nekoliko uravnovesijo blagajno, toda težnja v to smer je brez dvoma izredno nevarna in bo prej ali slej pogubna. Že tolikokrat izpovedana misel, da mora biti slovensko gledališče zrcalo naših duševnih in ustvarjalnih moči, je vselej zadela ob nerazumevanje in celo ob cinično posmehovanje. Toda v taki neznačilnosti, v kakršni tavamo že skoraj petnajst let, se naše gledališče nadalje ne bo moglo več izživljati, ne da bi prav kmalu propadlo. Novi rod bo moral — prežet z jasno zavestjo etične odgovornosti in resnih umetniških nalog slovenskega gledališča, tesne prikljenosti na slovensko miselnost in tvornost, na socialno, idejno, estetično in življenjsko problematiko sedanjega časa — neizprosno in brez usmiljenja pomesti iz tega „kulturnega hrama“ ves idejni anahronizem, literarni dolgčas, neumetniško navlako in nesmisel.

Ali ni nad vse porazen vtis, ki nam ga od leta do leta bolj nudi naše gledališko osebje? Skrb za čistost in lepoto slovenske oderske besede je občutno popustila; v stilno jezikovnem ustvarjanju je omahnila moč našega igralca tako zelo pod povprečnost, da se le še opotekaje lovi za jezikovnim izrazom, ki bi ga moral dovršeno in mojstrsko obvladati. Ali ni to prav za prav padec v neizrazitost, ali ni to slepo drvenje v pogubni zastoj? Ali ni slovensko gledališče tista najpomembnejša visoka šola naše besede, ki nam mora odkrivati njene skrite svojstvenosti, posebnosti in veličastnosti? Toda, kako naj se vendar plemeniti slovenska govorica, ako nam gledališče prevečkrat nudi slabe, nepisniške, našemu jezikovnemu duhu tuje prevode?

Tudi igralsko ustvarjanje okrneva, zastaja, usiha, kosteni, vodeni, se razkaja, se lomi, se „mumificira“. Nikake prožnosti ni več v zunanjem izraznem prikazovanju: tisto vsakdanje, do neužitnosti obrabljeno kriljenje z rokami, brezzvezno seganje predse ali v zrak, tista neznačilna hoja, postajanje, obračanje, skakanje, naslanjanje, usedanje, vstajanje; tisto vzdihovanje, jokanje, zategovanje vokalov, robato kričanje, pohrkavanje, smejanje, primojdušanje, do neužitne patetičnosti nabreklo recitiranje (z enoličnim popevajočim glasom

kakor pri pogrebih) in še vsi tisti majhni, do boleznosti ponavljajoči se igralski „triki“ ali stilizmi, kako jih negujemo, kako jih spoštujemo, kako smo ponosni nanje. Da, vse to vendar ne živi več — ves ta atavizem najrazličnejših stilnih šol, vse te slabokrvne navade so brez iskricе vsake duhovitosti — za vsemi temi igralskimi kulisami ni več nikakih duševnih razmahov, ki bi sproščali, oživiljali, netili, oblikovali in ustvarjali. V igri ni več niti duha niti duše niti misli niti ideje, ni dozorelosti, ni umetniške svojstvenosti, komaj nekaj že obrabljene spretnosti.

In naš igralski naraščaj, ki ga vsak dan srečujemo na odru: po sobanah, dvoranah in predsobjih kot paže, sluge in molčeče hišne, na trgih in cestah kot „maso“ in vojake, ali pa še celó sredi dogajanja kot prave „igralce“! Kako je vse to nebogljeno, neizšolano, neuporabno, brez znanja, brez duha ali vsaj rahle osebne svojstvenosti! Kako nam razgalja napake svojih „učiteljev“, oderskih očetov in dedov: v mimiki, v gibih, v igovarjavi, v nastopu, v vsem vidnem in nevidnem. Ali je tu bodočnost našega gledališča; kdo nam jo pripravlja, kdo se z vso resnostjo in skrbjo ukvarja s temi perečimi problemi, s temi preživimi vprašanji slovenskega gledališča?

In režija — ta dandanes najbolj upoštevana in najbolj oboževana gledališka „panoga“? Kolikokrat vidimo na odru le kulise, luči in zastore, a ne zapazimo niti igralca niti ideje; in če po naključju naletimo na režijsko idejo, ali vsaj slutnjo neke ideje, ne odkrijemo za njo niti umetnika niti človeka. In čemu tedaj še neprestano razpravljamo o režijskem stilu, o režiserjevem osebnem nazoru in njegovi oderski miselnosti, o prvinah notranje in zunanje režije — v zmotnem prepričanju, da je včasih umetnost lahko zgolj notranja, včasih pa zgolj zunanja —, čemu razmišljamo o igralski usmerjenosti, o „etosu“, stilu in premnogih drugih teoretično dramaturških vprašanjih?

Zakaj si vendar že nočemo priznati, da naše gledališče ne stremlji nikamor, da ne razodeva nikake resnično umetniške tvornosti, ki jo brezuspešno terjajo od njega čas, življenje in razmere? Zakaj nočemo spoznati, da naše gledališče ne živi več, da ne ustvarja, da ne gradi, da niti ne razdira, da ni nikak ognjenik idej, spoznanj in izpovedi, ampak malomeščanska hiralnica s hipertrofično senilnimi predstavami o svetu, človeku in umetnosti?

Mi pa nikakor nočemo mrtvega gledališča, nočemo več praznine, dolgega časa, pa četudi je stilno še tako svojevrsten, nočemo idejne slabokrvnosti; nam ni do tistega odurnega malomeščanskega smeha, ki razgalja našo plitkost in nebogljeno. Mi hočemo živo, sodobno, borbeno, stvarno, idejno razgibano, umetniško tvorno in pomembno gledališče. Mi hočemo gledališče, ki se bo jasno zavedalo svojih nalog in svojega kulturnega poslanstva, ki bo zavestno posegalo v današnji čas, v vse njegove socialne, življenjske in idejne razkole, in ki bo ustvarjalo iz žive in pomembne sodobnosti prava umetniška in življenjska razodetja.

\*

Za uvod v letošnjo gledališko sezono nam je uprava namenila Shakespearjevo „Komedijo zmešnjav“, ki jo je v ta namen nanovo pripravila in opremila. Ta lahkotna, ljubka, duhovita, odersko spretna komedija, ki tvori nekak začetek v Shakespearjevem „komediografskem“ snovanju in kaže vse značilnosti njegovih kasnejših mojstrov, je na našem odru zvođenela in se izpremenila v burkasti „hokus pokus“, v puhlo neznačilnost, polno vpitja in

nerazumljivega drvenja. Besedilo, tako polno človeške toplote, zanimive in priske igrivosti, je zbledelo v slabi, nerazumljivi, vihravi recitaciji. Ali moremo z grobstvo, z nerazumevanjem vsebine in misli, z groteskno nabreklostjo res dojeti njeno resnično jedro, ali moremo prikazati njeno odersko bistvo, ne da bi uničili in skrotovili njene umetniške resničnosti, ne da bi poplitvili njeno vsebinsko duhovnost?

Režiser O. Šest ni prav za prav vedel, kaj naj s komedijo počne in kako naj jo čimbolj učinkovito pripravi za slovenski oder. V njej je predvsem zapazil „nebroj naivnosti“ in celó „dramaturških pogrškov“, kakor je povedal v „Gledališkem listu“; obžaloval je tudi, „da ni napisal Shakespeare tej komediji prologa, ki se vrši na odprtem morju, v viharju in konča z brodolomom...“. Zato je, ves nesrečen nad Shakespearjevo naivnostjo, neuvidevnostjo in odersko neizkušeno, sklenil, da nam uprizeri „komedijo v lutkarskem gledališču“, in sicer s čim večjo igralsko naglico. Svojo režijsko zamisel je naposled strnil v tole osrednjo misel: „Naša uprizeritev se giblje pod geslom: ‚po domišljijah brodiva oba‘ in pa pod muzikalno označko (!) ‚allegro con trio...‘“. „To se pravi v tem slučaju,“ razlaga dalje, „naglica mora biti taka, da publika ne pride do sape (!), do razmišljanja (!), da je zmešana (!) in da poslednja stran (?) komedije prinese ubranost v melodijo (?) in formo (?), v lahko polko (!), ki povabi zastor, da pade...“<sup>1</sup>

V „dekoraciji“ se je profesor Šest odločil „za stiliziran orijent (!)“, ki je bil na višku, drvenje in naglico igralcev pa je pojmoval kot „realistično igro z rahlo groteskno noto pri posameznih...“<sup>1</sup> Na takšen način se mu je res posrečilo, očistiti igro „dramaturških pogrškov“ in „nebroj naivnosti“ ter ustvariti dovršeno odersko delo. Tako smo tedaj dobili pravo komedijo zmešnjav, dovršeno v režijskem stilu, duhovito in svojevrstno v igralski izvedbi, dasi, žal, brez prologa z brodolomom, zato pa s klasično poskočnico v ritmu polke in s prepričljivim polomom...

Igralci so se verno in spretno vživeli v režiserjevo idejno zamisel, zdrdrali besedilo v tako pristni naglici, da ni v poldrugi uri nihče izmed gledalcev prišel do sape. Videli smo dva Antifola (Skrbinška in Jermana), dva Dromija (Železnika in Sancina), nekaj trgovcev, zagovornika Ščipa (Kralj), vse v najspretnejšem govornem in plesnem zagonu, in edinstvenega Ječarja (Murgelj), ki je bil med vsemi najbolj „orijentalno stiliziran“. Navdušeni nad globoko realistično igro smo vzhičeni „povabili zastor, da naj pade“, in vzkliknili z Antifolom Sirakužanom:

Lepo živeti je v tem mestu,  
ko se zlato pobira kar na cesti.

Anton Ocirk.

OPERA. V Puccinijevi operi *Bohème*, ki jo je dirigiral ravnatelj opere M. Polič, je nastopila v vlogi *Mimi* gđ. Mezetova. Mezetova je v našem solistovskem naraščanju zelo razveseljiv pojav. Njen nastop je bil v marsičem zanimiv. Njen glas je mehek, registratura lepo ubrana, nastavek lahкотen in točen, tudi njena izgovarjava je dobra. V igri je še dokaj prepričevalna in tudi resnična. Mezetova je v sredi stremljenj po umetniških ciljih,

<sup>1</sup> Vse podčrtal jaz.

zato je tembolj vredna pozornosti. — V vlogi *Musete* je nastopila gdč. *Sokova*, menda prvič. Glas *Sokove* je rahel, manj sočen, ni ubran in je semtertja tudi intonacijsko nejasen. Sicer pa ni mogoče presojati učenke, ki še nima vseh osnovnih pevskih vrlin in tistega znanja, ki ga nujno potrebuje operna pevka. Od konservatoristke ne more nihče pričakovati samostojnosti in nujne dovršenosti. Zato je vsako prezgodnje zaposljevanje takih še nedozorelih pevk in pevcev mladim talentom in zavodu v škodo. Bolje je še počakati, da pade zrel sad sam z drevesa! — *Gostič* se je sicer v svoji vlogi Rudolfa razgibal prav lepo, vendar bi pridobil na glasovni suverenosti, ako bi se lahko še nekaj časa učil v tujini. Kajti prijetni glas in volja, ki spremljata *Gostiča*, sta porok za uspešno bodočnost, toda brez obsežnejšega študija in potrebnega novega pevskega miljeja ne bo prišel do cilja. — Ne razumem pa *Primožiča*, da poje vlogo *Marcela* v hrvaškem jeziku. Saj je menda *Primožič* Slovenec ter prejema plačo od slovenskega Narodnega gledališča. Za gosta je stvar razumljiva, da poje v tujem jeziku, toda stalni član opere se mora pač potruditi, da poje v slovenščini kakor vsi drugi v naši operi.

Delo je bilo naštudirano dobro, toda v podrobnostih je bila celota še neizdelana. Dinamično bi bilo treba še mnogo pretehtati, ponekod je bilo tudi premalo ritmične natančnosti. V orkestru so bila trobila (posebno rogovi) prekričava in so vstopala večkrat prepozno.

V d'Albertovi *Nižavi* sta bila *Thiery-Kavčnikova* (Marta) in *Janko* (Pedro) nosilca obeh glavnih vlog. Osrednji motiv opere je pastirska melodija, ki jo izvaja solo klarinet. V prvem delu tega glasbenega dela se kaže življenje pastirjev na planinah, glasba slika samoto v gorah (daljša predigra pri odprti sceni) ter nato polagoma preide v ostrejših obrisih v slikanje dogajanja samega. Osnovni zaplet drame je logičen, glasba se udejstvuje kot sekundarna pomočnica v slikanju dejanja in zapletkov. Teme so značilno ustvarjene in vodijo dramo do skrajne izvedenosti. To se najbolj vidi v drugem delu (izpoved Marte staremu Tomasu), kjer se delo glasbeno povzpne v dramatski višek.

Marta je bila resnična, v nizki legi sicer nekam negotova, kar pa ni motilo, ker je s svojo igro prekrila nekatere glasovne pretresljaje. Pedro je bil v igri ognjevit, pravi tip južnjaka. Mogoče, da je glasovno včasih prešibek, toda kljub temu je simpatičen. Vlogo Wolfa je pel *Primožič*, ki je bil igralsko enoličen (iste kretnje kakor na primer v *Bohème*) in pretrd. Glasovno je bil pa boljši kakor v *Bohème*, čeprav se včasih zaleti na daljši ton, ki učinkuje na poslušalca nejasno. Izvedba celote je bila prav lepa, le da so zopet trobila kakor običajno nekoliko zaostajala. Dirigent Nefat je podal delo vestno. Tudi tolkala so bila v „tutti“ mestih kompaktnjša. *Srečko Koporc.*

KONCERTI. Koncert čelista B. Leskovića. Čelist B. Lesković je priredil 8. januarja t. l. v Filharmonični dvorani prvi samostojni koncert. Na klavirju ga je spremljal pianist M. Lipovšek. — Program je bil sestavljen neenotno. Mogoče je temu kriv še študij, kajti sestava programa je očitno dokazovala, da so bile nekatere skladbe naučene za šolo, torej tako, kakor zahtevajo poedini profesorji za čelo. V glasbenih šolah se navadno ne pazi toliko na podajanje vsebine, kolikor na tehnično izurjenost. Drugače pa tudi nikakor ni mogoče študirati inštrumentalne literature razvojno, ampak po



tehnični sposobnosti posameznega učenca. Neenotnost programa so ta večer ustvarjali različni glasbeni slogi, ki so se med seboj ostro križali. Vsa ta mešanica glasbenih slogov (novoromantiki, impresijonisti [Debussy], klasiki itd.), ki predstavljajo po vsebini in obliki različne svetove glasbenega izraza, je delovala na poslušalca tako neenotno, da si ni mogel ustvariti prave predstave o predvajanem delu, niti ni mogel priti do pravega glasbenega užitka (na primer skok iz Brahmsove sonate v Boccherinijevo skladbo). Dobro sestavljen program je vendar prvi dokument za reproduktivnega glasbenika. To bi moral vedeti pri nas že vsakdo! Programa, kakor ga je sestavil Leskovic, pa ne moremo imenovati umetniško dovršenega, četudi bi bil sestavljen iz ne vem kakšnih znamenitih skladateljev.

Celotno izvajanje čelista Leskovica je še pod močnimi vplivi glasbene šole. Intonacija je še nečista, negotova, le v srednji legi je točnejša in zvočnejša. Ton mu v nekaterih legah sicer še ne poje, v izvajanju mu manjka samostojnosti, v igri dognanosti. Kljub temu pa je Leskovic v tehničnem znanju vendar pokazal virtuoznost, tedaj tisto važno osnovo, ki označuje vsakega resnejšega izvajalca. Prav je, da podpiramo mlade talente, toda tudi od talentov moramo zahtevati več zrelejšega. Zlasti če nastopijo na samostojnih koncertih, tedaj izven okvira šolskih prireditev. Leskovic je mlad, gotovo nadarjen glasbenik. Zato mu bo intenzivnejša poglobitev v glasbeno vsebino le koristila. Tehnično gimnasticiranje je sicer važno, vendar naj mu to ne bo edini cilj, ampak sredstvo za doseg pravega in osebno značilnega umetniškega izraza na glasbilo. Tega doslej še ni pokazal. Zato mu bo šele po takih pogojih omogočen uspešnejši javni nastop.

Čisto nasprotno sliko je na tem večeru pokazal M. Lipovšek. Čeprav je imel v glavnem podrejeno vlogo spremljevalca, je s svojo igro naraščal od točke do točke in vedno tesneje priklepal nase občinstvo. Pianist Lipovšek je zrelejši od Leskovica, bolj razgiban. V igri fin in tehten. Lipovšek obeta mnogo, zato bi bila za nas tem večja škoda, ako bi ostal le za „Mädchen für alles“ na raznih slučajnih koncertnih prireditvah. *Srečko Koporc.*

## LIKOVNA UMETNOST

MEŠTROVIČEV ZBORNIK. Za petdesetletnico Ivana Meštrovića je izšla v Zagrebu knjiga,<sup>1</sup> ki prvič kaže vse življenjsko delo največjega našega umetnika, zbrano v celoti. Ta izredno lepo izdani zbornik je priredil za tisk umetnik sam, sodelovala sta pa slikar J. Kljaković in urednik M. Čurčin. Meštrovićevo ime je znano vsakomur, ki se le količkaj zanima za oblikujočo umetnost, tudi njegov pomen in vpliv na srbsko, hrvatsko in slovensko kiparstvo je obče znan, vendar je šele ta izdaja nam vsem omogočila pravi pregled njegovega dela.

Zbirko reprodukcij je uredil Meštrović sam. Zbrana so najznačilnejša dela od prvih početkov pa do danes, seveda ne vsa, niti ne najvažnejša. Izbrana so po takem načrtu, da naj bi zbor pokazal enotno, dosledno razvojno pot ter podal vsestransko zaključeno in organsko celotno tvorbo. Vse, kar se je zdelo

<sup>1</sup> *Meštrović. Dela v slikah.* Izdala „Nova Evropa“, Zagreb. MCMXXXIII. — Str. 16 + CXVI podob. Tisk „Tipografije“, d. d. v Zagrebu.



umetniku, da je nebitveno za njegov pravi obraz in nevažno, je izločil. V zgnetenem, pesniško zasnovanem uvodu, katerega je napisal Meštrović sam, poudarja, da je skoraj vse, kar je doslej ustvaril, le priprava; da so vsa ta dela prav za prav šele načrti, študije in beležke. Vendar je pa navzlic temu opravičilo, ki le ni opravičilo, že v tej zbirki objavljeni dosedANJI Meštrovićev opus tako silna in mogočna stavba, da ji v vsi naši umetnosti ni primere.

Po vsebini lahko razdelimo njegovo ustvarjanje v dve jasno opredeljivi skupini. V prvo sodijo zgodnejša in tudi najnovejša dela iz narodne zgodovine, drugo pa tvorijo biblijski in sploh religiozni motivi. Obe skupini se pa vendar ne ločita ostro med seboj, niti po času niti po motivu. Za dela prvega kroga so pritekali Meštroviću, ki je kmetški sin, sokovi iz domače preproste, po civilizaciji še neokužene zemlje, kjer se verska strpnost druží s preprosto kmetško romantiko, ohranjeno v živi narodni junaški pesmi. Od te narodnostne usmerjenosti, ki je rodila sloviti Kosovski hram, to okamenelo junaško epopejo, vodi pot k njegovi religiozni umetnosti.

Sredi vojnih strahot mu je tragedija njegovega rodu in vsega človeštva stopila še bolj živo pred oči in čisto naravno je, da je iskal in našel odrešitev in uteho v onstranskem svetu. Tako so nastali prvi venci njegovih svetopisemskih motivov, ki ga prav tako močno zanimajo še danes. Vmes so nastajale priložnostne tvorbe, portreti (sijajno poprsje Masarykovo, imenitna Goethejeva glava), naročila in javni spomeniki (dubrovniški kralj Peter, zagrebški Strossmayer, čikaška Indijanca, splitski Grgur Ninski).

Povedal sem že, da je umetnik sam izbral dela za reprodukcije, in to z neprikrito namero, pokazati svojo rast kar najbolj organsko, tako, da ga imamo v tej zbirki celotnega. Obžalovati moramo le, da ni v knjigi del iz prve mladosti, ko je doraščal ob Klimtu Metznerju in ko ga je privlačeval Rodin. Ta ga je zajel za dolgo vrsto let, in kakor k prvi ljubezni, se po presledkih spet vrača k njemu. Vendar pa je vedno bolj očito, kako ga vse močneje mami silna osebnost Michelangela. Na francoskih in angleških katedralah se je navdušil za mistiko gotskega kiparstva, ki mu je pa izrazno ostala vselej precej tuja. Iz posameznih reprodukcij vidimo tudi bežne vplive starega Egipta in Asircev, od njih se pa kmalu spet vrne k Michelangelu. Poglavje zase je cavtatski Račićev mavzolej: umetnina nenavadno skladne zlitosti, arhitekture in plastike, ki nam daje vsaj slutnjo, kakšen bi bil mogel postati Kosovski hram.

Vendar je v vseh dobah in povsod najbolj viden njegov čisto osebni, samosvoj izraz. Že v „Udovicah“ se poraja njegova bitna, samorodna značilnost, tisti njegov osebni slog, o katerem sam pravi, da je ostal domačim ves čas nerazumljiv, tujim pa se zdel nenavaden in čuden. Hotel je namreč biti vselej večji od sodobnikov, pri katerih je videl, kako majhni so nasproti prejšnjim. Da najde harmonijo celote, je skušal povezati sedanje z minulim. Pri-poveduje, da je zmerom iskal resnico in harmonijo vesoljnosti, ne le golo vnano, zgolj oblikovno lepoto. Zato je bil že od nekdaj proti načelu: umetnost zaradi umetnosti, ker mora po njegovem imeti umetnost cilj in ideal. Meštrović se je že od začetka trudil, da bi ustvaril res po svoje, čisto iskreno, kakor je sam videl in občutil. Zato ni čuda, da je zdravi in nepokvarjeni sin junaške kmet-ske zemlje ustvarjal tako krepko, s tako nenavadno silovitostjo, da bi jo mogel

imenovati prav balkansko. Toda ta barbarski slog je le pristen in nepotvorjen izliv njegove duševnosti, ki je vsa čutna, prekipavajuča v podobah in v kateri ni nič običajne alegorike, nič maniriranih kiparskih šablon.

Ta osrednja njegova poteza: slovesna mogočnost, zastrta s tiho čustveno melodijo, zadržana silovitost, ujeta v oklep najčistejše notranje lepote — se vleče kakor rdeča nit skozi vse njegovo oblikovno še tako svojevrstno delo. V predgovoru pravi, da se umetnik nikdar ne more odreči sebe, da se ne more izločiti iz svojega okolja, da se ne more postaviti na oltar: povezan je neločljivo s soljudmi, z narodom, narodi pa med seboj v višjo celoto. In prav ta pobožna vdanost usodni povezanosti s svojim rodом je podstava tisti izvirnosti, ki je zanj tako značilna, da privlačuje in podjarmlja šibkejšje značaje. Iz te spojenosti z usodo svojega naroda izvira vera, ki ga vodi od ozkega, zgolj narodnostnega ideala k širšim, vsečloveškim idealom svobode. In prav to iskanje poslednje skladnosti, katero sluti v človeškem bratstvu narodov, ga je nujno privedlo do iskanja božjega v človeku.

Če tako ob podobah v tej knjigi motrimo njegovo delo, nam postane marsikaj bolj razumljivo. Doumeli bomo njegove glasbene motive, ki se zadnji čas vse pogostje pojavljajo, občutili globočino in prepričevalnost religioznih tvorb, prav spoznali vso silo njegovih narodnih junakov. Kakor največjim, pa naj bodo to stari Egipčani ali Grki, gotski mojstri ali Michelangelo, je tudi Meštroviću umetnost hkrati pesem in molitev. To pojmovanje, izprva nezavedno, kesneje pa zavestno poudarjeno, spremlja vso njegovo pot.

V uvodu pravi, da so o ustvarjenem odveč pojasnila ali razlage. Plodovi oblikujejo umetnosti imajo še prav posebno svoj jezik, s katerim govore in katerega razumeš ali ne razumeš. Govorica teh plastik je tako zgnetena, silovita in razločna, da slehernemu, ki je količkaj dostopen lepoti, pokaže vso moč in globino umetnikovega duha. Pokaže ga kot svobodoljubnega, visoko nad dnevnim brbljanjem strank in struj snujočega človeka, ki v svobodi vidi bistveni pogoj ustvarjajočemu duhu. Pokaže ga pa tudi kot pravega domoljuba, ki je zato hkrati kozmopolit, kateri išče in tudi najde dobroto in plemenitost povsod. Zato je Meštrović poklonil to knjigo človeštvu, ker so vsi ljudje bratje, ena družina, v kateri naj bo tudi njegov narod vreden in spoštovan član.

Danes je Meštrović gotovo najvidnejši duhovni predstavitelj Jugoslavije, osrednji pojav njene umetnosti. Tujini je njegova osebnost dokaz, da smo sposobni in vredni lastnega kulturnega življenja, da hočemo živeti kot svobodni ljudje in po svoje. Tudi človek, ki mu njegovo ustvarjanje sicer ni po srcu, mu bo moral priznati mogočno in kar čudežno bogato osebnost, neutajljivo svojskost in izredno sugestivno privlačnost. To dokazujejo dejstva. Brez Meštrovića si mlajše oblikovne umetnosti pri nas skoraj ni moči predstavljati. Enako močan je tudi njegov vpliv na mnoge starejše kiparje. Ustvaril si ni le šole, temveč je že udaril pečat svoji dobi, ki je po vsem izrazu njegova in ki bo še dolga leta oplajala umetnost naših kiparjev.

Knjiga je za naše razmere nenavadno skrbno in dostojno izdana. Podobe so dovršeno reproducirane, oprema prav lepa. Curčinov predgovor „O poreklu i detinstvu Ivana Meštrovića“ je zanimiv in poln značilnih umetnikovih izjav in zapiskov. —

Ob tej lepi knjigi se nam zahoče podobne, enako razkošno opremljene izdaje z deli našega Plečnika, ki je za Slovence to, kar je Meštrović Hrvatом

in Srbom. Pri nas poznamo tega velikega arhitekta-umetnika le površno po posameznih drobcih, ni pa njegovo obsežno delo še nikjer zbrano. Za spoznavanje naše domače umetnosti in slovenske samobitnosti bi bila ta knjiga Plečnikovih del dragocen in globoko pomemben dokument. *K. Dobida.*

## GLOSE

**PREŠERNOVA ZAPUŠČENA IN NJENE ZVEZE:** Zapuščena je nastala v dobi aktualnosti Sonetnega venca in povenčevskih ljubezenskih sonetov ter je odraz ogorčenja o postopku predstavnika ljubljanske trgovske inteligence, ki je zapustil deklico, katero je bil menda pesniku odvrnil.

Deklico so klicali za „Krištofbirtovo Reziko“ (Jelovškova, Spomini 83), a pisala se je Božič (matrike frančiškanske župnije v Ljubljani). Ko se je vrnil Prešeren po študijah v Ljubljano, se je bližala prvorojenka Antona Božiča Krištofbirta, ki je krčmaril v Židovski ulici na št. 5. (na Dežmanovem zemljevidu iz 1827 št. 232), dopolnjenemu šestnajstemu letu (roj. 12. oktobra 1812), torej prav onemu starostnemu mejniku, ob katerem so imela dekleta za ljubljence Muz iz Vrbe posebno privlačnost. Pesnik se je menda res začel zanimati za deklico (Kres 1883, 377), ki sicer baje „ni bila bogata, a čedna“ (Jelovškova 83), toda je že imel ali pa kmalu dobil srečnejšega tekmeca v osebi Jožefa Hofbauerja, ki je bil gostilničarjev otrok kakor Rezika, za osem let mlajši od doktorja ter je upal na trgovsko kariero — vsaj že 1835, ko je stanoval v hiši Primčevih sorodnikov Lavrinov na Mestnem trgu 19 (na Dežmanovem zemljevidu 239), je bil trgovski knjigovodja (matrike pri frančiskanih v Ljubljani).

Zavrneni dr. Prešeren se je vdal, a ostal deklici naklonjen. Hofbauer je Reziki več let obetal zakon (Jelovškova 83), vendar o kakem njunem nezakonskem otroku dostopni viri ne vedo nič: niti ljubljanske rojstne matrike niti trač, ki ga je pobirala Ana Jelovškova. Toda medtem ko je 23letna Rezika še sanjala o poroki s Hofbauerjem, ji je usoda že pletla bridko razočaranje. Vsaj že v prvi polovici 1835 se je začelo govoriti, da vzame 27letni Hofbauer drugo, ki je bila za dve leti starejša od njega (matrike), manj lepa od Rezike in brez posebnega lastnega premoženja kakor tekmica, a je imela zveze, ki so obetale Hofbauerju v trgovski karieri večjo korist kakor pa zakon z Reziko (Jelovškova 83): Marijo Terezijo Julijano Wurschbauer, hčerko zakonskih Jožefa Wurschbauerja (matrike), trgovca in hišnega posestnika na Kongresnem trgu 13 (na Dežmanovem zemljevidu 31, glej Vrhovnik, Gostilne 20), in Marije Lucije, rojene Primic, a umrle 3. januarja 1810 (matrike), torej sestrično Primčeve Julije in njeno intimno prijateljico (Jelovškova 83).

Z mislijo na ta preobrat Rezikine usode je spesnil Prešeren Zapuščeno, ki je nastala pač 1835. leta, a še pred 26. oktobrom. Pesnik je našel pot, po kateri je spraval svoj protest tudi v evidenco Juliji in njeni materi, ki sta iz rodbinskih ozirih protežirali Hofbauerjevo nezvestobo (Jelovškova 83). Brezuspšno: dne 26. oktobra 1835 so bivšega Rezikinega ženina in Julijino sestrično pri frančiškanih v Ljubljani poročili (matrike), a nevesta je baje dobila od Julijine matere izdatno balo, od drugih tet pa več tisočakov (Jelovškova 83). Rezika se je potolažila ter se začela s sestro Pepico, ki je prav tega leta dopolnila tisto

pomembno šestnajsto leto (roj. 15. februarja 1819), kosati za naklonjenost gostov (LZ 1900, 747), a 24. aprila 1837 se je poročila z vrvarjem in posestnikom Jožefom Leitmayerjem.

Redakcija, v kateri se nam je Zapuščena ohranila, je pisana sicer že v gajici ter je vsaj za deset let mlajša od prvega koncepta, toda po vsej priliki je bila pesem že 1835 zasnovana v istem resnem tonu, ki ga kaže v končni obliki. Pesniku pač že od početka ni šlo za tako igralko, kakršno je 23. aprila 1836 v obliki in tonu Vodnikovih poskočnic posvetil Rezikini sestrici Pepici, ko je „un dan“, to je 15. februarja 1835, z dopolnjenim 16. letom nehala biti „otrok“ in kot „hvala deklet... začela cveteti“ (LZ 1900, 747).

Z Zapuščeno so spravljal v zvezo tri druge Prešernove pesnitve: Izgubljeno vero (Jelovškova, Spomini 83; Pintar, LZ 1910, 106); Silo spominja (Pintar, LZ 1910, 106—108); Nezakonsko mater (Žigon, Kronološki pregled 228). Vse te poskuse imam za ponesrečene.

Povsem neverjetno je, da bi bila Prešernu Julija postala iz „bogstva“ „lepa stvar“ na osnovi ugotovitve, da je njegova Zapuščena ni ganila. „En sam pogled“ — „ein einziger Blick“ je bil, ki je Prešernu vzel vero v Julijo. Pesnik je na lastne oči videl nekaj takega, da je izginila zanj „sveta glorijska“ z njene podobe. Vsiljuje se misel, da je to tisti „pogled“, ki je pesnika istodobno „brez miru naprej gnal“: pogled na Julijo, ko „oči nje od ljubezni razsvetljene smejale so se zvoľljen‘mu (*ihm*) nasproti“.

V Sili spominja je nasprotje med Julijinim zaročencem (tvoj ljubi — dein Buhle), ki sme „sreče v ljubezni se bahati vesel“, ter poetom, ki je mogel peti le o „njeni (ljubezni) nesreči“, t. j. o svoji nesrečni ljubezni do Julije (wo Lieder der Schmerz, der nun stumm, mir entrang), tako jasno izraženo, da se čudim, kako je mogel nastati komentar, da bi bil Prešeren s to pesmijo le hotel Julijo opozoriti na pesem o — zapuščeni Krištofbirtovi Reziki.

Za Nezakonsko mater da bi bila Zapuščena dala „povod“ in zaradi tega dobila v Poezijah 1846 prostor „neposredno pred“ njo? Da bi bil torej le hladni moment prirejanja zadnje redakcije pesmi iz 1835. leta spravi pesnika okoli 1845. leta na misli, ki so izoblikovale najnežnejše njegove kitice? Ne verjamem! Slutim, da ima tudi Nezakonska mati mnogo, mnogo globlje korenine v pesnikovem lastnem doživljanju.

Prešernova Nezakonska mati je nastala po moji sodbi po oktobru 1845. leta, torej v dobi, ko je „prava mati“ njegovih nezakonskih otrok od dece „šla po svetu Bog ve kam“ — v Trst, kjer je ostala do maja 1846. leta (Jelovškova 83): pesnik je imel v mislih nezakonsko mater, katere postopek je z vsem gnevom obsojal, in nezakonskega očeta, kakršen je bil sam z vso svojo morečo skrbjo in vestjo in črno mislijo; in ker si ni mogel dati duška v direktnem orisu situacije, je situacijo preokrenil, obsodil brezvestnega nezakonskega očeta ter narisal nezakonsko mater, kakršno je želel vsakemu nezakonskemu otroku, nedvomno svoji Ernestini, a gotovo-tudi „vsranemu fantu“ (Jelovškove rokopisi), Aninemu Francu, dasi ga ni maral, ker je dvomil o svojem očetovstvu.

Fr. Kidrič.

## OBZORNIK

Francoski intelektualci proti fašizmu. V majskem zvezku „*La Nouvelle Revue française*“ beremo značilno izjavo najvidnejših francoskih intelektualcev in pisateljev, kjer se odločno zavzemajo za neizprosni boj proti fašizmu. Znani francoski kritik Ramon Fernandez, oster nasprotnik socialnega nacionalizma in fašizma, ponatiskuje tu skupni „*Poziv delavstvu*“, ki se glasi takole:

„Spriči fašističnih izgredov v Parizu in spriči odpora ljudstva, ki se jim je edino postavilo po robu, izjavljamo soglasno, vzvišeni nad vsemi medsebojnimi idejnimi razlikami, vsem našim tovarišem delavcem, da smo pripravljeni boriti se z njimi proti fašistični diktaturi v obrambo političnih pravic in svoboščin, ki si jih je narod priboril. Pripravljeni smo, žrtvovati vse, da obvarujemo Francijo pred režimom, ki zatira, vodi v vojno in bedo.

Obsojamo nizkotno korupcijo, ki so nam jo razkrili nedavni škandali.

Borili se bomo proti podkupovanju, borili pa se bomo tudi proti goljufiji.

Ne bomo dopuščali, da bi se podkupovalci in podkupljenci sklicevali na poštenje. Ne bomo dopuščali, da bi banke, trusti in trgovci z orožjem odvrčali od sebe srd, ki so ga razburkali denarni škandali, in ga naperili proti Republiki — proti tisti pravi Republiki, ki jo tvori delavni, trpeči, razmišljujoči in za svojo neodvisnost boreči se narod.

Ne bomo dopuščali, da bi finančna oligarhija tudi pri nas kakor v Nemčiji izkoriščala nezadovoljstvo množic, ki jih je ona izžela in denarno uničila.

Tovariši, pod pretvezo nacionalne revolucije nam pripravljajo novi srednji vek. Mi nikakor nečemo ohraniti sedanje oblike sveta, mi ga hočemo preoblikovati, mi hočemo osvoboditi državo odvisnosti od velekapitala — spraviti jo v tesno zvezo z delavstvom.

Naše prvo dejanje je bilo, da smo ustanovili Odbor čuječnosti (Comité de Vigi-

lance), ki je na razpolago delavskim organizacijam.

Tisti, ki se priključijo našim idejam, naj nas obvestijo.“

Poleg mnogih znanstvenikov, mislecev in učenjakov so podpisali ta poziv še naslednji pisatelji: znameniti ideolog Alain, kulturni filozof in pisatelj Julien Benda, najvidnejši francoski pripovednik André Gide, kritik Ramon Fernandez, pisatelji: J. R. Bloch, J. Cassou, André Breton, J. Giono, J. Guehenno, Roger Martin du Gard, znani Romain Rolland, Ch. Vildrac, Pierre Abraham, Paul Desjardins, René Lalou, Lucien Psichari in še mnogi drugi.

Protifašistični odbor si je izdelal popolnoma točen načrt. Bedeti hoče nad vsemi „fašističnimi grožnjami“, poučiti množico (srednje in nizke meščanske stanove, kmete, brezposelne in mladino), s kakšnimi sredstvi si jo fašizem skuša pridobiti zase. V ta namen bo odbor izdal najprej poseben tednik in razen tega še različne brošure, ki bodo „znanstveno pregledane“, in kjer jih bo seznanjal s fašistično korupcijo, z nevarnostjo fašizma v Franciji in z vsemi drugimi sodobnimi problemi.

Pri nas pa še vedno mislijo nekateri literarni ideologi, da mora biti pisatelj čimbolj odmaknjen od sveta, da se ne sme vmešavati v pereče probleme današnjega socialnega, političnega in idejnega življenja, ampak da mora trohneti in razpadati sredi tisočerihih razkolov sedanjosti v sebi in v svojem delu. Pri nas mislimo, da pomeni ustvarjati — spat. (ao)

Nemška mladina. Francoski general de Cugnac, ki stalno poroča v časopis „*Journal des Debats*“ o nemškem oboroževanju in o nemških vojnih načrtih, pripoveduje v omenjenem listu z dne 7. maja t. l. o organizaciji nemške mladine tole:

„Socialni nacionalizem v Nemčiji si je prav tako popolnoma podvrgel mladino kakor fašizem v Italiji. Najnovejša okrož-

nica prosvetnega ministra predpisuje obvezen pouk zgodovine v smislu popolnega rasizma. Vodja nemške mladine Baldur von Schirach je pod Hitlerjevim osebnim pokroviteljstvom, obdaja ga močen štab in njegova organizacija je silna.

„Hitlerjeva mladina“ (*Hitlerjugend*) sestoji iz štirinajstletnih do dvajsetletnih mladeničev. To organizacijo dopolnjuje še organizacija fantov od sedmega do štirinajstega leta (*Deutsches Jugendvolk*) in zveza mladenk (*Bund deutscher Mädel*).

Druga skupina je sestavljena iz visokošolcev, ki morajo obvezno biti člani univerzitetnih organizacij.

„*Jugendverbände*“ pa zbirajo naposled vsa druga društva: bodisi katoliška, protestantska, bodisi strokovna, vojaška ali sportna. Te skupine niso še docela nasilno hitlerjanske, toda imeti morajo poseben pouk o nacionalno-socialistični doktrini.

Vsa nemška mladina, na tak način vojaško urejena in „unificirana“, je vzgojena v filozofski ideji rasizma, v oboževanju moči, v slepi disciplini, v vojaškem duhu (*der soldatische Geist*).

V nekem govoru, ki ga je namenil delavcem Siemensovih tovarn, je Hitler rekel: „Čutim, da mi nekateri med vami ne slede, toda to mi je vseeno, moji bodo vaši otroci.“ Narodni socializem, ki se je polastil mladine, je prepričan, da je bodočnost njegova.

Ko ob teh nemških naporih gledamo delo naših antimilitarističnih učiteljev, je nemogoče, da se ne bi bali za bodočnost.

Ali ne misli mnogo francoskih domoljubov, da bo mladina šele takrat postala odrešilno upanje velikega francoskega naroda in celó človeštva, kadar se bo popolnoma slepo udinjala poblaznelim organizatoričnim težnjam fašizma in socialnega nacionalizma in pripravljala nov svetovni pokolj? Ali niso danes pojmi: svoboda, mir, ljubezen, spoštovanje — prav za prav že psovke? (ao)

Nova pesnitev Andreja Gidea. Po daljšem literarnem molku je André

Gide pravkar objavil v „La Nouvelle Revue française“ novo lirično pesnitev, melodram „*Perséphone*“. V treh pesniško sproščenih prizorih nam slika: vznemirjeno Persefono, Persefono v podzemlju in prerojeno Persefono. Kori Nimf, Danaid, Senc in Otrok razgibavajo simbolično vzdušje, ki je polno pesniškega občutja in misli. Ko se Persefona povrne v tretjem delu znova na svet, pravi ob koncu pesnitve, da hoče korak za korakom, stopnjo za stopnjo prodirati globlje na dno človeške bede. Pesnitev je značilna za Gideovo svetovno nazorsko preusmeritev, za njegovo socialno miselnost, ki išče rešitve iz te blazno neurejene in razbite sedanjosti.

(ao)

Nova imena v ruski poeziji. V šesti številki praških „*Rozprav Aven-tina*“ podaja Jiří Weil iz Moskve pregled novih pojavov v ruskem pesništvu. Značilna je piščeva uvodna ugotovitev, da se današnja ruska poezija razvija pretežno pod vplivom Majakovskega. V času, ko začenjajo Jesenjina pozabljati, je ime Majakovskega še vedno živo, čeprav je minilo že več let od njegove smrti. Vsako leto prirejajo nove razstave Majakovskega in njegovi spisi izhajajo vedno iznova. Časopisi stalno priobčujejo neznane fragmente njegovega dela in v delavskih klubih ga pogosto recitirajo. Šele sedaj, ko vidimo nadaljnje etape literarnega razvoja, spoznavamo v polni meri, kakšno ogromno vlogo je imel Majakovskij v ruski poeziji. Ni treba niti govoriti o formelnem vplivu, ki ga zaznavamo do malega pri slehernem mladem ruskem pesniku, celó pri Jesenjini. Posebno važen je Majakovskega vpliv na tematiko, na umetnost, kako se pesnik pollašča preproste snovi, dnevnega vprašanja, navadnega dogodka, vsakdanjega gesla.

Po Weilu je danes poleg Borisa Pasternaka najboljši pesnik ruske literature Eduard Bagrickij. Pomebna je njegova epopeja „*Dumka o Opanasu*“, ki v obliki ukrajinske dume opisuje konflikt med kmetom



Opanasom in boljševiskim komisarjem Roganom. Oblika te pesnitve je na videz preprosta, v resnici pa jo odlikuje nenavadna formelna popolnost. Nova knjiga Bagrickega se imenuje „Poslednja noč“ in združuje tri epopeje. Prva opeva zadnjo noč generacije, ki gre „iz blata dremljivega življenja v blato strelskih jarkov“. V njeni zadnji noči se lomi življenje vsega pokolenja; ves svet drobnih čustev in življenjskega udobja tone v preteklost. Drugi del govori o „človeku predmestja“, ki ima za seboj vojna leta, heroizem državljanske vojne in se zdaj vdaja malomeščanskemu ugodju drobnih stvari, tistemu pospanemu življenju, ki mu skuša zaman uteči. Tretji del „Smrt pionirke“ je epopeja o novem ruskem pokolenju, ki v pridobivanju novega sveta umira prav tako junaško kakor rod, ki se je bojeval v državljanski vojni. Osnovna tematika pesmi Bagrickega je boj z lastninskim nagonom.

Vladimir Lugovskoj je izdal pred tedni prvi del epopeje „Življenje“, ki naj bi bila nekak novi „Faust“, epopeja o novem človeku. Tematično je Lugovskoj soroden Bagrickemu, umetniško pa znatno zaostaja. Epopeja se ponekod izpreminja v traktat. Zdi se, da pesnik ni kos nalogi, ki si jo je bil zastavil.

Nov ime v ruski poeziji je bivši delavec Jakov Smeljakov. Prihaja iz rodu, ki ni poznal carske Rusije. Njegove pesmi so polne veselja s sedanostjo. Zanj ni tradicije, s katero se bore starejši pesniki. Opeva stroje in ljudi, ki izdelujejo stroje. V svoji najboljši pesmi „Tat“ govori s tatom, češ, kako abotno je imeti takle poklic, ko so vsenaokrog tovarne, ki iščejo delavcev in ko lahko človek postane brigadir, poveljnik strojev. Jakov Smeljakov je pesnik zvočnega verza in ljudskega jezika; sodi med posebne nade ruskega pesništva.

Drugačnega kova je Elja Salvinskij: eksperimentator, jezikovni in pesniški žongler, nacionalistični, kultivirani pesnik. Njegovi najnovejši knjigi „Deklaracija pravic“ in „Pao-pao“ sta polni razmišljanj, političnih

traktatov in strupenih epigramov. Salvinskij je tudi pesnik priložnostnih domislic ironičnega in agitacijskega značaja. Rad izpreminja stil in obliko. Zanimiv poskus so njegovi „Elektrotovarniški listi“, nekaka verzificirana kronika dogodkov.

Neposredni učenec Majakovskega je Semen Kirsanov, ki je ob lanskim Marxovi petdesetletnici spesnil epopejo „Sodrug Marx“. Po tematiki je to edinstveno delo v ruski poeziji.

Omenjajoč še skupino leningrajskih pesnikov z Aleksandrom Prokofjevim in Vistacinom Sajanovim, sklepa Weil, da ruska poezija, ki jo je še pred dvema letoma prehitevala proza, zopet rase, črpa svojo tematiko iz entuziazma gospodarske obnove in iz psiholoških problemov ustvarjanja novega človeka.

Že informativna Weilova slika nove ruske poezije kaže, da se pesniško ustvarjanje v sovjetski Rusiji še vedno ostro razločuje od pesniške proizvodnje v zahodnih deželah. Zanimivo je predvsem, da prevladujeta epopeja in kratka satirična pesem ali agitacijska prigodnica. Tendencnost te nove poezije je kar otipljiva in dobiva ponekod oblike, ki so za naš okus več ko naivne. Težko je presoditi, koliko je v tej agitacijski pobarvani poeziji spontanosti in koliko prisiljenega patosa. Nedvomno pa je velika odlika te literature njena življenjskost: vse ustvarjanje je v živem stiku s stvarnostjo, s povprečnim človekom, s konkretnimi razmerami. Nikoli in nikjer še niso biti tako tesno spojeni pesnik, tovarna, stroj, ulica in množica kakor so v tej problematični poeziji še bolj problematičnega „novega človeka“.

B. B.

Potovanje v zadnjo globino noči (*Voyage au bout de la nuit*) je naslov romanu, s katerim je doslej neznani avtor Louis Ferdinand Céline razgibal in razdvojil vso literarno Francijo. V enem letu — 186. izdaja! Nagrada Prix Goncourt? Ne. Kar preveč nevarno je to potovanje. Kdo je Céline? Samo zdravnik v



neki predmestni bolnišnici? Ali ne gledajo iz njegove čudne knjige tudi skrivnostni obrazi Dostojevskega, Bimbaudja, Kafke? Pustolovščine konjeniškega prostovoljca Bardamuja niso samo beganja in blodenja po površini zemlje, na kateri se odigravajo tako nenavadni prizori iz svetovne vojne in iz pekla kolonij, to so beganja obupanega človeka, ki išče — človeškega življenja, poveljčane s čisto ljubeznijo. Srce tega novodobnega romantika pa ne najde ljubezni. In srce, ki je verovalo v sto in sto malikov, se do dna užaljeno razplameni v strahoten požar obtožbe, še več: blaznega poroga. Pa še porog je tako divji, da mu je edini primerni izraz — cinizem. Stil? Oblika? Romantika ne prizna oblike, kakršno si stvori umirjeni in umerjeni duh vere. Céline pa je romantik, zakaj samo človek neskončnega zaupanja in pričakovanja se lahko sprevrže v satanističnega zanikovalca in rušilca. Ta nihilizem veje že iz motta: „Naše potovanje je docela prividno. V tem je njegova moč. Vodi nas iz življenja v smrt. Ljudje, živali, mesta in stvari — to vse je zgolj privid.“ Prvih sto strani vojnega inferna zatemnjuje Borbussov Pekel. Ves svet je samo še karneval poblaznelega človeštva. Ljudje so samo še umobolni, prenapeteži, sanjači, bolniki, zločinci, vlačuge, pustolovci, goljufi, izkoriščevalci, igralci, vsi od konca do kraja. Izhoda ni. Preteci vse kontinente — povsod isti škrlatno ognjeni karneval. Ljubezni ni. Ta knjiga je strašnejša ko ruski „Rdeči smeh“, bolj kruta ko vse povojne nemške obtožnice (A. Döblin: Alexanderplatz), nevarnejša kakor so strahovi iz Poeja, Hoffmanna, Meyrinka. Odkloni jo, zanikati je ne moreš, kakor ne moreš zanikati življenja, ki se kalno peni v zapuščeni, razgledani strugi, ki je ni načrtal arhitekt — duh ljubezni. Čitaš jo in si želiš in se tolažiš, češ, saj le vročično sanjam, hkrati pa se dramiš v zavest: „Moj Bog, saj to je naša resnična sedanost...“ Pradno vesoljne noči. In za njo? — Kot slabotna lučica se zasveti iz

pekla te noči izgubljenka Molly, sestra Dostojevskega Sonje. V spominu nanjo se zasolzi Ahasver Bardamu: „...toliko tvoje tople in žive lepote sem obdržal v spominu, da bi je zadoščalo za naju oba in za najmanj dvajset let...“ Ali to je le spomin. Céline ne pozna poti iz dna noči v novi dan. Knjiga je strašno, morda preveč zakrivljeno, a vendar našo vest vznemirjajoče zrcalo civilizacije dvajsetega veka.

M. Jarc.

† Pesnik Fagus (22. I. 1872 do 8. XI. 1933). Pod tem latinskim psevdonomom je deloval Georges Faillet, ki je preminil pod tovornim avtomobilom. Sluteč takšno usodo, je večkrat izjavil: „Je mourrai écrasé.“ Zato so se mu pisatelji posmehovali. Rodil se je v Bruslju kot sin izgnanca komune. Z osmim letom se je vrnil v Pariz, kjer je nastopil s prvenci leta 1897. „Iz potrebe po veri“ je bil skrajna pristaš brezvladja, skoraj pa se je prelevil v rojalista in katoličana. V simbolistični struji je priobčil zbirko verzov *Jeunes Fleurs*. V kratkem se je otresele vseh vplivov in pričel razodevati globoko osebnost.

„Srednjeveški mož“, kakor ga je kritika po pravici krstila ne samo zaradi starinske noše, je bil pristen galski duh, pogosto nezadovoljnej, vendar nagnjen na mistični polet. Rad je obravnaval ljudske snovi s patetičnim nadihom: vera, dvom, zanikanje, usmiljenje, človeško bratstvo. „Poezija je umetnost in veda, kako izražati razmerje med stvarmi,“ je rad poudarjal, „medtem ko druge človeške zabave izražajo zgolj stvari same. To jo z matematiko vred dviga nad vse.“

Njegovo pesniško delo stoji pod geslom: *Stat Crux dum volvitur orbis*. Obsega osem delov, n. pr. Le Massacre des Innocents, Lucifer, Ixion, La Danse macabre, La Croisade de l'Antichrist itd. Obilo je zapustil tudi proze. Razpravljal je o Virgilu in Shakespeareu. Kdo pa naj prešteje vse njegove članke po dnevnikih in obzor-nikih? Vse kaže, da bo njegov ugled sčasoma še zrasel.

A. D.